

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας
Κατεύθυνση: Κοινωνική Θεωρία και Πολιτική Φιλοσοφία

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας:

«Ανισότητα και Νομιμοποίηση στην Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους του Ζαν Ζακ Ρουσσώ»

Παπαϊωάννου Ελένη – Αθανασία
(Α.Μ: 1119Μ046)

Τριμελής Επιτροπή:

Στέφανος Δημητρίου (Επιβλέπων)

Φαράκλας Γεώργιος

Μπαλτάς Αριστείδης

Αθήνα, 2022

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγικό Σημείωμα	4
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	11
Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους	11
1. Ο υποθετικός φυσικός άνθρωπος στον Ρουσσώ	12
2. Η πορεία μετάβασης του ανθρώπου προς την κοινωνική κατάσταση: η πρόμη φάση της κοινωνικότητας του ανθρώπου.....	14
3. Η αρχή της πραγματικής ανισότητας, ανάμεσα στους ανθρώπους	18
4. Η ατομική ιδιοκτησία: ένα βήμα πριν τη σύναψη του συμβολαίου ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς.....	21
5. Το συμβόλαιο ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς	31
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ	36
Το Κοινωνικό Συμβόλαιο.....	36
1.1. Πορεία προς τη λαϊκή κυριαρχία: η απόκτηση της πολιτικής ιδιότητας.....	37
1.2. Η αναγκαιότητα ως προς την νομιμοποίηση της λαϊκής κυριαρχίας	45
1.3. Η εξασφάλιση της νομιμοποίησης της λαϊκής κυριαρχίας	55
1.3.1. Τα χαρακτηριστικά του νόμου	68
1.3.2. Ο μετριασμός της περιουσίας και των αγαθών, δια του νόμου	72
1.3.3. Ο διαχωρισμός εκτελεστικής-νομοθετικής εξουσίας	76
1.3.4. Οι τύποι των νόμων	78
1.3.5. Το «τέχνασμα και το παιχνίδι» της «πολιτικής μηχανής»	81
1.3.6. Ο πολιτικός ανθρωπισμός, ως το κατεξοχόν έργο της «πολιτικής μηχανής», δηλαδή του νόμου	84
2. Η μετάβαση από το πρώτο «κακό» συμβόλαιο μεταξύ πλουσίων- φτωχών προς το Κοινωνικό Συμβόλαιο που προτείνει ο Ρουσσώ: από την τυπική νομιμότητα του πρώτου στην ουσιαστική νομιμότητα του δεύτερου	88
Επίλογος.....	99
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	101

*“Σε κάθε πραγματική δημοκρατία,
το άρχειν δεν συνιστά μία πλεονεκτική θέση, αλλά μία βαριά ευθύνη...”¹*

¹. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», μτφρ. Βασιλική Γρηγοροπούλου -Αλφρέδος Σταϊνχάουερ, επιμ-εισαγωγή, σημειώσεις-επίμετρο Βασιλική Γρηγοροπούλου, Εκδόσεις Πόλις, σελ. 177.

Εισαγωγικό Σημείωμα

Ο τίτλος της εργασίας είναι «*Ανισότητα και Νομιμοποίηση στην Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους*». Το παρόν κείμενο, χωρίζεται σε δύο μέρη. Συνεπώς, η εργασία μας έχει δύο σκέλη. Το πρώτο σκέλος, αφορά, αφενός την εσφαλμένη νομιμοποίηση της ανισότητας καθώς και την εξέλιξη της νομιμοποίησης της και, αφετέρου, το δεύτερο αφορά και διερευνά την διαδικασία εξέλιξης ως προς την νομιμοποίηση της ισότητας. Άρα, η εργασία πραγματεύεται δύο έννοιες, αυτές της ανισότητας και της ισότητας καθώς και τη διαδικασία μετάβασης από την μία στην άλλη. Πιο αναλυτικά, πραγματεύεται στο πρώτο μέρος, την προέλευση, την παγίωση και την εδραίωση της μίας και στο δεύτερο μέρος, την μετάβαση στην δεύτερη προς εξάλειψη της πρώτης. Συνεπώς, στο πρώτο μέρος, θα ασχοληθούμε με την έννοια της ανισότητας και της εσφαλμένης διαδικασίας νομιμοποίησης της, ενώ στο δεύτερο, θα ασχοληθούμε με την νομιμοποίηση μίας άλλης συνθήκης συνύπαρξης των ανθρώπων. Ο λόγος για τον οποίο επιλέγουμε την μετάβαση από το πρώτο μέρος, από την συνθήκη της κοινωνικής-προπολιτειακής ανισότητας, άρα υποδούλωσης και ανελευθερίας των ατόμων, στο δεύτερο, στην πολιτειακή κοινωνία, εξηγείται από το γεγονός ότι η ελευθερία, για όλους, αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της ανθρώπινης υπόστασης και ταυτότητάς τους. Και μόνο σε μία πολιτειακή συνθήκη στη βάση των αρχών της ελευθερίας και της ισονομίας, οι άνθρωποι είναι πραγματικά ελεύθεροι, ως πολιτικά και ηθικά ελεύθεροι. Συνεπώς, αυτή είναι η κεντρική θέση του Ρουσσώ, ότι δηλαδή, «*παρότι βρίσκεται αλυσοδεμένος, ο άνθρωπος γεννήθηκε ελεύθερος*». Αυτή, είναι η θέση που νοηματοδοτεί και δικαιολογεί την συνοχή της εργασίας καθώς και την μετάβαση από την μια κατάσταση στην άλλη. Η πρωτογενής βιβλιογραφία της έρευνάς μας είναι το έργο «*Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους*»¹ του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ στην κατανόηση του οποίου συνέβαλε σημαντικά το βασικό σχολιαστικό βιβλίο «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος - ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*»² του Στέφανου Δημητρίου.

¹ Rousseau Jean-Jacques, «*Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους*», Μετάφραση Αλεξίου-Καναγκίνη Μέλπω, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Μάιος 2010.

² Στέφανος Δημητρίου, «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος - ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*», Εκδόσεις Πόλις, Μάρτιος 2021.

Το πρώτο μέρος της εργασίας, χωρίζεται σε πέντε κεφαλαία. Στο πρώτο κεφάλαιο, με τίτλο «*Ο υποθετικός φυσικός άνθρωπος*», περιγράφεται η φυσική διάσταση του ανθρώπου, η οποία λειτουργεί ως μεθοδολογικό εργαλείο του Ρουσσώ, για την πραγματοποίηση της μετάβασης προς την κοινωνική κατάσταση και προς την έννοια της συμβίωσης. Εκεί, δηλαδή που ο Ρουσσώ περιγράφει τον φυσικό άνθρωπο ως ένα μοναχικό ον, χωρίς ίχνος κοινωνικότητας, βάζει το στοιχείο της συμβίωσης, αναδεικνύοντας τις περιπτώσεις εκείνες όπου φαίνεται να έχει να μοιραστεί πράγματα με τους άλλους.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο «*Η πορεία της μετάβασης του ανθρώπου προς την κοινωνική κατάσταση :η πρόωμη φάση της κοινωνικότητας του ανθρώπου*», παρατηρείται το στοιχείο της ανάγκης, που οδηγεί τους ανθρώπους να ενωθούν, καθώς και το στοιχείο της σύγκρισης μεταξύ τους, το οποίο αναδεικνύει τις πρώτες διαφορές, οι οποίες ωστόσο, αφορούν φυσικές ανομοιότητες, άρα φυσικές ανισότητες, αποκλειστικά σε φυσικό επίπεδο, όπως η διαφορά ηλικίας, η πνευματική ικανότητα και η ψυχική αντοχή, χωρίς να μπορούν να εξέλθουν από το φυσικό πλαίσιο, άρα να μπορέσουν να αποτελέσουν σαφές και ικανοποιητικό κριτήριο για την σύγκριση των ανθρώπων ως προς την ανισότητα και την ισότητα που τους διακρίνει.

Στο τρίτο κεφάλαιο, με τίτλο «*Η αρχή της πραγματικής ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους*», παρουσιάζεται η πορεία της ιστορίας του ανθρώπινου γένους να διέπεται από αναπόφευκτη αναγκαιότητα διάδρασης, η οποία οδηγεί σταδιακά σε σχέσεις εκμετάλλευσης, διαφθοράς και ανισότητας, με πρωταρχική και χαρακτηριστική την άνιση ανταλλαγή προϊόντων, άρα την αρχή μιας κοινωνικοπολιτικής ανισότητας, με ηθικό, μέχρι στιγμής περιεχόμενο.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, με τίτλο «*Η ατομική ιδιοκτησία :ένα βήμα πριν τη σύναψη του συμβολαίου ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς*», παρουσιάζεται η εμφάνιση και η αυθαίρετη επινόηση της ατομικής ιδιοκτησίας, εξαιτίας της τελειοποιησιμότητας, δηλαδή, της συνεχούς επιθυμίας του ατόμου για συνεχή βελτίωση, με γνώμονα πάντοτε την επιδίωξη του ατομικού συμφέροντός του. Η ιδιοκτησία, αποτελεί πλέον το κατεξοχήν αντικείμενο ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους. Η ιδιοκτησία, δηλαδή, λειτουργεί ως το κριτήριο το οποίο καθορίζει την ανισότητα ανάμεσα στους ανθρώπους και τους διαχωρίζει σε πλούσιους και φτωχούς. Σε αυτή τη συνθήκη, ο άνθρωπος, εξελισσόμενος σε ατομική ιδιοκτήτη, γίνεται ένας νέος εαυτός, αποξενωμένος από την ίδια του την ύπαρξη και αλλότριος ως προς την συναναστροφή του προς τους άλλους. Εκλείπει, σταδιακά, ο αυτοκαθορισμός, ως αυτονομία-αυτάρκεια της ύπαρξης και

επικρατεί η ετερονομία- ο ετεροκαθορισμός τόσο του εαυτού όσο και των άλλων, εξαιτίας της ιδιοκτησίας αποκλειστικά από το αντικείμενο της ιδιοκτησίας. Γίνεται εγωιστής και αντιλαμβάνεται τους άλλους αποκλειστικά ως αντικείμενα προς εκμετάλλευση, προκειμένου να εξασφαλίσει και να επεκτείνει την ιδιοκτησία του. Γεννάται, δηλαδή, μία συνθήκη κατά την οποία, οι φτωχοί, υφίστανται την εκμετάλλευση των πλουσίων, δεδομένου ότι έχει χαθεί η συμπόνια της πρωθύστερης, αυθεντικής, φυσικής κατάστασης.

Τέλος, στο πέμπτο κεφάλαιο με τίτλο «*Το συμβόλαιο ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς*», περιγράφεται η νομιμοποίηση πλέον της διεφθαρμένης πολιτικής ανισότητας. Πιο αναλυτικά, περιγράφεται η διαδικασία σύναψης ενός κοινωνικού συμβολαίου, μεταξύ πλουσίων-φτωχών, ύστερα από παρότρυνση των πρώτων, το οποίο εντέλει νομιμοποιεί την πολιτική ανισότητα. Μέσω των νόμων που θεσπίζονται, θεμελιώνονται οι μεγάλες ιδιοκτησίες των πλουσίων. Συνεπώς, ο νόμος θεμελιώνει την ανισότητα.

Ως προς το δεύτερο μέρος της εργασίας μας, που χωρίζεται σε εννέα κεφάλαια, η πρωτογενής βιβλιογραφία μας είναι το «*Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου*»³ του Ρουσσώ ενώ διατηρούμε ως κεντρικό σχολιαστικό μας βιβλίο τον *Ελεύθερο Άνθρωπο* του Στέφανου Δημητρίου.

Στο πρώτο κεφάλαιο, με τίτλο «*Πορεία προς τη λαϊκή κυριαρχία :η απόκτηση της πολιτικής ιδιότητας* », διερευνάται η διαδικασία και η λογική βάσει της οποίας οι άνθρωποι αποκτούν αποκλειστικά και μόνο από κοινού την πολιτική τους ιδιότητα, δηλαδή, την δυνατότητα να ασκούν την κυριαρχία, ενεργητικά, με την νομοθετική πράξη, και παθητικά, με την ίση υποχρέωση υπακοής στα αποτελέσματά της, δηλαδή, στο νόμο. Η συνένωση, και άρα η δημιουργία μίας ενιαίας γενικής βούλησης, δια της ισοτιμίας και της ισοσθένειας των βουλήσεων όλων, μέσω της διαδικασίας αυτονομοθέτησης, αυτοδέσμευσης, καθενός, στο όνομα της κοινότητας, επιτυγχάνεται χάρη στην ύπαρξη ενός κινήτρου, κοινού για όλους. Το κίνητρο, το οποίο όντας ίσο για όλους, καθίσταται και ως δημόσιο κοινό συμφέρον προς επίτευξη από όλου, είναι η ελευθερία. Ο λόγος για τον οποίο, η απόκτηση και η άσκηση της πολιτικής ιδιότητας, δηλαδή, της κυριαρχίας και κατ'επέκταση της πολιτικής αρετής, καθενός ξεχωριστά, αποκτάται

³Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «*Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου*», μτφρ. Βασιλική Γρηγοροπούλου -Αλφρέδος Σταϊνχάουερ, επιμ-εισαγωγή, σημειώσεις-επίμετρο Βασιλική Γρηγοροπούλου, Εκδόσεις Πόλις, Δεκέμβριος 2017.

αποκλειστικά κατόπιν συλλογικής αυτονομοθέτησης-αυτοδέσμευσης, απαντάται στην ενάρετη πολιτική κοινωνία που είναι ο στόχος του Ρουσσώ. Μόνο ως μέρος του ευρύτερου όλου, προς προάσπιση του συμφέροντος του όλου της πολιτείας, μπορεί ο καθένας ξεχωριστά να θεωρηθεί πολίτης, πολιτικά ενάρετος και πολιτικά ελεύθερος. Συνεπώς, η διαδικασία της ένωσης και της συνοχής του πολιτικού σώματος, αποτελεί την συγκροτητική έννοια, προκειμένου να υπάρξει η εύνομη, ρεπουμπλικανική πολιτεία, σύμφωνα με τον Ρουσσώ.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο «*Η αναγκαιότητα ως προς την νομιμοποίηση της λαϊκής κυριαρχίας*», διερευνάται ο συλλογισμός σύμφωνα με τον οποίο χρειάζεται να υπάρχει ένας γενικός νόμος, ο νόμος της ισοπολιτείας, που θα νομιμοποιεί την λαϊκή κυριαρχία, δεδομένου ότι εκείνη προκύπτει ως δικαίωμα όλων. Άρα, πρέπει να υπάρξει ένας γενικός κανόνας, ο οποίος θα εξασφαλίζει την ισότητα όλων σε αυτό το δικαίωμα. Η ισότητα αφορά τον έννομο περιορισμό και συναρτάται πάντοτε με την έννοια της ευθύνης για όλους, στην εναλλαγή στο άρχειν και στο άρχεσθαι, προκειμένου να εξασφαλίζεται η εύνομη πολιτεία. Εξάλλου, για να θεωρείται εύνομη, οφείλει να είναι πολιτεία ισονομίας. Συνεπώς, όλοι θα είναι πολιτικά ελεύθεροι, ως ίσοι απέναντι στον νόμο. Επιπλέον, στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, διερευνάται ο συλλογισμός του Ρουσσώ, βάσει του οποίου η πράξη συγκρότησης του λαού, που οδηγεί στην απόκτηση της λαϊκής κυριαρχίας, είναι και οφείλει να είναι πάντοτε απότοκη ίσης και ελεύθερης διαβούλευσης. Δηλαδή, να προκύπτει ως αποτέλεσμα της ενότητας της βούλησης και του λόγου, ως εκδήλωση της έλλογης ελευθερίας όλων να επιλέγουν.

Στο τρίτο κεφάλαιο, με τίτλο «*Η εξασφάλιση της νομιμοποίησης της λαϊκής κυριαρχίας*», διερευνώνται αφενός οι περιπτώσεις εκείνες στις οποίες διασπάται η συνοχή της ενιαίας, γενικής βούλησης του πολιτικού σώματος, προς προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος του όλου της πολιτείας. Η διάσπαση της συνοχής του πολιτικού σώματος, έγκειται στην επικράτηση των ατομικών συμφερόντων, επί του δημοσίου συμφέροντος. Ο άνθρωπος δεν υπακούει στον νόμο της ισοπολιτείας, που έχει επιβάλει ο ίδιος στον εαυτό του από κοινού με τους υπόλοιπους, με αποτέλεσμα να απειλείται υπό κατάρρευση το πολιτικό σώμα, άρα και η ίδια η πολιτική κοινωνία και πολιτική κατάσταση. Αφετέρου, στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, παρουσιάζεται αναλυτικά το μέσο συμμόρφωσης όσων παρεκκλίνουν από τον νόμο της ισοπολιτείας. Το μέσο -εργαλείο θα είναι ο ίδιος ο νόμος. Και εφόσον, ο νόμος είναι η έκφραση της γενικής βούλησης

του ενιαίου πολιτικού σώματος, θα είναι το πολιτικό σώμα εκείνο που θα συμμορφώνει το παρεκκλίνουν.

Το τέταρτο κεφάλαιο, με τίτλο *«Τα χαρακτηριστικά του νόμου»*, απαντά στα ερωτήματα σχετικά με το τι σημαίνει πως νόμος μπορεί να μένει πιστός καθώς και στο ερώτημα σχετικά με το πώς μπορεί να επιτυγχάνεται η συνέπειά του ως προς τον στόχο του. Πρώτον, ο νόμος, είναι συνεπής σημαίνει πως είναι συνεπής ως προς τον σκοπό του, δηλαδή, ως προς την διατήρηση της συνοχής του πολιτικού σώματος. Άρα, σημαίνει πως είναι συνεπής ως προς το αντικείμενό του, που είναι η ενιαία, γενική βούληση του πολιτικού σώματος, που αποσκοπεί στην υπηρετήση του δημοσίου συμφέροντος, του όλου της πολιτείας. Δεύτερον, η συνέπεια του νόμου, δηλαδή, ο αμερόληπτος και δίκαιος χαρακτήρας του, ως προς τον σκοπό του που αναφέραμε παραπάνω, έγκειται στο εξής: ο νομοθέτης που τον συντάσσει, δεν μπορεί να τον θέτει σε λειτουργία ή να ψηφίζει υπέρ ή κατά της επικράτησης του. Δεν δύναται, δηλαδή, να έχει επιμέρους νομοθετική ή εκτελεστική εξουσία, αναφορικά με τον νόμο που συντάσσει.

Στο πέμπτο και στο έκτο κεφάλαιο, με τίτλους *«Ο μετριασμός της παρουσίας και των αγαθών, δια του νόμου»* και *«Ο διαχωρισμός εκτελεστικής -νομοθετικής εξουσίας»*, διερευνώνται τα μέτρα που λαμβάνει ο νόμος προκειμένου η ενιαία, γενική βούληση, να μην πλανάται και να μην αποπροσανατολίζεται από τον στόχο της, που είναι η διασφάλιση και υπηρετήση του δημοσίου συμφέροντος, υπέρ του όλου της πολιτείας. Αυτό επιτυγχάνεται, αφενός, στο πέμπτο κεφάλαιο, μέσω του μετριασμού του πλούτου, δεδομένου ότι η ελευθερία, νοούμενη ως νομικοπολιτική ισότητα, υπονομεύεται και και κινδυνεύει υπό κατάρρευση στις περιπτώσεις όπου παραιτείται οικονομικός ανταγωνισμός και συνακόλουθη οικονομική ανισότητα. Αυτό σημαίνει ότι η κατοχή υπερβολικού πλούτου, θα ισοδυναμούσε σε υπερβολική πολιτική ισχύ, άρα σε πιθανή παραβίαση της πολιτικής υποχρέωσης. Αφετέρου, το έκτο κεφάλαιο, αφορά τον περιορισμό της ισχύος της λαϊκής κυριαρχίας, από τον νόμο, μέσω της διάκρισης ανάμεσα στην νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία. Οι δυο αυτές εξουσίες, έχουν ως όριο τους το νόμο. Ο Ρουσσώ, διακρίνει την άσκηση της κυριαρχίας από τον φορέα της, προκειμένου να αποτρέψει τον ελλοχεύοντα κίνδυνο τα ίδια συμφέροντα να παρεισφρύνουν στον δημόσιο χώρο και να εδραιωθούν ως κυρίαρχα.

Επίσης στο έβδομο κεφάλαιο, με τίτλο *«Οι τύποι των νόμων»*, γίνεται διάκριση μεταξύ των αρχών και των λειτουργιών των νόμων της πολιτείας. Ο λαός ως κυρίαρχο πολιτικό σώμα, θέτει το νόμο. Από την άλλη, η εκτελεστική εξουσία, δηλαδή, η

κυβέρνηση, δεν δικαιούται να ασχολείται με το νομοθετικό έργο, αλλά έχει δική της βούληση και ο λαός, σύμφωνα με την δεύτερη διάσταση της διφυούς πολιτικής ιδιότητας του, οφείλει να υπακούει στον νόμο. Γι' αυτό και ο νομοθέτης ως νομοθέτης λαός, ψηφίζει τους νόμους, αλλά δεν τους συντάσσει. Είναι φορέας της κυριαρχίας αλλά η ισχύς της κυριαρχίας του δεν ισοδυναμεί με ισχύ συντακτικής εξουσίας. Είναι κυρίαρχος αλλά όχι ως συντακτικό υποκείμενο.

Στο όγδοο κεφάλαιο, με τίτλο *«Το τέχνασμα και το παιχνίδι της πολιτικής μηχανής»*, παρατηρείται πως ο νόμος λειτουργεί επιτελώντας μία μορφή τεχνάσματος. Το τέχνασμα και το παιχνίδι της πολιτικής μηχανής, δηλαδή του νόμου, συνίσταται στο γεγονός ότι μέσω της υπακοής στον νόμο μέσω της πειθούς, πραγματοποιείται η μετάβαση από το πεδίο της κίβδηλης σχέσης ανάμεσα στη δουλεία και το δίκαιο, στο πεδίο της ουσιαστικής και πραγματικής σχέσης νόμου και ελευθερίας. Διασφαλίζεται η ισονομία και απορρίπτονται τα ίδια συμφέροντα. Κατ' αυτό τον τρόπο, επιτυγχάνεται η εναρμόνιση του ατομικού με το συλλογικό συμφέρον, άρα διασφαλίζεται η πολιτική ενότητα και συνοχή του πολιτικού σώματος, ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη και διατήρηση της εύνομης πολιτείας, σύμφωνα με τον Ρουσσώ.

Στο ένατο κεφάλαιο, με τίτλο *«Ο πολιτικός ανθρωπισμός, ως το κατεξοχήν έργο της πολιτικής μηχανής»*, δηλαδή του νόμου, αφορά το καθήκον του νομοθέτη να διαπλάθει πολιτικό φρόνημα και να συμβάλει στην ωριμότητα των πολιτών, που συναποτελούν τον λαό, ως προς την σταδιακή εσωτερική της προσταγής του νόμου, ως θέληση και ως πεποίθηση του ατόμου, ώστε αυτή να μετατρέπεται σε έθος, δηλαδή, σε συνήθεια. Ο νομοθέτης, μέσω του νόμου, συμβάλλει στον ανθρωπολογικό ανακαθορισμό του ανθρώπου, από κοινωνικό -προπολιτειακό ον σε πολιτικό άνθρωπο -φορέα της πολιτικής ελευθερίας, μέσω της διαρκούς ενασχόλησης με τα πολιτικά πράγματα.

Τέλος, στο τελευταίο κεφάλαιο γίνεται μία σύγκριση ανάμεσα στην τυπική νομιμότητα του πρώτου κακού συμβολαίου ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς και στην ουσιαστική νομιμότητα του κοινωνικού συμβολαίου που προτείνει ο Ρουσσώ στο Κοινωνικό Συμβόλαιο. Η τυπική νομιμότητα του πρώτου έγκειται στο γεγονός πως παρότι θεσπίστηκαν ίσα δικαιώματα και ίσες υποχρεώσεις για όλους, κατόπιν της πλήρους, σύμφωνης και ίσης συγκαταθεσης όλων, τηρήθηκαν μόνον από την πλευρά των φτωχών. Σε αυτό έγκειται η τυπική νομιμότητά του. Αναλύεται η διαδικασία βάσει της οποίας το συγκεκριμένο κοινωνικό συμβόλαιο καταλήγει παράνομο και άδικο, παράλογο και μη ασφαλές. Απουσιάζει το κοινό αγαθό, το πολιτικό σώμα και γενικότερα η

έννοια και το περιεχόμενο του πολιτικού πράττειν, και επικρατούν τα ίδια συμφέροντα. Αντιθέτως, η ουσιαστική νομιμότητα του κοινωνικού συμβολαίου που προτείνει ο Ρουσσώ έγκειται στο γεγονός ότι, εξασφαλίζει, μέσω του νόμου, ίσα δικαιώματα και ίσες υποχρεώσεις για όλους. Εξασφαλίζει νομικοπολιτική ισότητα για όλους. Με αυτό τον τρόπο, θα εξασφαλίζει στους ανθρώπους την πραγματική τους ελευθερία. Θα είναι νόμιμο, δίκαιο, ωφέλιμο και σταθερό για όλους. Το κοινωνικό συμβόλαιο που προτείνει ο Ρουσσώ, ως σύμβαση, είναι προϊόν ίσης, ελεύθερης συγκατάθεσης όλων, δεδομένου ότι αυτού του είδους η ελευθερία, ως αυτοσυνείδηση, που καθιστά δυνατή την οποιαδήποτε συμφωνία, αναγνωρίζεται ως εγγενής, στην ανθρώπινη φύση. Προκύπτει ως τέτοιο, κατόπιν της ίσης ελευθερίας όλων, ως συνδέσμου βούλησης, λόγου και ελευθερίας. Υπάρχει κοινό αγαθό, οργανωμένο πολιτικό σώμα και νόμος που θα εξασφαλίζει όλα τα παραπάνω. Στο κοινωνικό συμβόλαιο, δηλαδή, θα υπάρχει και θα ασκείται πλήρως η πολιτική δεδομένου ότι μόνο μέσω αυτής δύναται να εξασφαλίζεται η ελευθερία όλων.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

**Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα
στους Ανθρώπους**

1. Ο υποθετικός φυσικός άνθρωπος στον Ρουσσώ

Ο Ρουσσώ, παρουσιάζει μία υποθετική φυσική κατάσταση, περιγράφοντας έναν αντίστοιχο υποθετικό, φυσικό άνθρωπο ως μεμονωμένη ύπαρξη, χωρίς κοινωνικότητα, άρα και εκτός οργανωμένης συμβίωσης¹. Οδηγός για την επιβίωσή του, είναι το ένστικτο και σκοπός του είναι η ικανοποίηση των βιολογικών αναγκών². Σύμφωνα με τα ίδια τα λεγόμενα του Ρουσσώ, ο άνθρωπος είναι «*άγριος, αφημένος από τη φύση στο ένστικτό του*»³, «*μιας και η αυτοσυντήρηση είναι σχεδόν η μόνη του φροντίδα*»⁴. Ο φυσικός άνθρωπος, «*ικανοποιεί την πείνα του κάτω από μια δρυ, [...] ξεδιψάει στο πρώτο ρυάκι, [...] κοιμάται κάτω από το ίδιο δέντρο που του προσέφερε το γεύμα, και να τες, ικανοποιημένες όλες του οι ανάγκες*»⁵. Ύστερα από την ανωτέρω περιγραφή ο Ρουσσώ καταλήγει :

*«αυτή ήταν η κατάσταση του ανθρώπου στη γένεσή του. Αυτή υπήρξε η ζωή ενός ζώου περιορισμένου αρχικά στις καθарές αισθήσεις, επωφελούμενου ελάχιστα από τα δώρα που του πρόσφερε η φύση, μακριά από το να διανοηθεί να της αποσπάσει κάτι»*⁶. «*Μόνος, αργόσχολος [...], ο πρωτόγονος άνθρωπος*»⁷, «*[...] παραδίνεται στο αίσθημα και μόνο της τωρινής του ύπαρξης, χωρίς καμιά σκέψη για το μέλλον, όσο κοντινό κι αν είναι αυτό, και τα σχέδιά του περιορισμένα όσο και οι βλέψεις του, εκτείνονται το πολύ ως το τέλος της μέρας*»⁸.

Βάσει των συγκεκριμένων αποσπασμάτων, από τον *Λόγο για την Ισότητα*, θα μπορούσαμε να πούμε πως περιγράφεται ο άνθρωπος σε μία προ-νεοτερική, ή ακόμη περισσότερο, σε μία πρωτόγονη κατάσταση. Δεν έχει ομιλία, τέχνη ή κατοικία. Μη έχοντας ανάγκη τους συνανθρώπους του, «*είναι αυτάρκης, με ελάχιστα πάθη, ευτυχισμένο μέσα στην άγνοιά του, ένα ενήλικο παιδί*»⁹.

¹. Στέφανος Δημητρίου, «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*», Εκδόσεις Πόλις, σελ.135.

². *Ο.π.*, σελ.135.

³. Rousseau Jean-Jacques, «*Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους*», μτφ:Αλεξίου-Καναγκίνη Μέλπω, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή,σελ.88.

⁴. *Ο.π.*, σελ.86.

⁵. *Ο.π.*, σελ.80.

⁶. *Ο.π.*, σελ 114.

⁷. *Ο.π.*, σελ 85.

⁸. *Ο.π.*, σελ 90.

⁹. Η σκέψη της εν λόγω παραγράφου ακολουθεί το κείμενο: Άρης Στυλιανού, «*Θεωρίες του Κοινωνικού Συμβολαίου -Από τον Γκρότιους στον Ρουσσώ*», Απρίλιος 2013, Εκδόσεις Πόλις ,σελ.172.

Παρουσιάζεται λοιπόν, ο άνθρωπος ως μία απομονωμένη ύπαρξη. Κατά τον Ρουσσώ, αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι όλα παρέχονται από τη φύση· «[...]η γη, ... προσφέρει σε κάθε βήμα κρυψώνες και καταφύγια σε κάθε είδους ζώα»¹⁰. Είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε μέσα από τις εν λόγω περιγραφές την παρουσία ενός ζητήματος χρονικότητας. Δίδεται η αίσθηση πως η φυσική ανθρώπινη κατάσταση, θα μπορούσε να έχει *απεριόριστη διάρκεια*¹¹, να μένει αναλλοίωτη μέσα στο χρόνο ή στο συνεχές του φυσικού κύκλου. Θα μπορούσαμε, δηλαδή, να θεωρήσουμε την φυσική κατάσταση, «ως κάτι αυτοτελές που θα κρατούσε «αιωνίως» χωρίς την τυχαία παρέμβαση ξένων αιτιών που κάλλιστα μπορεί να μην είχαν προκύψει»¹².

Ωστόσο, ο Ρουσσώ δεν εστιάζει στη φυσική διάσταση του ανθρώπου. Στόχος του είναι να δείξει τον τρόπο με τον οποίο γίνεται η μετάβαση του ανθρώπου από τη φύση, στη διεφθαρμένη κοινωνική - προ-πολιτειακή κατάσταση. Γι' αυτό το λόγο περιγράφει τη μετάβαση του ανθρώπου από τη φύση, πιθανολογικά, δηλαδή, κάνοντας μία υπόθεση·

*«δεν είναι καθόλου εύκολη υπόθεση να ξεδιαλύνει κανείς τι είναι έμφυτο και τι τεχνητό στην τωρινή φύση του ανθρώπου, και να γνωρίζει καλά μία κατάσταση που δεν υπάρχει πια, που ίσως δεν υπήρξε ποτέ, που πιθανώς ποτέ δεν θα υπάρξει»*¹³.

Όμως, όπως συνεχίζει, «[...]είναι απαραίτητο να έχουμε γι' αυτήν σωστές ιδέες, για να κρίνουμε σωστά το τωρινό μας είναι»¹⁴.

Αυτή ακριβώς είναι η σύνθεση μίας υποθετικής ιστορίας, η οποία δεν αποτελεί φαντασίωση. Προσπαθεί λοιπόν, να ανασυνθέσει, στο μέτρο του δυνατού, την πραγματική πορεία της ανθρωπότητας¹⁵. Συνεπώς, η περιγραφή της φυσικής διάστασης του ανθρώπου, λειτουργεί ως μεθοδολογικό εργαλείο για τη μετάβαση προς την κοινωνική κατάσταση¹⁶. Οδηγούμαστε έτσι στο ζήτημα και την έννοια της συμβίωσης.

¹⁰. Rousseau Jean-Jacques, «Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους», σελ. 80.

¹¹. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ.127.

¹². Γ.Φαράκλας, «Η δημοκρατία στην εξορία. Ένας οδηγός για τη σκέψη του Ρουσσώ 300 χρόνια μετά την γέννησή του», Επιμέλεια:R.Azizoglu, Αθήνα 2012, Εκδόσεις Νήσος,σελ.262

¹³. Rousseau Jean-Jacques,«Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους», σελ.67.

¹⁴. Ο.π.,σελ.67.

¹⁵. Η σκέψη ακολουθεί το κείμενο: Άρης Στυλιανού, «Θεωρίες του Κοινωνικού Συμβολαίου-Από τον Γκρότιους στον Ρουσσώ»,σελ.171.

¹⁶. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»,σελ. 138,139.

Εναρκτήρια βάση του κοινωνικού είναι η στιγμή όπου οι άνθρωποι καλούνται και υποχρεώνονται να συνυπάρξουν¹⁷. Κατ'αυτόν τον τρόπο συμβαίνει το πέρασμα από το μοναχικό ον, σε ένα πλαίσιο συνύπαρξης και συμβίωσης. Αναδεικνύονται, δηλαδή, οι περιπτώσεις στις οποίες ο άνθρωπος, φαίνεται πως έχει να μοιραστεί πράγματα με τους άλλους, με τους ομοίους του¹⁸. Ενώ λοιπόν όλα φαίνονται χωριστά, ξεκινά η ένωσή τους. Με λίγα λόγια, εκ πρώτης όψεως, έχουμε την εντύπωση πως η περιγραφή της φυσικής κατάστασης δεν μπορεί να μας δώσει εξηγήσεις για την κοινωνική· ωστόσο σε ακριβώς το σημείο ο Ρουσσώ μας εμφανίζει τον τρόπο¹⁹.

2. Η πορεία μετάβασης του ανθρώπου προς την κοινωνική κατάσταση: η πρόωμη φάση της κοινωνικότητας του ανθρώπου

Στο σημείο αυτό, ζητούμενο είναι να διερευνήσουμε τον τρόπο με τον οποίο κατορθώνει αυτή τη μετάβαση ο Ρουσσώ, από την φυσική κατάσταση, στην κοινωνική. Προκειμένου να αιτιολογηθεί την αναγκαιότητα της μετάβασης του ανθρώπου από την τέλεια, αξιοζήλευτη αυτάρκεια της άγριας ζωής, σε μία σταδιακά «πολιτισμένη», εισάγει το στοιχείο της ανάγκης. Η κοινή ανάγκη των ανθρώπων, είναι αυτή που τους οδηγεί να ενωθούν και οφείλεται στα λεγόμενα *εμπόδια*, τις δυσκολίες, δηλαδή, που γεννιούνται, κυρίως εξαιτίας εξωγενών, τυχαίων φυσικών αιτιών. Στο σημείο αυτό, ο Ρουσσώ εισάγει επίσης, το στοιχείο της τύχης²⁰, το οποίο θα μπορούσαμε να το ερμηνεύσουμε ως τυχαιότητα. Πιο συγκεκριμένα η τύχη, ως μία σειρά τυχαίων γεγονότων, προηγείται άλλων εμποδίων που μπορεί να προκύψουν κατά την συνύπαρξη. Έτσι λοιπόν, ένα τυχαίο συμβάν προηγείται και της ανάγκης των ανθρώπων, να ενωθούν.

Όπως περιγράφεται στο ρουσσωικό κείμενο:

«οι σχέσεις των ανθρώπων είναι σε μεγάλο βαθμό το έργο φυσικών ατυχημάτων: οι πλημμύρες, τα παλιρροιακά κύματα, οι εκρήξεις ηφαιστειών, οι μεγάλοι σεισμοί, οι πυρκαγιές ..., όλα όσα μπορεί να τρώμαζαν και να σκόρπισαν τους άγριους κατοίκους

¹⁷. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, σελ.136.

¹⁸. Ο.π.,σελ.137.

¹⁹. Ο.π., ο.π.136-139.

²⁰. Rousseau Jean-Jacques, «Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους»,σελ.111, βλ. Σχόλιο 2.

μιας περιοχής, θα πρέπει στη συνέχεια να τους συγκέντρωσαν για να αντιμετωπίσουν από κοινού τις κοινές απώλειες»²¹.

Συνεπώς τα εξωγενή, φυσικά αίτια, ως εμπόδια, είναι εκείνα που φέρνουν κοντά τους φυσικούς ανθρώπους. Κατ' επέκταση, η εγγύτητα, κάνει τους ανθρώπους να αλληλοβλέπονται συχνά, άρα να δημιουργούν σχέσεις μεταξύ τους.

Σύμφωνα με τον Ρουσσώ :

*«η επανειλημμένη αυτή επαφή [...], ήταν φυσικό να γέννησε στο νου του ανθρώπου την αντίληψη κάποιων σχέσεων».*²² Και συμπληρώνει λέγοντας όσο ότι, *«[...]οι δεσμοί επεκτείνονται [...] τα δεσμά στενεύουν»*²³.

Αυτή η πρώτη εγγύτητα, γεννά συγκρίσεις²⁴, έτσι ώστε ο άνθρωπος εντάσσεται σε ένα πλαίσιο όπου, *«αν και οι όμοιοί του δεν ήταν γι' αυτόν ό,τι είναι για μας, δεν τους ξέχασε στις παρατηρήσεις του»*²⁵. Εφόσον, δηλαδή, συμπλησιάζουν και βλέπουν ο ένας τον άλλον, συγκρίνονται μεταξύ τους· και η σύγκριση, αναδεικνύει τις διαφορές²⁶ τους. Επιπροσθέτως, θα μπορούσαμε να πούμε, πως στις αρχικές ανθρώπινες ιδιότητες, δηλαδή, τη συμπόνοια, το ένστικτο και τη φυσική ισχύ, σταδιακά, προστίθενται η ικανότητα, ανακάλυψης τεχνασμάτων και τεχνικών ως επίκτητων δεξιοτήτων. Έτσι οι νέες ιδιότητες που αποκτώνται λειτουργούν ως εξελικτικά στοιχεία. Γίνεται λόγος για μία σταδιακή ανάπτυξη της επινοητικότητας. Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε, πως η νέα απόκτηση επιφέρει, εντούτοις, και μία απώλεια· αυτήν της απλότητας και της αυθεντικότητας του ανθρώπου²⁷. Συμβαίνει, δηλαδή, η σταδιακή απομάκρυνσή του, από τις αρχικές, φυσικές ιδιότητες για συμπόνοια, συμπάθεια αλλά και ως προς την σωματική ισχύ του. Τώρα πια, οι «καινούργιες» ιδιότητες κατέχουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο, υποβαθμίζοντας την αξία των πρωταρχικών, φυσικών, αυθεντικών ιδιοτήτων²⁸.

²¹. Rousseau Jean-Jacques, *«Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους»*, σελ.111, βλ. Σχόλιο 2.

²². *Ο.π.*, σελ.115.

²³. *Ο.π.*, σελ.120.

²⁴. Στέφανος Δημητρίου, *«Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»*, σελ.136.

²⁵. Rousseau Jean-Jacques, *«Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους»*, σελ.116.

²⁶. Η σκέψη ακολουθεί το βιβλίο: Στέφανος Δημητρίου, *«Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»*, σελ.136.

²⁷. *Ο.π.*, σελ.137.

²⁸. *Ο.π.*, σελ.137.

Εδώ, σύμφωνα με τον Ρουσσώ, αρχίζει να διαπλάθεται, σταδιακά, ο εκκοινωνισμός του ανθρώπου. Με άλλα λόγια, ο άνθρωπος πλησιάζει όλο και πιο κοντά στον πολιτισμό²⁹. Ωστόσο, αυτή η σταδιακή κοινωνικοποίηση, πρόκειται να επιφέρει, εντέλει, μία έκπτωση. Εντός του κοινωνικού ο άνθρωπος αρχίζει να εξημερώνεται, άρα, να αποδυναμώνεται, να γίνεται πιο μαλθακός, να χάνει το κουράγιο και την δύναμή του³⁰. Αναδύονται νέες και ποικίλες ανάγκες, όπως το εργαλείο, με αποτέλεσμα να παύει να χρησιμοποιεί αποκλειστικά το σώμα του, ως τέτοιο, ενώ απομακρύνεται όλο και περισσότερο από την πληθώρα των καθαρών δυνάμεών του. Χαρακτηριστικά, ο Ρουσσώ αναφέρει:

«μια και το σώμα του είναι το μόνο εργαλείο που ο πρωτόγονος άνθρωπος γνωρίζει, το χρησιμοποιεί για πολλές δουλειές, που από έλλειψη άσκησης τα δικά μας σώματα είναι ανίκανα να κάνουν· και αυτό που μας αποστερεί τη δύναμη και την ευκινησία που η ανάγκη το υποχρεώνει να αποκτήσει είναι οι τέχνες»³¹

Ενώ το πέρασμα από την φυσική κατάσταση στο κοινωνικό έχει τελεστεί, ωστόσο, η φύση εξακολουθεί να διέπει τις ανθρώπινες σχέσεις. Σε αυτό το πρώιμο στάδιο κοινωνικοποίησης, οι ανάγκες, παραμένουν απολύτως βασικές. Η *διαστροφή*, δηλαδή η φιλαυτία, που ισούται με την εγωιστική αγάπη για τον εαυτό, δεν μεταμφιέζει ακόμα τη φυσική καλοσύνη³². Η έννοια της διαστροφής εντοπίζεται και στο ζήτημα της ιδιοκτησίας, η οποία στην παρούσα συνθήκη, εμφανίζεται σε μία πρώτη μη συγκεκριμενοποιημένη μορφή, δηλαδή, *«μοιάζει να υποδεικνύεται αβέβαιη, ασταθής, χωρίς μια νομική βάση»³³*. Έτσι λοιπόν φαίνεται πως ο Ρουσσώ πιστεύει ότι με την εμφάνιση της ιδιοκτησίας, ξεκινούν οι διενέξεις³⁴. Την ίδια στιγμή όμως σε αυτή την πρωταρχική φάση κοινωνικοποίησης, οι άνθρωποι θα μπορούσαν να ζήσουν ευτυχισμένοι.

Όπως διαβάζουμε στο κείμενο :

«[...], αν και οι άνθρωποι έγιναν λιγότερο ανεκτικοί, και ο φυσικός οίκτος υπέστη ήδη κάποια αλλοίωση, η περίοδος αυτής της ανάπτυξης των ανθρωπίνων ικανοτήτων, σε ίση

²⁹. Ο.π.,σελ.137.

³⁰. Στέφανος Δημητρίου, *«Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»*,σελ.142.

³¹. Rousseau Jean-Jacques, *«Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους»*,σελ.81.

³². Ο.π.,σελ. 46,47.

³³. Ο.π.,σελ.117, βλ. Σχόλιο 2.

³⁴. Ο.π.,σελ.117, βλ. Σχόλιο 2.

απόσταση από την απάθεια της πρωτόγονης κατάστασης και από την εκρηκτική δραστηριότητα της φιλαυτίας μας, πρέπει να ήταν η πιο ευτυχισμένη και η πιο μακρόχρονη εποχή»³⁵.

Φαίνεται σαν μία υποτιθέμενη «χρυσή εποχή»³⁶ καθώς συνεχίζει :

«[...]το ανθρώπινο γένος ήταν φτιαγμένο για να μείνει εκεί για πάντα, ότι αυτή η κατάσταση είναι η πραγματική νεότητα της οικουμένης, [...]».³⁷

Έτσι ώστε, αν και έχουν εμφανιστεί ανάγκες, εκείνες παραμένουν βασικές και έκτακτες, δίνοντας στους ανθρώπους τη δυνατότητα να ζήσουν τις χαρές ενός ελεύθερου συνεταιρισμού, μεταξύ τους³⁸. Αξίζει να επισημάνουμε, πως σε αυτή την πρώιμη φάση κοινωνικοποίησης, η ανισότητα έχει αρχίσει, χωρίς όμως να επιφέρει καταστροφικές επιπτώσεις στους ανθρώπους. Οι άνθρωποι, δηλαδή, αρχίζουν μεν να ανταγωνίζονται μεταξύ τους, αλλά μόνον τα όποια διαφορετικά φυσικά γνωρίσματά τους, τα οποία αναδύονται ως διαφορετικές για τον καθένα, ικανότητες. Αυτά τα γνωρίσματα, είναι εκείνα, που λειτουργούν ως κριτήρια που καθιστούν δυνατή την όποια μεταξύ τους σύγκριση, με όλες τις παρεπόμενες επιπτώσεις αυτής της κατάστασης. Οι διαφορές δηλαδή, σ' αυτό το στάδιο περιγραφής, μπορούν να θεωρηθούν ως φυσικές διαφορές. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, που ο Ρουσσώ κάνει σαφή διαχωρισμό φυσικής και πολιτικής ανισότητας. Η πρώτη νοούμενη ως φυσική ανομοιότητα και η δεύτερη ως ηθική ανισότητα.

Η εν λόγω διάκριση ορίζεται ως εξής:

«αντιλαμβάνομαι δύο ειδών ανισότητες στο ανθρώπινο γένος: τη μία, που την αποκαλώ φυσική, γιατί δημιουργείται από τη φύση και συνιστάται στη διαφορά ηλικίας, υγείας, σωματικής ρώμης και πνευματικών ή ψυχικών προσόντων, την άλλη, που την ονομάζω ηθική ή πολιτική ανισότητα γιατί αυτή εξαρτάται από ένα είδος σύμβασης και στηρίζεται, ή τουλάχιστον επιτρέπεται, από τη συναίνεση των ανθρώπων. Αυτή συνίσταται στα διάφορα προνόμια που απολαμβάνουν μερικοί σε βάρος των άλλων, όπως με το να είναι

³⁵. Ο.π.,σελ.121.

³⁶. Ο.π.,σελ.121, βλ. Σχόλιο 2.

³⁷. Rousseau Jean-Jacques, «Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους»,σελ.121.

³⁸. Ο.π.,σελ.122.

πιο πλούσιοι, πιο σεβαστοί, πιο ισχυροί από τους άλλους, ή και ακόμα με το να κάνουν τους άλλους να τους υπακούουν»³⁹.

Σε αυτό το στάδιο κοινωνικοποίησης των ανθρώπων, αποτυπώνεται, αποκλειστικά, το πρώτο είδος ανισότητας, δηλαδή, η φυσική ανισότητα-φυσική ανομοιότητα. Πρόκειται για τη διαφοροποίηση των ανθρώπων αποκλειστικά σε φυσικό επίπεδο. Έγκειται, δηλαδή, στη διαπίστωση διαφορών ως προς τις φυσικές ιδιότητες, από τις οποίες προκύπτουν αντίστοιχες δυνατότητες ή αδυναμίες όπως η σωματική δύναμη, η υγεία, οι δυνατότητες που εξασφαλίζει ή οι αδυναμίες που επιφέρει η ηλικία, η πνευματική ικανότητα και η ψυχική αντοχή⁴⁰. Συνεπώς, η φυσική ανισότητα, δεν μπορεί να εξέλθει από το φυσικό της πλαίσιο· γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, ο Ρουσσώ θεωρεί, πως αυτή δεν μπορεί να αποτελέσει ένα ασφαλές μέτρο και κριτήριο για τη σύγκριση των ανθρώπων ως προς την ισότητα και την ανισότητα, που τους διακρίνει⁴¹.

3. Η αρχή της πραγματικής ανισότητας, ανάμεσα στους ανθρώπους

Ύστερα από την περιγραφή των σταδίων μετάβασης από την φυσική κατάσταση, θα περάσουμε τώρα παρουσίαση των στιγμών της ίδρυσης της διεφθαρμένης πολιτικής κοινωνίας και θα αναδείξουμε τον τρόπο εγκαθίδρυσης και νομιμοποίησης της πολιτικής και ηθικής ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους. Κεντρικό ζήτημα, και εδώ, αποτελεί η εμφάνιση νέων αναγκών, που πέραν από το ότι έχουν θέσει τις βάσεις συνύπαρξης-συμβίωσης, οδηγούν σε ένα πλέγμα ανθρώπινων σχέσεων που χαρακτηρίζεται από εκμετάλλευση, διαφθορά και ανισότητα.

Αυτή η συνθήκη περιγράφεται από τον Ρουσσώ :

«[...]οι δεσμοί της υποτέλειας έχουν δημιουργηθεί μέσα από την αλληλοεξάρτηση μεταξύ των ανθρώπων και τις αμοιβαίες ανάγκες που τους ενώνουν»⁴² «είναι αδύνατο να υποδουλώσεις άνθρωπο χωρίς προηγούμενα να τον βάλεις σε τέτοια θέση, που να μην μπορεί να σταθεί χωρίς κάποιον άλλον»⁴³.

³⁹. Ο.π.,σελ.75.

⁴⁰. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»,σελ.139.

⁴¹. Ο.π. σελ.139-140.

⁴².Rousseau Jean-Jacques, «Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους»,σελ.111.

⁴³.Ο.π.,σελ.111.

Το ενδιαφέρον του Ρουσσώ επικεντρώνεται σε αυτό το είδος ανισότητας. Γι' αυτό το λόγο, παρουσιάζει τις νέες χρείες, τις πιο επιτακτικές, που αναδύονται σιγά σιγά και που τελικά αναγκάζουν τους ανθρώπους να έχουν αναπόφευκτη ανάγκη ο ένας τον άλλον. Θα μπορούσαμε να πούμε πως η πορεία της ανθρώπινης ιστορίας μοιάζει να διέπεται από αναπόφευκτη αναγκαιότητα⁴⁴, η οποία παρουσιάζεται κατά κύριο λόγο στο δεύτερο είδος ανισότητας το οποίο εξετάζουμε. Στο κείμενο αποτυπώνεται πως μόνο μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο «θα καταλάβουμε πόσο μικρότερη πρέπει να είναι η διαφορά από άνθρωπο σε άνθρωπο στη «φυσική κατάσταση» από ό,τι μέσα στην κοινωνία, και πόσο θα πρέπει να μεγαλώνει η φυσική ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων λόγω της δημιουργημένης ανισότητας»⁴⁵.

Έτσι σύμφωνα με τον Ρουσσώ:

*«από τη στιγμή [...] ... που ένας άνθρωπος είχε την ανάγκη της βοήθειας κάποιου άλλου [...], η εργασία έγινε απαραίτητη και τα απέραντα δάση έγιναν γελαστοί κάμποι, που έπρεπε να ποτιστούν με τον ανθρώπινο ιδρώτα[...]».*⁴⁶ *«Από τη στιγμή που χρειάστηκαν άνθρωποι για να λιώσουν και να δουλέψουν το σίδηρο, χρειάστηκαν άλλοι για να τους θρέψουν. Όσο ο αριθμός των εργατών μεγάλωνε τόσο λιγότερα ήταν τα χέρια που θα προμήθευαν την κοινή τροφή, χωρίς να είναι λιγότερα τα στόματα που θα την κατανάωναν. Και καθώς τους χρειάστηκαν τρόφιμα με αντάλλαγμα το σίδηρό τους, οι άλλοι βρήκαν τέλος το μυστικό για το πώς θα χρησιμοποιούσαν το σίδηρο για να αυξήσουν τα τρόφιμα. Από εδώ γεννήθηκαν, από τη μια, το όργανο και η γεωργία και, από την άλλη, η τέχνη των μετάλλων και της αύξησης των χρήσεών τους».*⁴⁷

Συνεπώς, η αρχή της πραγματικής ανισότητας, θα μπορούσαμε να πούμε πως είναι το αποτέλεσμα του συνδυασμού των ανταλλαγών, του τρόπου δηλαδή που οι άνθρωποι ανταλλάσσουν προϊόντα μεταξύ τους (το σιτάρι και τα μέταλλα)· και σαφώς, ο τρόπος αυτός είναι άνισος⁴⁸. Η ανισότητα, επομένως, γίνεται αισθητή όταν κάποιος βρίσκεται να έχει προμήθειες για δύο, ενώ κάποιος άλλος έχει μόνο μία, ίσα ίσα για να ζήσει⁴⁹, *«από τη στιγμή που αντιλήφθηκαν πως ήταν χρήσιμο στον έναν να διαθέτει προμήθειες για δύο, [...] η ισότητα χάθηκε. [...]Τα πράγματα, [...]θα μπορούσαν να είχαν παραμείνει*

⁴⁴. Ο.π., ο.π. σελ.47,122.

⁴⁵. Ο.π.,σελ.110.

⁴⁶. Rousseau Jean-Jacques,«Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους»,σελ.122.

⁴⁷. Ο.π.,σελ.124.

⁴⁸. Ο.π.,σελ.125, βλ. Σχόλιο 2.

⁴⁹. Ο.π., ο.π. σελ.47,122,125.

σε ισότητα, [...], αν, για παράδειγμα, η χρήση του σίδηρου και η κατανάλωση των τροφίμων βρίσκονταν πάντοτε σε απόλυτη ισορροπία. Η αναλογία όμως[...] δεν εξασφαλιζόταν».⁵⁰

Με αυτόν τον τρόπο, ο Ρουσσώ παρουσιάζει «το εγκατεστημένο στη νέα αυτή τάξη πραγμάτων ανθρώπινο γένος»⁵¹. Αυτή η νέα τάξη, λοιπόν, ανοίγει το δρόμο στην πραγματική ανισότητα που διέπει τις σχέσεις των ανθρώπων. Δεν έχει γίνει ακόμα κοινωνικοπολιτική ανισότητα· έχει μέχρι στιγμής, ηθικό περιεχόμενο, καθώς ο ένας αρχίζει να εκμεταλλεύεται τον άλλον⁵². Στην πορεία, θα αποκτήσει και «οικονομικό» περιεχόμενο, έως ότου φτάσει στην πλέον νομικώς θεσμοθετημένη κοινωνικοπολιτική ανισότητα. Η εκμετάλλευση αυτού του τύπου φέρνει την ανθρώπινη κοινωνία μπροστά στα αναπόδραστα αποτελέσματά της καθώς, «είναι εύκολο να φανταστούμε τα υπόλοιπα, από τη στιγμή που τα πράγματα έφτασαν σ' αυτό το σημείο, [...]τη χρήση ή την κατάχρηση του πλούτου»⁵³.

⁵⁰. Ό.π.,σελ.125.

⁵¹. Ό.π.,σελ.125.

⁵². Ό.π. σελ, 125 :«ο πιο ευέλκτος αποκόμιζε μεγαλύτερο κέρδος [...]. Ο πιο επινοητικός έβρισκε τρόπους για να περιορίζει τη δουλειά του. Ο αγρότης είχε περισσότερη ανάγκη για σίδηρο ή ο σιδηρουργός για σιτάρι, και ενώ εργαζόταν το ίδιο, ο ένας κέρδιζε πολλά ενώ ο άλλος μόλις που ζούσε».

⁵³. Ό.π. σελ.125.

4. Η ατομική ιδιοκτησία: ένα βήμα πριν τη σύναψη του συμβολαίου ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς

Έχουμε ήδη αναφερθεί στην αρχή της πραγματικής ανισότητας, η οποία όπως φαίνεται, είναι το αποτέλεσμα του συνδυασμού των ανταλλαγών· του τρόπου, δηλαδή, που οι άνθρωποι ανταλλάσσουν προϊόντα μεταξύ τους. Ωστόσο, στο σημείο αυτό θα επικεντρωθούμε στην ιδιοκτησία, η οποία αποτελεί το κατεξοχήν αντικείμενο της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους. Η ιδιοκτησία, δηλαδή, είναι εκείνη που λειτουργεί ως κριτήριο και καθορίζει την ανισότητα. Η κατοχή της γης, η έλλειψη ή η απουσία της, είναι εκείνη που χωρίζει τους ανθρώπους, σε φτωχούς και πλούσιους. Η κατοχή ή μη γαίας και ζώων αποτελεί το κριτήριο βάσει του οποίου αξιολογούνται οι άνθρωποι ώστε να πραγματοποιείται ο διαχωρισμός πλούτου και φτώχειας⁵⁴.

Η εν λόγω συνθήκη περιγράφεται στο κείμενο ως εξής:

«Πριν ακόμα ανακαλυφθούν τα σημάδια που δηλώνουν τον πλούτο, αυτός δεν μπορεί να ήταν τίποτα άλλο από χωράφια και ζωντανά. Τα μόνα υλικά αγαθά που οι άνθρωποι μπορούσαν να έχουν στην κατοχή τους»⁵⁵.

Κατ'αυτόν τον τρόπο η έννοια της ανισότητας δεν εμφανίζεται στο κείμενο ως μία γενική έννοια αλλά αποτυπώνεται ως *πραγματική ανισότητα*. Στο *Λόγο για την Ανισότητα*, η ιδιοκτησία παρουσιάζεται με συγκεκριμένο τρόπο· επινοείται ως έννοια και ως αντικείμενο, προς κατοχή και εξασφάλιση⁵⁶. Ο άνθρωπος εξαιτίας της τελειοποιησιμότητάς του, δηλαδή, της συνεχούς επιθυμίας του για βελτίωση και πρόοδο, με γνώμονα πάντοτε την επιδίωξη και την εξασφάλιση του ατομικού του συμφέροντος, αναπτύσσει την λογική του ικανότητα και επινοεί την έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας⁵⁷. Όπως έχουμε δει ανωτέρω εξελίσσεται η λογική επινοητικότητα όπου στο σημείο αυτό φτάνει την στο απόγειό της, τελειοποιείται⁵⁸. Παράλληλα την έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας έρχεται να συμπληρώσει και το

⁵⁴. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ.161-164.

⁵⁵. Rousseau Jean-Jacques, «Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους», σελ.127.

⁵⁶. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ.151.

⁵⁷. *Ο.π.*, ο.π. σελ. 152,153.

⁵⁸. Στο σημείο αυτό αναδύεται η έννοια της *τελειοποιησιμότητας*, που επί της ουσίας αφορά τον τρόπο με τον οποίο αποκτάται και εξασφαλίζεται η ατομική ιδιοκτησία ως δικαίωμα.

αντίστοιχο δικαίωμα ως προς την απόκτηση και την εξασφάλισή της⁵⁹. Ωστόσο, δεν πρόκειται για πραγματικό δικαίωμα αλλά για ένα *προνόμιο*, καθώς δεν το απολαμβάνουν όλοι ανεξαιρέτως. Αντιθέτως, κατανέμεται επιλεκτικά. Συνεπώς, στο σημείο αυτό καταλαβαίνουμε πως η έννοια «ιδιοκτησία», είναι δημιούργημα του ίδιου του πρώην φυσικού, νυν κοινωνικού ανθρώπου. Από τον τρόπο με τον οποίο συλλαμβάνει την έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας και της αντίστοιχης καταστάσης «δικό μου», προκύπτει το γεγονός της κοινωνικοποίησης, ως νέας κατάστασης για το ανθρώπινο είδος⁶⁰. Ως εκ τούτου, η *κοινωνία των πολιτών* (*société civile*) είναι δημιούργημα της ίδιας της ανθρώπινης επινοητικότητας και πρωτοβουλίας⁶¹.

Ο Ρουσσώ, αποτυπώνει τη στιγμή που συμβαίνει αυτό:

«ο πρώτος που έχοντας περιφράξει ένα κομμάτι γης, σκέφτηκε να πει: Αυτό είναι δικό μου, και βρήκε ανθρώπους αρκετά αφελείς ώστε να τον πιστέψουν, υπήρξε ο πραγματικός ιδρυτής της κοινωνίας των πολιτών»⁶².

Πρόκειται για μία κατάσταση στην οποία ο άνθρωπος έχει απολέσει πλήρως την φυσικότητά του, εισερχόμενος σε μία ατομικιστική «κοινωνικότητα». Μία συνθήκη, η οποία δεν είναι πλέον φυσική αλλά τεχνητή. Ο άνθρωπος, δηλαδή, αρχίζει να εξελίσσεται σε *ατομικό ιδιοκτήτη*: γίνεται ένας άλλος εαυτός. Το ζήτημα της ατομικής ιδιοκτησίας, δεν αποτελεί μία μόνο στιγμή στο ιστορικό συνεχές ούτε, ένα απλό γεγονός στο κοινωνικό γίγνεσθαί, εγκαθιδρύεται και μετατρέπεται σε διαμορφωτικό στοιχείο των ίδιων των ανθρώπων. Είναι η κατάσταση ενός ριζικά άλλου ανθρώπου, ενός νέου «εαυτού»⁶³. Ο άνθρωπος, θέτοντας την ικανότητά του για τελειοποιησιμότητα σε λειτουργία και άρα, επινοώντας την έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας, εντέλει, δημιουργεί έναν αποξενωμένο άνθρωπο, αναφορικά ως προς την ίδια του την ύπαρξη αλλά και αλλότριο ως προς την συναναστροφή του με τους άλλους⁶⁴. Ο φυσικός άνθρωπος, επινοώντας την έννοια «δικό μου», αρχίζει να γίνεται εγωιστής που θηρεύει και αποσκοπεί να κατοχυρώνει το ατομικό του συμφέρον⁶⁵. Αυτή η νέα κανονικότητα διαμορφώνει και τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων,

⁵⁹. *Ο.π.*, σελ. 152,153.

⁶⁰. *Ο.π.*, σελ. 152,153.

⁶¹. *Ο.π.*, σελ. 152.

⁶². Rousseau Jean-Jacques, «*Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους*», σελ.113.

⁶³. Στέφανος Δημητρίου, «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*», σελ.151-154.

⁶⁴. *Ο.π.*, βλ. σελ. για περιεχόμενο 159-161.

⁶⁵. *Ο.π.*, σελ.153.

δεδομένου ότι παύουν να έχουν την αυτονομία τους, νοούμενη ως αυτάρκεια ύπαρξης, η οποία προέκυπτε από υλική αυτάρκεια⁶⁶, στη φυσική κατάσταση.

Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι, η ανισότητα είναι το μείζον και καθοριστικό αποτέλεσμα της κοινωνικοποίησης του ανθρώπου και της αλλαγής της πρότερης, αυθεντικής του κατάστασης⁶⁷. Έχουμε φτάσει, δηλαδή, στην κατάσταση της κοινωνικής ανισότητας, μέσα από μία διαδικασία επινόησης - θεωρητικής σύλληψης της έννοιας «δικό μου»⁶⁸ η οποία εφαρμόζεται πρακτικά. Αυτό συμβαίνει μέσω της αυθαίρετης επιβολής και κατοχύρωσής της, στη βάση πάντοτε της επιδίωξης και της εξασφάλισης του ατομικού συμφέροντος. Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι η έννοια «δικό μου», γεννιέται και διαμορφώνεται, μέσω μίας διαδικασίας ετερονομίας, ετεροκαθορισμού, άρα μη (αυτο)καθορισμού. Παρότι δηλαδή, υποκινείται από τη γνώμη των άλλων και από το αντικείμενο της γης, προϋποθέτει ωστόσο, τον ριζικό διαχωρισμό από το συμφέρον των άλλων⁶⁹.

Άρα, ο ετεροκαθορισμός, διαμορφώνοντας την εκάστοτε αντίληψη περί έκαστης ατομικής ύπαρξης, κατά ανάλογο τρόπο διαμορφώνει μία αντίστοιχη αντίληψη για τους άλλους, ως υπάρξεις. Οι άλλοι είναι αντικείμενα προς εκμετάλλευση⁷⁰. Με σύλληψη της έννοιας «δικό μου», ο άλλος γίνεται κάτι το χρηστικό, μόνο έτσι μπορεί να εξασφαλιστεί το περιεχόμενό της. Κατ' αυτό τον τρόπο, υποχωρεί το αίσθημα της συμπόνιας. Χάνεται η φυσική ικανότητα και προδιάθεση για συμπόνια, για συμπάθεια, ενώ εξαλείφεται το στοιχείο του «συναισθάνεσθαι». Πρόκειται για έναν άνθρωπο, φίλαυτο-εγωιστή, ανίκανο να συναισθανθεί και να συμπονέσει τους άλλους⁷¹. Μπορούμε να εστιάσουμε σε μία ενδιαφέρουσα αντίθεση. Από την μία πλευρά μας παρουσιάζεται ο άνθρωπος στην αυθεντικότητα της φυσικής κατάστασης, δηλαδή, ως πλάσμα που διαθέτει την δυνατότητα του *πάσχειν* και αξίζει την συμπάθεια των άλλων αντιστοίχως⁷². Από την άλλη πλευρά, σ' αυτή τη νέα «κοινωνικότητα» δεν υπάρχει συμπόνια παρά μόνο, η ιδιοτέλεια, η εκμετάλλευση και ο καθορισμός των

⁶⁶. Ο.π., βλ.σελ. για περιεχόμενο 158,161.

⁶⁷. Ο.π.,σελ.156,157.

⁶⁸. Ο.π.,σελ.153.

⁶⁹. Ο.π., βλ.σελ για περιεχόμενο 153,155,156.

⁷⁰. Ο.π.,σελ.156.

⁷¹. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», Εκδόσεις Πόλις, σελ.154.

⁷². Ο.π., σελ 154,155.

διανθρώπινων σχέσεων μέσα από ένα καθόλα χρησιμοθηρικό πλέγμα. Ο φυσικός άνθρωπος, εισέρχεται σ' ένα περιβάλλον όπου τη θέση της *ηθικής ουδετερότητας*⁷³, και σε εξαιρετικές περιπτώσεις, τη θέση της ανιδιοτέλειας και της *αλληλεγγύης*⁷⁴, καταλαμβάνει η ηθική κατάπτωση, ως ιδιοτέλεια, ανταγωνισμός, εκμετάλλευση, έριδα, φθόνος και δόλος⁷⁵. Όλα αυτά, εξαιτίας της ύπαρξης της ιδιοκτησίας. Οι άνθρωποι γίνονται δέσμιοι της γνώμης, της εργασίας, των υπηρεσιών και των πόρων των υπολοίπων. Όλοι για όλους είναι αντικείμενα προς εκμετάλλευση. Το ζήτημα είναι πως ανάλογα με τη θέση που ο καθένας κατέχει στην κοινωνία, αναφορικά ως προς την κατοχή ή μη γης, υφίσταται ή επιβάλλει την εκμετάλλευση. Η εκμετάλλευση, δηλαδή, δεσπόζει στις ζωές όλων αλλά με διαφορετικό τρόπο.

Εκείνοι οι οποίοι είναι παθητικοί δέκτες της εκμετάλλευσης των πλουσίων, εκείνοι που υφίστανται δηλαδή την εκμετάλλευση, είναι οι φτωχοί. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως στην κατηγορία των φτωχών, ανήκουν όσοι κατέχουν ένα μικρό κομμάτι γης, το οποίο επωμίστηκαν ως «δικό τους», λόγω της εργασίας που κατέβαλαν προκειμένου να καλλιεργηθεί.

Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Ρουσσώ,

*«μόνο η εργασία, επειδή δίνει δικαίωμα στον καλλιεργητή πάνω στο προϊόν της γης που δούλεψε, του δίνει κατά συνέπεια δικαίωμα και στη βάση, τουλάχιστον μέχρι τη συγκομιδή, και έτσι, από χρόνια σε χρόνια, αυτό που αποτελεί μία συνεχή κτήση, μετατρέπεται εύκολα σε ιδιοκτησία»*⁷⁶.

Περιγράφεται, λοιπόν, μία κατάσταση πραγμάτων όπου «*οι υπεράριθμοι, που από αδυναμία ή απάθεια δεν μπόρεσαν να αποκτήσουν κι αυτοί με τη σειρά τους κλήρο, έχοντας γίνει φτωχοί*»⁷⁷, αναγκάζονται «*να δεχτούν ή να αρπάζουν τον επιούσιο από το χέρι των πλουσίων*»⁷⁸ και να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους, την εργασία τους, στους πλούσιους. Η αναφερόμενη αδυναμία των φτωχών, ως προς την ανεπάρκεια κλήρου, αποτελεί πρόσφορο έδαφος για τους πλούσιους. Μέσα από αυτήν την συνθήκη

⁷³. Δηλαδή, δεν υπάρχει διαχωρισμός καλού και κακού.

⁷⁴. Η χρήση του όρου εξηγείται εναργέστερα ως συμπόνια για την επίτευξη του κοινού καλού.

⁷⁵. *Ο.π.*, σελ.159,160,161.

⁷⁶. Rousseau Jean-Jacques, «*Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους*», σελ.124,125.

⁷⁷. *Ο.π.*, σελ.127.

⁷⁸. *Ο.π.*, σελ.127.

χρησιμοποιείται κάθε δύναμη και δυναμική των φτωχών, ιδίως μέσα από την εργασία τους, προκειμένου να εξασφαλιστεί η επιβίωση των μεγάλων ιδιοκτησιών⁷⁹.

Όπως αναφέρει ρητά ο Ρουσσώ,

«ως πλούσιος, έχει ανάγκη από τις υπηρεσίες τους [...] πρέπει λοιπόν να φροντίζει συνεχώς να τους κάνει να ενδιαφερθούν για την τύχη του, και να τους κάνει να θεωρούν συμφέρον τους, πραγματικά ή επιφανειακά, να εργάζονται για το δικό του συμφέρον»⁸⁰.

Προκειμένου, λοιπόν, «να τους κάνει να θεωρούν συμφέρον τους, να εργάζονται για το δικό του συμφέρον»⁸¹, επινοεί κάθε φορά τρόπους ώστε να τους πείσει ότι το δικό του συμφέρον, είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το δικό τους. Διαμορφώνει έτσι την εντύπωση πως από την εξασφάλιση του δικού του συμφέροντος, απορρέει και προκύπτει κατ' επέκταση, η κατοχύρωση και του δικού τους. Ωστόσο, αυτό δεν ισχύει στην πραγματικότητα, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, υπάρχει πλήρης διαχωρισμός του ατομικού συμφέροντος, έναντι του «συλλογικού». Συνεπώς, επινοεί τρόπους πειθούς, οι οποίοι λειτουργούν ως προϊόντα εξαπάτησης· «εξαπατά όλους όσους έχει ανάγκη»⁸². Άλλοτε, γίνεται απατεώνας και ψεύτης⁸³, παίρνοντας «συχνά τη μάσκα της καλοσύνης»⁸⁴, «όταν δεν μπορεί να τους κάνει να τον φοβηθούν, και όταν βρίσκει πως δεν έχει συμφέρον να τους εξυπηρετήσει»⁸⁵. Άλλοτε, πάλι, όταν απευθύνεται σε ανθρώπους που τον έχουν περισσότερο ανάγκη, γίνεται δεσποτικός και σκληρός⁸⁶.

Σε αυτή τη μορφή κοινωνικότητας, θέλει να εστιάσει ο Ρουσσώ και αυτήν καταδεικνύει. Μία κοινωνικότητα η οποία με γνώμονα την ικανοποίηση του ατομικού συμφέροντος οδηγεί στην διαφθορά, στην εκμετάλλευση, στην εχθρικότητα και τον ανταγωνισμό. Αυτή η μορφή κοινωνικότητας, δεν υπάρχει ούτε ως υπόνοια στη φυσική κατάσταση, όπως περιγράφεται στον *Λόγο για την ανισότητα*⁸⁷. Παρατηρούμε πως με την κοινωνικοποίηση, ο πρώην, φυσικός άνθρωπος, χάνει τη συναισθηματική του αυτονομία, νοούμενη ως αυτάρκεια. Ο φυσικός άνθρωπος δεν γνωρίζει ούτε το

⁷⁹. *Ο.π.*, σελ.48.

⁸⁰. *Ο.π.*, σελ.126.

⁸¹. *Ο.π.*, σελ.126.

⁸². *Ο.π.*, σελ.126.

⁸³. *Ο.π.*, σελ.126.

⁸⁴. *Ο.π.*, σελ.126.

⁸⁵. *Ο.π.*, σελ.126.

⁸⁶. *Ο.π.*, σελ.126.

⁸⁷. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»,σελ.158.

συναίσθημα της καταπίεσης, αλλά ούτε και εκείνο του διαρκούς ανταγωνισμού με τους άλλους, εφόσον κανένα ιδιοτελές συμφέρον δεν τον ωθεί, ώστε να δρα εις βάρος των άλλων⁸⁸. Συνεπώς δεν είναι εχθρικός απέναντι στους άλλους. Ο Ρουσσώ, εστιάζει στη μορφή κοινωνικότητας, όπου η νοητική λειτουργία του ανθρώπου, δηλαδή, η συλλογιστική του ικανότητα, διαφθείρει την αυθεντικότητά του· η νοητική λειτουργία, συνεπώς, επικρατεί, υποκαθιστώντας την αυθεντικότητα του συναισθήματος, της συμπόνιας - συμπάθειας, επιφέροντας την φιλαυτία⁸⁹. Άρα, στη βάση αυτών των στοιχείων, των γνωρισμάτων που χαρακτηρίζουν την κοινωνικότητα, μπορούμε να πούμε πως πρόκειται για ένα περιβάλλον, για μια ζωή, ή ακριβέστερα για μία άλλη κατάσταση, παντελώς διαφορετική από αυτήν που περιγράφεται στον *Λόγο για την ανισότητα*, δηλαδή τη φυσική κατάσταση⁹⁰. Εν αντιθέσει προς την φιλαυτία της κοινωνικότητας το συναίσθημα της συμπόνιας που επικρατεί στην φυσική κατάσταση, περιορίζει τις συγκρούσεις, ώστε να μπορούμε να πούμε εντέλει, ότι, διευκολύνει τη συνύπαρξη των ανθρώπων⁹¹.

Όπως άλλωστε εξηγεί και ο Ρουσσώ, «η γαλήνη των παθών τους εμποδίζει να κάνουν το κακό»⁹², «[...]υπάρχει μια αρχή που -έχοντας δοθεί στον άνθρωπο για να απαλύνει, σε ορισμένες περιπτώσεις, την αγριότητα της αλαζονείας του, ή την επιθυμία για αυτοσυντήρηση πριν η αλαζονεία αυτή γεννηθεί-, μετριάζει το ζήλο που έχει για την καλοπέρασή του με μια έμφυτη αποστροφή για το θέαμα του συνανθρώπου του που υποφέρει»⁹³.

Καταλήγουμε, λοιπόν, στο γεγονός ότι ο άνθρωπος στη φυσική κατάσταση, συναισθάνεται τον πόνο του άλλου, διότι περιορίζει την αγάπη για τον εαυτό του· «ο οίκτος[...] μετριάζοντας σε κάθε άτομο τη δράση της αγάπης προς τον εαυτό του, συμβάλλει στη διασφάλιση της διατήρησης του είδους στο σύνολό του»⁹⁴.

Η ιδιοκτησία πλέον, αποτελεί αντικείμενο αυτο-καθορισμού του ανθρώπου· δηλαδή, η κατοχή ή μη της γης, είναι εκείνη βάσει της οποίας διαμορφώνει την προσωπικότητά

⁸⁸. *Ο.π.*, σελ.151.

⁸⁹. *Ο.π.*, σελ.148.

⁹⁰. *Ο.π.*, σελ.158 .

⁹¹. *Ο.π.*, ο.π. σελ. 147,148.

⁹². Rousseau Jean-Jacques,«*Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους*», σελ.101,102.

⁹³. *Ο.π.*, σελ.102.

⁹⁴. Rousseau Jean-Jacques,«*Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους*»,σελ 105.

του⁹⁵. Από αυτό συνεπάγεται ότι, η γη ως κατοχή είναι εκείνη η οποία προσδίδει κύρος, εκτίμηση και σεβασμό στον άνθρωπο. Έτσι η ιδιοκτησία αποκτά αξία και τιμή. Ωστόσο, θα πρέπει να πούμε ότι ο ετεροκαθορισμός του ανθρώπου δεν σταματάει σε αυτό το σημείο. Όπως ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται την ίδια του την ύπαρξη μέσα από την ιδιοκτησία, το ίδιο ισχύει και για τους υπόλοιπους που τον κρίνουν και τον αξιολογούν βάσει της κατοχής ή μη γης. Συνεπώς, ο άνθρωπος ετεροκαθορίζεται όχι μόνο από αυτό καθαυτό το αντικείμενο της γης αλλά και από το βλέμμα των άλλων. Πιο συγκεκριμένα η χρήση του όρου *ετεροκαθορισμός* λαμβάνει μία διττή σημασία. Αφενός αφορά την απόδοση διακριτικών χαρακτηριστικών με γνώμονα την ατομική ιδιοκτησία και αφετέρου την εξάρτηση του ατόμου από τους άλλους καθώς αυτό το ίδιο επιβεβαιώνει την ύπαρξή του μέσω του καθορισμού που λαμβάνει από αυτούς. Με άλλα λόγια κάθε ένας εντός του κοινωνικού, εξαρτάται από την οπτική που διαμορφώνουν οι άλλοι, οι οποίοι τον βλέπουν, είτε ως κατέχων, είτε ως μη κατέχων γης⁹⁶. Βρισκόμαστε, λοιπόν, στο σημείο όπου με την κοινωνικοποίηση, ο πρώην φυσικός άνθρωπος, χάνει την αυτονομία του, νοούμενη ως αυτάρκεια: ο ετεροκαθορισμός του, η ετερονομία του, υπάρχει και εκδηλώνεται ως ετεροκαθορισμός υπό το βλέμμα των άλλων, σε αναφορά προς το αντικείμενο της γης. Δηλαδή, πλέον, δεν είναι ανεξάρτητος ως ύπαρξη, αλλά καθορίζεται από τους άλλους και την οπτική τους. Πιο συγκεκριμένα, ο πρώην, ελεύθερος προκοινωνικός άνθρωπος, από δω και πέρα, εξαρτάται κάθε φορά από το πώς τον βλέπουν οι άλλοι, άρα είναι, κάθε φορά, όπως νομίζει ότι τον βλέπουν οι άλλοι⁹⁷. Και οι άλλοι τον βλέπουν πάντα σε αναφορά προς το αντικείμενο της ιδιοκτησίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, δομείται ένας νέος «εαυτός»⁹⁸.

Σύμφωνα με τον Ρουσσώ,

«ο άγριος ζει μέσα στον εαυτό του, ενώ ο κοινωνικός άνθρωπος, πάντα έξω από τον εαυτό του, δε ζει παρά μέσα από τη γνώμη των άλλων και είναι σαν να αντλεί το αίσθημα της ίδιας του της ύπαρξης από την κρίση των άλλων και μόνο»⁹⁹.

⁹⁵. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ.156.

⁹⁶. Ο.π., ο.π. σελ. 155,156.

⁹⁷. Ο.π., σελ.161.

⁹⁸. Ο.π., σελ.155.

⁹⁹. Rousseau Jean-Jacques, «Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους», σελ.148.

Είναι σημαντικό να τονίσουμε, στο σημείο αυτό, πως η διάδραση των ανθρώπων, στη βάση της εκμετάλλευσης, γεννά μία συνθήκη υποταγής, υποτέλειας-κυριαρχίας, ανάμεσα σε φτωχούς και πλούσιους, η οποία επικρατεί ως η νέα τάξη πραγμάτων· «από εκεί άρχισαν να γεννιούνται, [...], η κυριαρχία και η δουλεία»¹⁰⁰, τονίζει ο Ρουσσώ. Επιπροσθέτως περιγράφεται ο τρόπος με τον οποίο η τελειοποιησιμότητα του ανθρώπου, ως επιθυμία για αυτοβελτίωση και πρόοδο, γίνεται σφοδρή, συνεχής και αδιάκοπη. Παύει, δηλαδή, ο πλούσιος, να αρέσκεται σ' αυτήν την σχέση εξάρτησης, σ' αυτή τη συνθήκη υποτέλειας-κυριαρχίας που έχει δημιουργήσει ανάμεσα σ' εκείνον και τους φτωχούς. Με λίγα λόγια, η εκμετάλλευση της εργασίας των φτωχών, με στόχο την διατήρηση της μεγάλης έκτασης γης, δεν του αρκεί καθώς ωθείται από μία ακόρεστη επιθυμία επέκτασης και αύξησης του «πλούτου» του.

Η εν λόγω συνθήκη περιγράφεται στο κείμενο ως εξής,

«η υπερβολική φιλοδοξία, η σφοδρή επιθυμία να μεγαλώσει τη σχετική περιουσία του, όχι τόσο από πραγματική ανάγκη, όσο για να ξεπεράσει τους άλλους, γεννά σε όλους τους ανθρώπους μια σκοτεινή τάση να αλληλοβλάπτονται [...] (με) βία και αρπαγές»¹⁰¹.

«Οι πλούσιοι, ευθύς μόλις γνώρισαν την ευχαρίστηση της κυριαρχίας, και χρησιμοποιώντας τους παλιούς δούλους για να υποτάζουν νέους, δε σκέφτηκαν παρά να κατακτήσουν και να υποδουλώσουν τους γείτονές τους. [...] Και έτσι, επειδή οι πιο δυνατοί [...] έκαναν τη δύναμη ή την ανάγκη τους κάτι σαν δικαίωμα πάνω στα αγαθά του άλλου, ταυτόσημο με την ιδιοκτησία κατά την κρίση τους, η καταρτημένη ισότητα ακολουθήθηκε από την πιο τρομερή αταξία: [...] οι σφετερισμοί των πλουσίων, οι αρπαγές των φτωχών, τα αχαλίνωτα πάθη όλων, καταπνίγοντας τον φυσικό οίκτο, έκαναν τους ανθρώπους τσιγκούνηδες, φιλόδοξους και κακούς. Υπήρχε μια συνεχής σύγκρουση ανάμεσα στο δίκαιο του ισχυρότερου και το δίκαιο του πρώτου κατέχοντος, που δεν τελείωνε μόνο με μάχες και φόνους (XVII). Η κοινωνία εν τω γεννάσθαι αντικαταστάθηκε από την πιο φρικτή εμπόλεμη κατάσταση: Το ανθρώπινο γένος, ταπεινωμένο και θλιμμένο, μην μπορώντας πια να οπισθοχωρήσει ούτε και να απαρηθεί τις κακότυχες κατακτήσεις του, και προάγοντας την ατίμωσή του με την κατάχρηση των ικανοτήτων που το τιμούν, έθεσε τον εαυτό του στο χείλος του γκρεμού»¹⁰².

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα, περιγράφεται μία κατάσταση πλήρους αταξίας, εξαιτίας της ιδιοκτησίας. Η επικρατούσα κατάσταση είναι άναρχη. Όλοι έχουν δικαίωμα σε όλα. Αυτό που δεσπόζει είναι η ισχύς του κατέχειν που ορίζει τι είναι

¹⁰⁰. Ο.π., σελ.127.

¹⁰¹. Ο.π., σελ.126-127.

¹⁰². Rousseau Jean-Jacques, «Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους», σελ.127,128.

δίκαιο και τι όχι¹⁰³. Ως εκ τούτου, το *δίκαιο* όχι μόνο ως έννοια αλλά και ως κοινωνική συνθήκη αποκτά ένα συγκεκριμένο και, προς το παρόν, άκαμπτο αξιολογικό κριτήριο, την ατομική ιδιοκτησία. Επίσης, το *δίκαιο* κατά την εν λόγω διαμόρφωσή του αποκτά και ένα πρόσωπο, αυτό που κατέχει την γη, αυτό που κρατά την ισχύ που δίνει αυτή η γη, αυτό που εν τέλει θα πάρει την απόφαση περί δικαίου και αδίκου. Με άλλα λόγια, μιλούμε για την μετατροπή του δικαίου σε δίκαιο του ισχυρότερου. Έτσι, η κοινωνία των φυσικών ανθρώπων, αντικαθιστάται από την πιο φρικτή εμπόλεμη κατάσταση¹⁰⁴, όπου «οι πιο δυνατοί»¹⁰⁵, ασκούν ένα φυσικό δικαίωμα επί των αποκτημάτων οποιουδήποτε άλλου¹⁰⁶.

Φθάνουμε στο σημείο όπου, κοινωνική αταξία που επικρατεί, καταντάει επιζήμια για όλους. Ο Ρουσσώ, περιγράφει μια «κοινωνικότητα», «όπου κανένας δεν ένιωθε ασφαλής ούτε στη φτώχεια ούτε στον πλούτο»¹⁰⁷. Οι μεν φτωχοί, εξακολουθούν να υφίστανται την καταπίεση των πλουσίων, η όποια οξύνεται· οι δε πλούσιοι, έρχονται αντιμέτωποι με όλους¹⁰⁸, καθώς φοβούνται από τη μία πλευρά την εξέγερση των «δικών τους» φτωχών, και από την άλλη μεριά, τις λεηλασίες των εχθρών- γειτόνων. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι, οι σφετερισμοί τους «δεν ήταν θεμελιωμένοι παρά σε ένα δίκαιο πρόσκαιρο και καταχρηστικό, και πως, μην έχοντας κερδίσει παρά με τη χρήση βίας, η βία μπορούσε να τους στερήσει τα αγαθά, χωρίς να έχουν λόγο για παράπονα»¹⁰⁹. Σε αυτήν την άναρχη κατάσταση, η συμπόνια, το μοναδικό φυσικό συναίσθημα, που συντελεί στην αυθεντική, φυσική ηθικότητα του ανθρώπου ως αρετή, καθώς μετριάζει την αγάπη του ανθρώπου για τον εαυτό του, έχει αντικατασταθεί από τη φιλαυτία· ένα αίσθημα όχι φυσικό άλλα τεχνητό, ένα συναίσθημα-δημιούργημα της κοινωνίας.

¹⁰³ . Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ.166.

¹⁰⁴ . Ο.π., σελ.166 & Rousseau Jean-Jacques, «Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους», σελ.127.

¹⁰⁵ . Rousseau Jean-Jacques, «Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους», σελ.127.

¹⁰⁶ . Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ.165.

¹⁰⁷ . Rousseau Jean-Jacques, «Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους», σελ.129.

¹⁰⁸ . Ο.π., σελ.128.

¹⁰⁹ . Rousseau Jean-Jacques, «Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους», σελ.128.

Στο κείμενο γίνεται ένας σημαντικός εννοιολογικός διαχωρισμός,

«δεν πρέπει να συγχέουμε τη φιλαυτία με την αγάπη για τον εαυτό μας. Δυο συναισθήματα πολύ διαφορετικά, από τη φύση τους και από τις επιπτώσεις τους. Η αγάπη για τον εαυτό μας είναι ένα φυσικό αίσθημα [...], το οποίο οδηγημένο από την λογική και τροποποιημένο από τη συμπάθεια, αποτελεί την ανθρωπιά και την αρετή. Η φιλαυτία είναι αίσθημα σχετικό, τεχνητό και δημιουργημένο μέσα στην κοινωνία, που σπρώχνει κάθε άτομο να ασχολείται με τον εαυτό του περισσότερο από ό,τι με οποιοδήποτε άλλο, που εμπνέει τους ανθρώπους όλα τα κακά που κάνουν ο ένας στον άλλον, [...]»¹¹⁰.

Έχουμε ήδη αναφέρει πως ο άνθρωπος, εξαιτίας της τελειοποιησιμότητάς του, δηλαδή της συνεχούς επιθυμίας του για βελτίωση και πρόοδο, με γνώμονα πάντοτε την επιδίωξη και την εξασφάλιση του ατομικού του συμφέροντος, αναπτύσσει τη λογική του ικανότητα και επινοεί την έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας¹¹¹.

Ο Ρουσσώ, χρησιμοποιώντας την έννοια της τελειοποιησιμότητας, ως εργαλείο της μεθοδολογίας του, προκειμένου να φτάσει μέσω μίας εξελικτικής πορείας, στην εγκαθιδρυμένη πολιτική κοινωνία, την ορίζει ως μία *εν δυνάμει* ικανότητα, η οποία εντέλει τίθεται σε λειτουργία¹¹² και τελειοποιώντας την ανθρώπινη σκέψη, χειροτερεύει το ανθρώπινο είδος: μετατρέπει τον άνθρωπο *«σε ένα κακό όν κάνοντάς το(ν) κοινωνικό»*¹¹³. Συνεπώς, ως επιθυμία για συνεχή βελτίωση, η τελειοποιησιμότητα προλειαίνει το έδαφος, προκειμένου ο άνθρωπος να εισχωρήσει στη κοινωνία και να κοινωνικοποιηθεί. Προλειαίνει, προετοιμάζει το έδαφος, δημιουργώντας νέες ανάγκες, επίπλαστες, ο ίδιος ο άνθρωπος στον εαυτό του. Άλλωστε, δεν είναι τυχαία η φράση του Ρουσσώ όταν λέει πως *«τα πιο πολλά δεινά μας είναι δικό μας έργο»*¹¹⁴.

Ο Ρουσσώ, κρίνει την κοινωνία των πολιτών, ως δημιούργημα της ανθρώπινης πρωτοβουλίας, μέσω της οποίας ο άνθρωπος εισέρχεται σε μία νέα κατάσταση και από την οποία προκύπτει και επικρατεί η κοινωνικοποίησή του, ως το νέο γεγονός: την κρίνει, με κριτήριο το σκοπό χάριν του οποίου δημιουργείται και ο σκοπός αυτής της νέας κατάστασης, ως κατάσταση προόδου και εξέλιξης του ανθρώπινου είδους,

¹¹⁰. Rousseau Jean-Jacques, *«Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους»*, σελ.182

¹¹¹. Στέφανος Δημητρίου, *«Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»*,σελ.151,152

¹¹². Rousseau Jean-Jacques, *«Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους»*, σελ.99,100,111

¹¹³. *Ο.π.*, σελ.111

¹¹⁴. *Ο.π.*, σελ.83

παρατηρεί πως είναι αποκλειστικά και μόνο, η ικανοποίηση και η εξασφάλιση του ατομικού συμφέροντος, έναντι του κοινού καλού. Άλλωστε, γι' αυτό το λόγο την αξιολογεί, αποδίδοντάς της αρνητικό πρόσημο. Ειδικότερα, επιφορτίζεται αρνητικά σαφώς, και η ίδια η έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας, ως επινόηση, καθώς ανοίγοντας την πόρτα της φυσικής κατάστασης, αφήνει να εισχωρήσουν ο ατομικός ανταγωνισμός και η κινητήρια της πράξης και καθοριστική των επιλογών, ιδιοτέλεια¹¹⁵.

5. Το συμβόλαιο ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς

Στο σημείο αυτό, θα παρατηρήσουμε πως γίνεται αντιληπτό από την πλευρά των πλουσίων ότι πρέπει να δημιουργηθεί ένας νέος διάυλος επικοινωνίας με τους φτωχούς προκειμένου να συνεχίσουν να εκμεταλλεύονται την εργασία τους. Ωστόσο, συνεχίζουμε να μιλούμε για εκμετάλλευση των φτωχών, ενώ είναι παρούσα η ιδιοτέλεια και η σκοπιμότητα των πλουσίων, προς συντήρηση της ιδιοκτησίας και προς αντιμετώπιση των γειτονικών εχθρών, όπως έχουμε δει ανωτέρω. Το ίδιον συμφέρον, δηλαδή, έναντι του κοινού καλού, συνεχίζει να επικρατεί. Το ίδιον συμφέρον, ως επιθυμία για αύξηση αποκλειστικά και μόνο του ατομικού πλούτου, εξακολουθεί να δημιουργεί φθόνο και ζήλια, προς όσους κατέχουν περισσότερα. Με μόνη διαφορά, ότι πλέον κατανοούν πως δεν μπορούν να προεξοφλήσουν την έκβαση μίας απευθείας αναμέτρησης με τους αντιπάλους¹¹⁶. Ο φθόνος, λοιπόν, θα δώσει τη θέση του στον *δόλο*¹¹⁷, ο οποίος, με το προσωπείο της καλοσύνης, είναι, από εδώ και πέρα, το αδράχτι που υφαίνει τις ανθρώπινες σχέσεις¹¹⁸. Είναι η στιγμή, που οι πλούσιοι συλλαμβάνουν «το πιο καλοεπεξεργασμένο σχέδιο που πέρασε ποτέ από το ανθρώπινο μυαλό»¹¹⁹. Η στιγμή που οι πλούσιοι ενώνονται μεταξύ τους και προτείνουν στους φτωχούς ένα *σύμφωνο συνεργασίας*¹²⁰.

Σύμφωνα με τα ίδια τα λεγόμενα του Ρουσσώ,

¹¹⁵. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ.153

¹¹⁶. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ.163

¹¹⁷. *Ο.π.*, σελ.163

¹¹⁸. *Ο.π.*, σελ.163

¹¹⁹. Rousseau Jean-Jacques, «Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους», σελ 128,129

¹²⁰. *Ο.π.* σελ.48

«ο πλούσιος, σπρωγμένος από την ανάγκη, [...] σκέφτηκε να κάνει τους εχθρούς υπερασπιστές του, να τους εμπνεύσει άλλες αρχές και να τους δώσει θεσμούς που να τον ευνοούν» και «αφού έδειξε στους γείτονές του τη φρίκη μιας κατάστασης που όπλιζε όλους για να μάχονται μεταξύ τους [...], που έκανε να είναι το βιος τους το ίδιο δυσβάστακτο με την ανάγκη, [...] ανακάλυψε αληθοφανείς λόγους για να τους φέρει στα νερά του». «Ας ενωθούμε», τους είπε «για να προφυλάξουμε τους αδύνατους από την καταπίεση, για να συγκρατήσουμε τους φιλόδοξους, και να εξασφαλίσουμε στον καθένα αυτό που του ανήκει. Ας θεσπίσουμε κανονισμούς δικαιοσύνης και ειρήνης, με τους οποίους να είναι όλοι υποχρεωμένοι να συμμορφώνονται, χωρίς καμιά εξαίρεση, που να διορθώνουν κατά κάποιον τρόπο τις ιδιοτροπίες της τύχης, υποτάσσοντας εξίσου τον δυνατό και τον αδύνατο σε αμοιβαίες υποχρεώσεις, αντί να στρέψουμε τις δυνάμεις μας ενάντια στους εαυτούς μας, ας τις συγκεντρώσουμε σε μια ανώτερη εξουσία που να μας κυβερνά σύμφωνα με σοφούς νομούς, που να προστατεύει και να υπερασπίζεται όλα τα μέλη της ένωσης, να μάχεται τους κοινούς μας εχθρούς και να εξασφαλίζει την ομόνοια ανάμεσά μας». [...] Και ο λαός συμφωνεί, καθώς «όλοι έτρεξαν προς τα δεσμά τους πιστεύοντας πως εξασφάλιζαν την ελευθερία τους»¹²¹.

Και με αυτόν τον τρόπο γεννιέται το Κράτος¹²². Δημιουργείται μία σύμβαση, μία συμφωνία. Τα συμβαλλόμενα μέρη, οι πλούσιοι και οι φτωχοί, ενώνονται για να θεσπίσουν από κοινού, τους όρους συνύπαρξής τους¹²³. Πράγματι, προκύπτει μία κοινή συμφωνία ανάμεσά τους και θεσπίζεται ένα συμβόλαιο συνεργασίας, εν τοις πράγμασι νόμιμο¹²⁴, δεδομένου ότι προήλθε από την από κοινού συγκατάθεση των συμβαλλόμενων μερών, η οποία είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την σύναψή του¹²⁵. Αυτή η πλήρης, από κοινού συγκατάθεση των συμβαλλομένων μερών, είναι εκείνη που το καθιστά νόμιμο. Με άλλα λόγια, αποκτά τη νομιμοποίησή του διότι, έχει ακολουθηθεί μία συγκεκριμένη συμβολιακή διαδικασία· έχει, πράγματι, συνταχθεί ένα πλαίσιο νομιμοπολιτικής ρύθμισης των διαφορών, το οποίο έγκειται στην ανάληψη κοινών υποχρεώσεων και την αμοιβαία δέσμευση ως προς την τήρησή τους, κάτι που εγκρίνουν όλοι, μέσω της εν λόγω συμβολιακής πράξης¹²⁶. Έτσι λοιπόν, θεσπίζεται ένας κοινός και γενικός κανόνας, μέσω μίας συγκεκριμένης συμβολιακής

¹²¹. Ο.π., σελ.128-129

¹²². Ο.π., σελ.48

¹²³. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ.166

¹²⁴. Rousseau Jean-Jacques, «Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους», σελ.49

¹²⁵. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ.140.

¹²⁶. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ.168.

συμφωνίας¹²⁷. Ωστόσο, το γεγονός ότι το συμβόλαιο συνεργασίας είναι νόμιμο, δεν το καθιστά κατ' ανάγκην και δίκαιο. Αυτό διότι, ο λαός συμφωνεί με την καθιέρωση των νόμων και την υπακοή σε αυτούς, αλλά οι πλούσιοι πρόκειται να καταχραστούν την εξουσία τους και να αποποιηθούν τις υποχρεώσεις τους¹²⁸. Πιο αναλυτικά, παρατηρείται πως οι πλούσιοι, ενώ προτείνουν στους φτωχούς και εντέλει θεσπίζουν με την από κοινού συγκατάθεσή τους, ένα συμβόλαιο σύμφωνα με τους όρους του οποίου, δυνατοί και αδύνατοι υπόκεινται σε αμοιβαίες υποχρεώσεις, από τις οποίες μπορούμε να συναγάγουμε πως απορρέουν και τα αντίστοιχα δικαιώματα¹²⁹, δεν το εφαρμόζουν. Προτείνουν την ειρηνική συνύπαρξη όλων επί τη βάσει όχι μόνο της ασφάλειας αλλά και της ισότητας, εφόσον οι αμοιβαίες υποχρεώσεις αίρουν κάθε διάκριση, ως προς την κοινή δέσμευση, στην τήρησή τους, ανάμεσα σε δυνατούς και αδύναμους¹³⁰. Εντούτοις, ο Ρουσσώ παρατηρεί πως αυτό δεν εφαρμόζεται στην πράξη. Δηλαδή, ενώ οι πλούσιοι υπόσχονται ισότητα, στην πράξη, νομιμοποιούν την ανισότητα και ενώ υπόσχονται τη νομική κατοχύρωση δικαιωμάτων, που θα απολαμβάνουν όλοι, στην ουσία κατοχυρώνουν νομικά, τα προνόμια, που απολαμβάνουν ήδη οι λίγοι, δηλαδή, οι ίδιοι. Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό πως η ανάληψη των κοινών υποχρεώσεων και η αμοιβαία δέσμευση ως προς την τήρησή τους, είναι απατηλή ως προς την ουσία και το πραγματικό αντίκρισμα τη κοινής συμφωνίας· σε σχέση δηλαδή με την αμοιβαιότητα της κοινής δέσμευσης, να τηρηθούν οι υποχρεώσεις¹³¹. Η αδικία του, επομένως, έγκειται στη μη τήρηση της αμοιβαιότητας που θεσπίζει, ως προς την κοινή δέσμευση τήρησης των αντίστοιχων υποχρεώσεων και ως προς την κοινή ανάληψη αντίστοιχων δικαιωμάτων. Θα μπορούσαμε να πούμε στο σημείο αυτό, πως το συγκεκριμένο συμβόλαιο συνεργασίας, νομιμοποιείται εσφαλμένως και κακώς· διότι, αν και νομιμοποιεί την ύπαρξή του, μέσω της θέσπισης δικαϊκών θεσμών, δηλαδή ίσων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, στην ουσία, δεν είναι συνεπές και πιστό ως προς την τήρησή του. Πρόκειται για το ζήτημα της νομιμότητας και της νομιμοποίησης, το οποίο θίγει ο Ρουσσώ, στο *Κοινωνικό Συμβόλαιο*. Εκεί γίνεται λόγος για την αναγκαιότητα του ελέγχου της ίδιας της νομιμότητας ενός

¹²⁷. *Ο.π.*, σελ.168.

¹²⁸. Rousseau Jean-Jacques, «*Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους*», σελ.49.

¹²⁹. Στέφανος Δημητρίου, «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*», σελ.168.

¹³⁰. *Ο.π.*, σελ.168.

¹³¹. *Ο.π.*, σελ.168.

συμβολαίου, η οποία συνδέεται με τους δικαιοκούς θεσμούς, ως απαραίτητη προϋπόθεση για την νομιμοποίησή του¹³².

Και έχοντας εξηγήσει το λόγο για τον οποίο, το συγκεκριμένο συμβόλαιο συνεργασίας ανάμεσα σε φτωχούς και πλούσιους, παρότι νόμιμο, καθίσταται άδικο, ο Ρουσσώ μας περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο, η νομιμοποίησή του, οδηγεί στην εγκαθίδρυση της νόμιμης αλλά διεφθαρμένης «προπολιτειακής» κοινωνίας, στη νομιμοποίηση της ανισότητας, άρα στη νομιμοποίηση της πολιτικής ανισότητας. Η κοινωνική ανισότητα, μετατρέπεται σε πολιτική (ανισότητα), μέσω των νόμων που θεσπίζονται, οι οποίοι στην πραγματικότητα θεμελιώνουν τις μεγάλες ιδιοκτησίες. Ως εκ τούτου, ο νόμος θεμελιώνει την ανισότητα¹³³. Κατ' αυτόν τον τρόπο λοιπόν θεμελιώνονται οι νόμοι και δημιουργούν τη διεφθαρμένη, πολιτική κοινωνία.

Όπως αναφέρει ο Ρουσσώ, οι νόμοι,

«πρόσθεσαν νέες δυσκολίες στον αδύναμο και νέες δυνατότητες στον πλούσιο (XVIII), κατάστρεψαν ανεπανόρθωτα τη φυσική ελευθερία, στεριώσανε για πάντα το νόμο της ιδιοκτησίας και της ανισότητας, κι έναν επιδέξιο σφετερισμό τον έκαναν ανέκκλητο δικαίωμα, και για το συμφέρον μερικών φιλόδοξων υποδούλωσαν για πάντα όλο το ανθρώπινο γένος στη δουλεία, στη σκλαβιά και τη δυστυχία.»¹³⁴.

Από τη στιγμή που δημιουργείται μία τέτοιου είδους πολιτική κοινωνία, κάπου υποχρεώνει και τους γείτονες να δημιουργήσουν αντίστοιχες, για να της αντισταθούν¹³⁵, όπως περιγράφεται στο κείμενο, *«η ίδρυση μιας μόνο κοινωνίας έκανε απαραίτητη την ίδρυση όλων των άλλων, [...], για να αντεπεξέλθουν σε δυνάμεις ενωμένες, χρειάστηκε να ενωθούν κι αυτοί με τη σειρά τους»¹³⁶*. Έως ότου, φτάνουμε σε εκείνο το στάδιο όπου μέσω του πολλαπλασιασμού και της επέκτασης των κοινωνιών¹³⁷, οι οποίες *«σύντομα κάλυψαν όλη την επιφάνεια της Γης, [...] δεν ήταν πια δυνατό να βρεθεί ούτε μια γωνιά στο κόσμο, όπου θα μπορούσε κανείς να απαλλαγεί από*

¹³². Στέφανος Δημητρίου, *«Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»*,σελ. για περαιτέρω περιεχόμενο 174,175,176,177,178.

¹³³. *Ο.π.*, σελ.157.

¹³⁴. Rousseau Jean-Jacques, *«Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους»*, σελ.130.

¹³⁵. *Ο.π.*, σελ.48.

¹³⁶. *Ο.π.*, σελ.130.

¹³⁷. *Ο.π.*, σελ.130.

το ζυγό»¹³⁸. Έχουμε ήδη πει πώς το συγκεκριμένο συμβόλαιο συνεργασίας ανάμεσα σε φτωχούς και πλούσιους νομιμοποιείται καθώς επίσης έχουμε εξηγήσει σε τι έγκειται η αδικία που επιφέρει.

¹³⁸. Rousseau Jean-Jacques, «Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους», η γλαφυρή περιγραφή συνεχίζεται ως εξής : «Άλλωστε θα είχαν σκορπιστεί αν το κακό γινόταν απότομα, και θα ήταν μια αλλαγή από τη μια μέρα στην άλλη. Γεννιόταν όμως κάτω από το ζυγό. Όταν το βάρος γινόταν αισθητό, είχαν ήδη αποκτήσει τη συνήθεια να τον φορούν, και περιορίζονταν στο να περιμένουν την ευκαιρία να τον αποτινάξουν», σελ 130.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ
Το Κοινωνικό Συμβόλαιο

1.1.1.1. Πορεία προς τη λαϊκή κυριαρχία: η απόκτηση της πολιτικής ιδιότητας

Ο Ρουσσώ, αποδίδει την κυριαρχία στο λαό¹. Ωστόσο, η κυριαρχία δεν μπορεί να υπάρξει και να ασκηθεί εν κενώ. Θα πρέπει να δημιουργηθεί ένα κατάλληλο πλαίσιο, εντός του οποίου θα υπάρχει και θα ασκείται. Θα πρέπει, δηλαδή, να υπάρξει πολιτική κοινωνία, εντός της οποίας θα ασκείται η κυριαρχία. Προκειμένου, όμως, να υπάρξει πολιτική κοινωνία, εντός της οποίας θα ασκείται η κυριαρχία, θα πρέπει να υπάρξει πολιτικό σώμα. Για να υπάρξει πολιτικό σώμα, ενιαίο, (δεδομένου ότι η κυριαρχία θα ανήκει στο λαό), το οποίο θα συστήσει, θα συγκροτήσει την κοινωνία ως τέτοια, δηλαδή, ως πολιτική κοινωνία, θα πρέπει να υπάρξει μία κοινή, πολιτική ιδιότητα για όλους, η οποία θα τους συνέχει σε ενιαίο, πολιτικό σώμα. Άρα, ο λαός, θα μπορεί να ασκεί την κυριαρχία, εντός της πολιτικής κοινότητας, ως λαός, εφόσον αποκτήσουν όλοι, από κοινού, ισόποσα και ισότιμα, την πολιτική τους ιδιότητα, η οποία θα έγκειται στην ισότητα ως προς το άρχειν και το άρχεσθαι².

Σύμφωνα με τον Ρουσσώ, πολίτες είναι όσοι άρχουν και άρχονται εξίσου· όσοι είναι εξίσου, δηλαδή, κυρίαρχοι και υπήκοοι των νόμων που θέτουν· όσοι, δηλαδή, θητεύουν εξίσου, στο άρχειν και στο άρχεσθαι³. Συνεπώς, φορέας της κυριαρχίας, θα είναι το ενιαίο πολιτικό σώμα. Η κυριαρχία του θα εκδηλώνεται ενεργητικά, με την νομοθετική πράξη και παθητικά, με την ίση υποχρέωση υπακοής στα αποτελέσματά της, δηλαδή στον νόμο⁴.

Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Ρουσσώ,

«κάθε άτομο ...υποχρεώνεται σε μια διπλή δέσμευση: δηλαδή, ως μέλος του κυρίαρχου σώματος έναντι των επιμέρους ατόμων και ως μέλος του κράτους έναντι του κυρίαρχου σώματος»⁵. [...] «όλοι μαζί καλούνται λαός και καθένας ξεχωριστά, ονομάζονται πολίτες διότι, συμμετέχουν στην κυρίαρχη εξουσία και υπήκοοι επειδή υπακούν στους νόμους του κράτους»⁶.

¹. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 11-12.

². «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος - ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», Στέφανος Δημητρίου, Εκδόσεις Πόλις, βλ. Κεφάλαιο 3 "Αυτεξουσία και ελευθερία", για την ιδιότητα του πολίτη, σελ. 257-277.

³. Ο.π., σελ. 243.

⁴. Ο.π., βλ. Κεφάλαιο 4 "Νόμος και ελευθερία", 1. Οι δύο όψεις του κυρίαρχου: εξαναγκασμός και ελευθερία, υποσημείωση 3, σελ. 282.

⁵. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 64.

⁶. Ο.π., σελ. 63.

Το ζήτημα είναι να διερευνήσουμε την πορεία που ακολουθείται, εώς ότου φτάσουμε στην απόκτηση και την εξασφάλιση, δια του νόμου, (άρα, τη νομιμοποίηση) της λαϊκής κυριαρχίας. Θα διερευνήσουμε τη λογική, σύμφωνα με την οποία, όλοι, αποφασίζουν να θέσουν νόμο στον εαυτό τους. Βάσει του νόμου αυτού αυτοκαθορίζονται ως πολίτες, δηλαδή ως ενιαίο πολιτικό σώμα και αποκτούν την κοινή πολιτική τους ιδιότητα, η οποία έγκειται στο άρχειν και στο άρχεσθαι, με σκοπό την υπηρετήση και την εξασφάλιση του δημοσίου συμφέροντος, κατά το πρότυπο της δημοκρατικής ρεπουμπλικανικής πολιτείας⁷. Αυτός ο νόμος, είναι η ισοπολιτεία. Αφορά την πολιτική ισότητα όλων, ως προς το άρχειν και ως προς το άρχεσθαι. Με αυτόν τον θεμελιώδη νόμο, θα πρέπει να συμφωνούν και όλοι οι υπόλοιποι νόμοι⁸.

Τη στιγμή που οι άνθρωποι, αποφασίζουν να θεσπίσουν αυτό τον γενικό κανόνα της ισοπολιτείας, της ισότητας, δηλαδή, μέσω του νόμου, της ισονομίας όλων στο άρχειν και στο άρχεσθαι, σημαίνει πως αποφασίζουν να αποκτήσουν μία κοινή, πολιτική ιδιότητα⁹.

Η συνθήκη αυτή ορίζεται στο κείμενο ως εξής,

«Καθένας από μας θέτει από κοινού το πρόσωπό του και όλη του τη δύναμη κάτω από την ανώτατη καθοδήγηση της γενικής βούλησης· και ως σώμα δεχόμαστε κάθε μέλος ως αδιαίρετο μέρος του συνόλου»¹⁰.

Αυτό σημαίνει πως έχουν συμφωνήσει πως αυτός ο γενικός κανόνας, θα τους συνέχει, ως μέρη ενός ενιαίου όλου. Αυτό εξάγεται από το ότι, έχουν συμφωνήσει να αποκτήσουν μία κοινή θεώρηση, πως όλοι είναι αναπόσπαστα μέρη ενός ενιαίου πολιτικού όλου, ενός ενιαίου πολιτικού σώματος· *«...και ως σώμα δεχόμαστε κάθε μέλος ως αδιαίρετο μέρος του συνόλου»¹¹*. Έχουν δεχτεί πως αυτός ο γενικός κανόνας, θέτει ένα όριο στην μοναδικότητα καθενός, νοούμενη ως ατομικότητα¹².

⁷. Στέφανος Δημητρίου, *«Ο Ελεύθερος Άνθρωπος - ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»*, σελ. 320-321.

⁸. *Ο.π.*, σελ. 254-255.

⁹. *Ο.π.*, σελ. 215-216.

¹⁰. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, *«Το Κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου»*, σελ. 62.

¹¹. *Ο.π.*, σελ. 62.

¹². Στέφανος Δημητρίου, *«Ο Ελεύθερος Άνθρωπος - ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»*, το ζήτημα του ατομικού και του συλλογικού στοιχείου, σελ. 497-500.

Αποφασίζουν να θέσουν νόμο στον εαυτό τους, να αυτοκαθοριστούν ως ενιαίο, συλλογικό σώμα, να αποκτήσουν δηλαδή κοινή ιδιότητα, διότι ένας κοινός στόχος τους συνδέει· η υπεράσπιση του προσώπου και των αγαθών όλων των ατόμων¹³. Αυτός ο κοινός στόχος, ως αντάλλαγμα και ως κίνητρο, τους οδηγεί να ενωθούν, να αποκτήσουν κοινή, ενιαία βούληση. Έχουν δεχτεί να αποτελούν μέρη ενός ενιαίου όλου, που προκύπτει κατόπιν ένωσης, διότι έχει βρεθεί κοινό αντικείμενο προς επίτευξη έτσι ώστε αποκτάται η ενιαία βούληση. Αυτό είναι «ένα μονάχα κίνητρο» που «προστατεύει από κοινού με όλη τη δύναμη το πρόσωπο και τα αγαθά κάθε μέλους»¹⁴. Συνενώνονται, δηλαδή, σε ενιαίο σώμα, για να είναι εξίσου ελεύθεροι πολίτες¹⁵. Αυτό το κίνητρο, λειτουργεί ως ικανό αντάλλαγμα για όλους ανεξαιρέτως. Αυτό θα είναι και ο σκοπός χάριν του οποίου πραγματοποιείται η συνένωση των ανθρώπων. Συνεπώς, χάρη στην ύπαρξη αυτού του κινήτρου, επιτυγχάνεται η συνένωση, διά της *ισοτιμίας* και της *ισοσθένειας* των βουλήσεων. Αυτό σημαίνει ότι δημιουργείται μία ενιαία, γενική βούληση όλων. Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι, η γενική βούληση όλων δεν ισοδυναμεί με την εκάστοτε επιμέρους βούληση κάθε μεμονωμένου ατόμου, ούτε με το άθροισμα των επιμέρους βουλήσεων όλων. Επιπροσθέτως η γενική βούληση, δεν προκύπτει ως άθροισμα των επιμέρους, ατομικών συμφερόντων και προτιμήσεων των ατόμων. Αντιθέτως η γενική βούληση, αναφέρεται και προσανατολίζεται προς γενικά αντικείμενα, όπως είναι το *δημόσιο αγαθό*¹⁶. Αυτή η γενική, ενιαία βούληση, είναι προσανατολισμένη προς αυτό το κοινό κίνητρο, το οποίο όντας ίσο για όλους, καθίσταται και ως δημόσιο, κοινό συμφέρον προς επίτευξη, από όλους. Άρα, προς επίτευξη της υπεράσπιση και της προστασίας όλων, δηλαδή, των αγαθών και του προσώπου κάθε μέλους¹⁷, «καθένας...θέτει από κοινού το πρόσωπό του και όλη του τη δύναμη κάτω από την ανώτατη καθοδήγηση της γενικής βούλησης»¹⁸, του δημοσίου, κοινού συμφέροντος.

¹³. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 61.

¹⁴. *Ο.π.*, σελ. 61.

¹⁵. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος - ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 518.

¹⁶. *Ο.π.*, σελ. 333-334.

¹⁷. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 61.

¹⁸. *Ο.π.*, σελ. 62.

Συνεπώς, χάρη σε αυτό το κίνητρο, «...το σώμα αποκτά την ενότητά του, το κοινό του εγώ, τη ζωή και τη βούλησή του»¹⁹. Δηλαδή, χάρη σε αυτό το κίνητρο, το πολιτικό σώμα, αποκτά κοινή ταυτότητα. Έτσι, λόγω της ύπαρξης κοινού στόχου, οδηγούμαστε στην πράξη της συνένωσης, δηλαδή, της σύστασης του πολιτικού σώματος, του λαού, που συνιστά και τον όρο, τον κανόνα του συμβολαίου. Ο όρος του συμβολαίου, ως κανόνας, είναι η *αυτονομοθέτηση*, η αυτοδέσμευση καθενός απέναντι στον εαυτό του, έναντι όλων των άλλων και όλοι από κοινού, στο πρόσωπο της κοινότητας. Η αυτονομοθέτηση, η αυτοδέσμευση, είναι πράξη αυτοκαθορισμού. Με αυτό τον τρόπο, το πολιτικό σώμα, αποκτά την ταυτότητά του. Έτσι, σχηματίζεται το «εγώ», το «εμείς» και τέλος το «μαζί». Ο λαός, αυτοσυγκροτείται σε ενιαίο σώμα, κατά τη στιγμή ακριβώς, που συντελείται και πραγματώνεται η πράξη αυτής της συνένωσης· η πράξη της συνένωσης είναι εντέλει, αυτή που τους συγκροτεί σε ενιαίο σώμα, δηλαδή σε λαό, άρα και σε κοινότητα αυτών που θα συναποτελούν το λαό²⁰. Η αυτοδέσμευση καθενός, τους μετατρέπει όλους, σε ισότιμα, συμβληθέντα μέλη του ιδίου σώματος.

Όσον αφορά το κίνητρο η σημαντικότητα του, έγκειται στο γεγονός ότι εξασφαλίζει τη συνοχή του πολιτικού σώματος η οποία πραγματοποιείται, μέσω της ίσης απόκτησης, ενιαίας, γενικής βούλησης. Ο σκοπός, χάριν του οποίου, οι άνθρωποι ενώνονται, άρα αυτονομοθετούνται και αυτοδεσμεύονται στην διπλή λειτουργία της πολιτικής τους ιδιότητας (στο άρχειν και στο άρχεσθαι), έτσι ώστε αυτοκαθορίζονται ως ενιαίο, πολιτικό σώμα. Εξού και κυριαρχούν προκειμένου να ζήσουν σε μία πολιτική κοινωνία, ως ελεύθεροι και ίσοι, υπό την καθοδήγηση του νόμου που θέτουν στον εαυτό τους. Έτσι λοιπόν «οι νόμοι είναι κυριολεκτικά οι προϋποθέσεις της πολιτικής ένωσης [...] ο λαός ως υπήκοος των νόμων, πρέπει να είναι και δημιουργός τους»²¹. Συνεπώς, η κυριαρχία, δεν είναι ατομική υπόθεση ενός μεμονωμένου κυρίαρχου αλλά συλλογική πράξη, υποκείμενο της οποίας είναι ο λαός, ως *κυρίαρχο σώμα*²². Για να υπάρξει η κυριαρχία, ως συλλογική πράξη, σημαίνει πως θα πρέπει να αποκατασταθεί, η ενότητα του διαιρεμένου όλου, δηλαδή της διαιρεμένης ολότητας των ανθρώπων²³.

¹⁹ . Ο.π., σελ. 62-63.

²⁰ . Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος - ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 227.

²¹ . Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 90.

²² . Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος - ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 514.

²³ . Ο.π., σελ. 514-515.

Άλλωστε, το αναφέρει και ο ίδιος ο Ρουσσώ : «τι είναι πραγματικά, λοιπόν, μία πράξη κυριαρχίας; Δεν είναι μία σύμβαση ενός κατώτερου με κάποιον ανώτερό του, αλλά μία σύμβαση του σώματος με κάθε μέλος του»²⁴.

Ωστόσο, η αποκατάσταση του διαιρεμένου όλου, δηλαδή, η αποκατάσταση των επιμέρους ατόμων, από μία κοινή, γενική βούληση, δεν προκύπτει αυτόματα. Είναι αποτέλεσμα μίας οπτικής ενός αντικειμένου. Μία οπτική κοιτάζει πάντα προς τα κάπου. Κατευθύνει προς κάτι και έγκειται σε ένα αντικείμενο, ως στόχο. Αυτό το αντικείμενο, ως στόχος, είναι το κοινό συμφέρον²⁵.

Συνεπώς, το κίνητρο, όντας κοινό για όλους, ανάγεται σε δημόσιο συμφέρον της πολιτείας, δηλαδή, σε συμφέρον της ολότητας, του πολιτικού σώματος στο σύνολό του. Η συνένωση, ως πολιτικός δεσμός, ως η συνοχή του πολιτικού σώματος, καθίσταται πραγματικό γεγονός, αφού υπάρχει το κοινό συμφέρον, όπως είδαμε ανωτέρω. Για του λόγους που μόλις αναφέραμε το κίνητρο κατέχει σημαίνουσα θέση κατά τον σχηματισμό του πολιτικού. Η σπουδαιότητά του, έγκειται στο γεγονός ότι, χάρη στην ύπαρξή του, επιτυγχάνεται η παραγωγή ενιαίας, γενικής βούλησης.

Ο εν λόγω σχηματισμός περιγράφεται στο κείμενο,

«Ευθύς αμέσως, τούτη η πράξη της συνένωσης, στη θέση του προσώπου κάθε συμβαλλομένου, δημιουργεί ένα [...] συλλογικό σώμα [...]». «Από την ίδια αυτή πράξη, το σώμα αποκτά την ενότητά του, το κοινό του εγώ, τη ζωή και τη βούλησή του. Αυτό το δημόσιο πρόσωπο, που σχηματίζεται έτσι από την ένωση όλων των άλλων, κάποτε ονομαζόταν πόλη- κράτος, εν συνεχεία σήμερα πολιτεία ή πολιτικό σώμα»²⁶.

Η γενική βούληση, αφορά το ζήτημα της πολιτικής ενότητας (ενότητα της πολιτείας), δηλαδή, του συνόλου των πολιτών, ως προς την αντιμετώπιση των επιμέρους διαφορών. Οι διαφορές αυτές αφορούν τις επιμέρους βουλήσεις, ο διχασμός των οποίων υπερνικάται στη συνοχή της πολιτείας, που επιτυγχάνεται μέσω της ενίσχυσης του αλληλέγγυου δεσμού των μελών της (των πολιτών). Πρόκειται ομόνοια της πολιτείας, η οποία, αφορά τον πυρήνα του ίδιου του πολιτικού ζητήματος, για τον

²⁴. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 82.

²⁵. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος - ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 514-517.

²⁶. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ.62-63.

Ρουσσώ²⁷. Μέσω της ομόνοιας και της αλληλεγγύης αναδεικνύεται η αξία της πολιτείας, δηλαδή, η αξία της ολότητας του πολιτικού σώματος²⁸. Για τον Ρουσσώ, η πολιτεία-πολιτικό σώμα, λογίζεται ως το όλον. Οι πολίτες, οφείλουν να πράττουν σύμφωνα με την αξία του όλου της πολιτείας, που υπέρκειται των επιμέρους βουλήσεων και συμφερόντων. Ακολουθώντας, οι πολίτες, οφείλουν, να υπηρετούν το γενικό συμφέρον της πολιτείας, το κοινό συμφέρον της ολότητας του πολιτικού σώματος. Αυτή η γενική βούληση, δεν αποτελεί άθροισμα των επιμέρους συμφερόντων. Αντιθέτως, προκύπτει ως τέτοια, μέσω της *αφαίρεσης* των επιμέρους, ατομικών συμφερόντων²⁹. Ωστόσο, δεν παύει αυτό το γενικό συμφέρον, να προκύπτει ως συμφέρον κάθε συμβαλλομένου, ο οποίος έχει δεσμευτεί απέναντι στον εαυτό του, ενώπιον όλων των άλλων, στο πρόσωπο της κοινότητας³⁰. Αυτό το γενικό συμφέρον, δηλαδή, προκύπτει από το συμφέρον των συμβληθέντων ατόμων, διότι όλοι έχουν συνομολογήσει ότι θα είναι πολίτες, σε μία πολιτεία, ίσης πολιτικής ελευθερίας³¹. Αυτή η ταύτιση, αναδεικνύει την έννοια του *γενικού συμφέροντος*, η γενικότητα του οποίου έγκειται στο γεγονός ότι, εφόσον η πολιτική κοινωνία, δηλαδή η πολιτεία, συγκροτείται ως τέτοια, κατόπιν του σχηματισμού της πολιτικής ένωσης, η οποία συστήθηκε χάριν της ελευθερίας και της ισονομίας, το συμφέρον κάθε συμβαλλομένου, δεν μπορεί να είναι διαφορετικό από την ελευθερία και την ισονομία των υπολοίπων. Συνεπώς, οι δύο αυτές αρχές, η *ελευθερία* και η *ισονομία*, αποτελούν το συμφέρον όλων, άρα και της ολότητας τους, η οποία ταυτίζεται με την *ένωση*. Έτσι λοιπόν, οι ίδιοι, αποτελούν το κυρίαρχο πολιτικό σώμα στην πολιτεία, οπότε το κοινό συμφέρον τους, είναι το συμφέρον της πολιτείας, και η υπηρετήση του γενικού συμφέροντος, δηλαδή, του συμφέροντος της πολιτείας, ισοδυναμεί με την διατήρηση της συνοχής της πολιτείας.

Το συγκεκριμένο κίνητρο, ανάγεται σε δημόσιο συμφέρον του όλου της πολιτείας, προς υπηρετήση του οποίου, πρέπει να ασκείται η κυριαρχία. Αυτό το κοινό κίνητρο, ανάγεται σε δημόσιο αγαθό, είναι ο σκοπός, χάριν του οποίου, ασκείται η κυριαρχία στην πόλη και προς επίτευξη του οποίου πρέπει να αποσκοπεί η κυριαρχία, όπως

²⁷. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος - ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 318-319.

²⁸. *Ο.π.*, σελ. 317-318.

²⁹. *Ο.π.*, σελ. 450.

³⁰. *Ο.π.*, σελ. 313.

³¹. *Ο.π.*, σελ. 313-314.

επιτάσσει ο νόμος, ως έκφραση της γενικής βούλησης³². Το γενικό συμφέρον του Ρουσσώ, αφορά το όλον του πολιτικού σώματος: συνεπώς, είναι συμφυές προς το πολιτικό δίκαιο, την πολιτική δικαιοσύνη που δεν αφορά σχέσεις μερών μεταξύ τους, αλλά το αντικείμενό του, αφορά το πλαίσιο εντός του οποίου, μπορούν οι άνθρωποι να έχουν σχέσεις γενικά. Συνεπώς, αφορά το όλον και όχι επιμέρους σχέσεις των μερών, μεταξύ τους³³.

Διερευνήσαμε τον τρόπο, με τον οποίο, το κοινό κίνητρο, εξασφαλίζει τη συνοχή του πολιτικού σώματος. Το ζήτημα είναι, τώρα, να αναζητήσουμε το λόγο για τον οποίο, η εξασφάλιση της συνοχής του πολιτικού σώματος, είναι απαραίτητη. Αυτό συμβαίνει, διότι, χάρη στην πολιτική ενότητα όλων, δια της συνοχής του πολιτικού δεσμού, θα εξασφαλιστεί η πολιτική αρετή καθενός. Η *πολιτική αρετή*, δεν είναι ατομική υπόθεση, διότι ούτε η κυριαρχία πρέπει να λογίζεται ως τέτοια, αντιθέτως πρέπει να λαμβάνει το περιεχόμενό της και να ασκείται με μοναδικό γνώμονα την *ελευθερία*. Με λίγα λόγια, δεν είναι ατομική υπόθεση, ενός μεμονωμένου κυρίαρχου, αλλά *συλλογική πράξη*, υποκείμενο της οποίας είναι ο λαός, ως κυρίαρχο, πολιτικό σώμα³⁴. Η σχέση ίσης πολιτικής ελευθερίας, ίσης υπακοής στο νόμο και ίσης υπηρετήσης του δημόσιου αγαθού, είναι αυτή που νοηματοδοτεί την έννοια της πολιτικής αρετής καθενός³⁵. Οι πολίτες, δηλαδή, για τον Ρουσσώ, οφείλουν να πράττουν σύμφωνα με την αξία του όλου της πολιτείας, θέλουν να θεωρούνται πολίτες. Μόνον υπηρετώντας το συμφέρον του όλου της πολιτείας, ο καθένας κατοχυρώνει και εξασφαλίζει την ατομική, πολιτική ελευθερία του, δεδομένου ότι *«το κράτος ή η πολιτεία είναι ένα... πρόσωπο που η ζωή του στηρίζεται στην ένωση των μελών του, κι... η πιο σοβαρή από τις φροντίδες του είναι η αυτοσυντήρησή του...»*³⁶. Προασπίζοντας, ο καθένας, από κοινού με όλους τους υπόλοιπους, την ελευθερία του συνόλου του πολιτικού σώματος, κατ' επέκταση, εξασφαλίζει και την δική του ελευθερία. Κατ' αυτόν τον τρόπο, εξασφαλίζεται η ατομική, πολιτική ελευθερία καθενός. Αν δεν είναι μέρος του συνόλου, δεν είναι πολίτης. Δεν επιτυγχάνεται, δηλαδή, ο ορισμός του πολίτη. Έτσι, δεν επιτυγχάνεται και ο ορισμός της πολιτικής ελευθερίας, ως πολιτική αρετή³⁷. Συνεπώς, αν η πολιτεία, δεν

³². Ο.π., σελ. 267.

³³. Ο.π., σελ. 260-261.

³⁴. Ο.π., σελ. 515.

³⁵. Ο.π., σελ. 317-319.

³⁶. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, *«Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου»*, σελ. 79.

³⁷. Στέφανος Δημητρίου, *«Ο Ελεύθερος Άνθρωπος - ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»*, σελ. 326.

είναι κατ' αυτόν τον τρόπο εύνομη, τότε δεν είναι καθόλου πολιτεία³⁸. Η πολιτική ιδιότητα, η έννοια του πολίτη, την οποία αποκτούν όλοι από κοινού, μέσω της διαδικασίας της ένωσης, αποτελεί την συγκροτητική έννοια, της ίδιας της ρεπουμπλικανικής πολιτείας του Ρουσσώ.

Θα μπορούσαμε να πούμε, ότι με αυτό τον τρόπο στην ρουσσωική σκέψη, προάγεται η πραγματική ουσία της πολιτικής η οποία έγκειται στο γεγονός της ίσης άσκησης της εξουσίας, δηλαδή, της ίσης συμμετοχής των πολιτών στα δημόσια πράγματα και της ίσης υπακοής στους νόμους που θέτουν, με σκοπό την υπηρετήση του δημοσίου συμφέροντος της πολιτείας. Αυτή είναι η *εύνομη πολιτεία*, σύμφωνα με τον Ρουσσώ. Η πολιτική αρετή, αφορά το όλον της πόλεως που συνυφαίνεται με την ίση, πολιτική συμμετοχή, η οποία αποβλέπει στην πρόταξη του γενικού συμφέροντος, έναντι των ατομικών συμφερόντων. Συνεπώς, η πολιτική συμμετοχή, αποσκοπεί, σε αυτήν την πρόκριση αλλά και τη διαρκή υπηρετήση του κοινού συμφέροντος. Ως εκ τούτου, η πολιτική αρετή, η οποία διαμορφώνεται μέσω της σχέσης της πολιτικής ελευθερίας, του νόμου και του δημόσιου αγαθού, αφορά την ίδια την πολιτική πράξη η οποία αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της ζωής των πολιτών. Δεν πρόκειται για ένα αφηρημένο δέον, αλλά, συνιστά είναι εξακριβωμένο «πρέπει», ένα «οφείλεις», το οποίο αφενός καθοδηγεί την πράξη των πολιτών, ως προς το ανώτερο τρίπτυχο της πολιτικής αρετής, και αφετέρου, συστοιχεί πλήρως προς τον χαρακτήρα της πολιτικής αρετής. Αυτό το «οφείλεις», το οποίο ορίζει, ότι ο πολίτης, οφείλει³⁹ να εκπληρώνει τόσο τις υποχρεώσεις του κυρίαρχου, όσο και τις υποχρεώσεις του υπηκόου, αντιστοιχεί προς ένα δημόσιο, πολιτικό ήθος, το οποίο συνίσταται στην υπέροχη και την πρόκριση του δημοσίου συμφέροντος, έναντι των επιμέρους, ιδιωτικών συμφερόντων. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, χρειάζεται η εξασφάλιση της ενότητας και της ομόνοιας των πολιτών⁴⁰.

³⁸. *Ο.π.*, σελ. 339.

³⁹. Ο όρος που χρησιμοποιείται στο σημείο αυτό ακολουθεί με πιο συνεπή τρόπο την σκέψη του Ρουσσώ αν νοηθεί ως *αυτό-υποχρέωση/αυτό-καθήκον* και όχι ως *έξωθεν επιταγή*.

⁴⁰. *Ο.π.*, σελ. 318-319.

1.2. Η αναγκαιότητα ως προς την νομιμοποίηση της λαϊκής κυριαρχίας

Ο Ρουσσώ, όταν μιλά για νομιμοποίηση της λαϊκής κυριαρχίας, αναφέρεται στην ύπαρξη ενός νόμου, ο οποίος θα εξασφαλίζει την ισότητα όλων, ως προς την άσκηση της πολιτικής τους ιδιότητας, η οποία έγκειται στο *άρχειν* και στο *άρχεσθαι*, εξίσου, όπως έχουμε αναφέρει ανωτέρω. Τον λόγο για τον οποίο, η κυριαρχία οφείλει να ανήκει και να παραμένει στον λαό, τον έχουμε ήδη διερευνήσει. Έγκειται στο γεγονός ότι, μόνον όταν κυριαρχεί ο λαός, μέσω της ίσης άσκησης, της πολιτικής ιδιότητας από όλους, προς υπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος, μπορεί να υπάρξει εύνομη, δίκαιη και ορθή πολιτεία. Η ορθότητά της, έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι ο λαός θέτει τους νόμους, στους οποίους οφείλει υπακοή, προς όφελος του όλου.

Το ζήτημα είναι στο σημείο αυτό, να διερευνήσουμε τη λογική, σύμφωνα με την οποία, χρειάζεται να νομιμοποιηθεί η λαϊκή κυριαρχία. Θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα σχετικά με το γιατί εμφανίζεται η αναγκαιότητα ενός γενικού κανόνα-νόμου που έχει την δυνατότητα να νομιμοποιεί «τις πολιτικές δεσμεύσεις»⁴¹. Θα δούμε, τη σημασία που αποκτά η έννοια της λαϊκής κυριαρχίας, μέσω της επιτακτικής ανάγκης, ως προς την νομιμοποιημένη σύστασή της. Ο λόγος για τον οποίο χρειάζεται να υπάρχει ένας γενικός νόμος, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο νόμος της *ισοπολιτείας*⁴², που νομιμοποιεί «τις πολιτικές δεσμεύσεις»⁴³, δηλαδή, τη λαϊκή κυριαρχία, οφείλεται στο γεγονός ότι αυτή η ίδια, είναι και προκύπτει ως δικαίωμα όλων⁴⁴. Εφόσον, λοιπόν, είναι και προκύπτει ως δικαίωμα όλων, πρέπει να υπάρξει ένας γενικός κανόνας, ένας νόμος, ο οποίος να εξασφαλίζει και την ισότητα όλων σε αυτό το δικαίωμα. Χρειάζεται, δηλαδή, ένας γενικός κανόνας, ο οποίος θα οργανώνει, θεσμικά, «τις πολιτικές δεσμεύσεις»⁴⁵, δηλαδή, τη λαϊκή κυριαρχία στην πολιτεία, διότι, ως δικαίωμα ίσο για όλους, ανήκει στον *κανονιστικό* και όχι στον

41. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «*Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου*», σελ. 66.

42. ο όρος αποτελεί δάνειο από το : «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος - ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*», Στέφανος Δημητρίου.

43. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «*Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου*», σελ. 66.

44. Ο.π., βλ. τις φράσεις : «*η διοργάνωση της κοινωνίας είναι ιερό δικαίωμα*», σελ. 48 & «*η κοινή αυτή ελευθερία είναι συνέπεια της ανθρώπινης φύσης*», σελ. 49. Επιπροσθέτως την σκέψη μας μπορεί να ενισχύσει το 3ο κεφάλαιο από το «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος - ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*» (Στ.Δημητρίου) με τίτλο «*1. η ελευθερία ως κατεξοχήν συνθήκη της ανθρώπινης υπόστασης*», σελ. 171-178.

45. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «*Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου*», σελ. 66.

φυσικό χώρο⁴⁶. Είναι επίκτητο δικαίωμα όλων. Χρειάζεται να υπάρχει ένας νόμος, ένας κανόνας, ο οποίος θα το εξασφαλίζει ως δικαίωμα για όλους. Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφέρουμε πως το συγκεκριμένο δικαίωμα, διαφέρει τόσο από το απεριόριστο, φυσικό δικαίωμα όλων σε όσα «η φύση προσφέρει»⁴⁷, νοούμενο ως απουσία περιορισμών⁴⁸, όσο και από το δικαίωμα, όπως αυτό εγγράφεται στην κοινωνική κατάσταση· σ' αυτήν δεν πρόκειται για ίσο δικαίωμα όλων, αλλά για προνόμιο, που απονέμεται επιλεκτικά σε λίγους⁴⁹.

Το δικαίωμα, συντάσσεται πάντοτε με την έννοια της *ισότητας*. Συνεπώς, πρέπει να συντάσσεται πάντοτε και με την έννοια του περιορισμού, προκειμένου να εξασφαλίζεται η ισότητα όλων σε αυτό το δικαίωμα. Σχηματίζεται έτσι μία αναγκαία συνθήκη, διότι, χωρίς την έννοια της ισότητας, άρα και του περιορισμού, ως οριοθέτηση του δικαιώματος, δεν θα ήταν δικαίωμα αλλά *προνόμιο*. Τα δικαιώματα, ισχύουν για όλους, ενώ, τα προνόμια, απονέμονται επιλεκτικά σε λίγους⁵⁰. Επιπροσθέτως, το δικαίωμα είναι έννοια που συνυπάρχει και συντάσσεται με την έννοια της *υποχρέωσης*. Ως εκ τούτου, φέρει πάντοτε μία υποχρέωση. Άρα, οι υποχρεώσεις όπως και τα δικαιώματα, ισχύουν για όλους⁵¹. Γι' αυτόν τον λόγο, άλλωστε, ο Ρουσσώ, όταν αναφέρεται στη λαϊκή κυριαρχία, δηλαδή, στην πολιτική ιδιότητα, την ορίζει ως «*πολιτικές δεσμεύσεις*». Έτσι λοιπόν, όταν αναφέρεται στον γενικό κανόνα, το νόμο της ισοπολιτείας, τον ορίζει ως έναν νόμο, ο οποίος θα «*νομιμοποιεί τις πολιτικές δεσμεύσεις*», εννοώντας τη λαϊκή κυριαρχία, ως *διττή πολιτική ιδιότητα, στο άρχειν και στο άρχεσθαι*.

Ο τρόπος, με τον οποίο ο Ρουσσώ, περιγράφει την ιδιότητα του πολίτη, έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς προβάλλει την ιδιότητα του πολίτη, ως δικαίωμα και ως υποχρέωση. Οι πολίτες, είναι φορείς ίσου πολιτικού δικαιώματος, άρα και ίσης πολιτικής υποχρέωσης. Δηλαδή, για να θεωρούνται πολίτες, για να απολαμβάνουν τα δικαιώματά τους, πρέπει να εκπληρώνουν και τις αντίστοιχες υποχρεώσεις⁵². Με αυτή την έννοια,

⁴⁶. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος - ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 176-177.

⁴⁷. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο Ή Αρχές Πολιτικού Δικαίου». σελ.67.

⁴⁸. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος - ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 176.

⁴⁹. Ο.π., σελ.199.

⁵⁰. Ο.π., σελ.177.

⁵¹. Ο.π., σελ.177.

⁵². Ο.π., βλ. κεφάλαιο 4 "Νόμος και Ελευθερία", σελ. 334-344.

είναι πραγματικά πολίτες· όταν έχουν ίσα δικαιώματα και ίσες υποχρεώσεις, όλοι, από κοινού, σε μία πολιτική συνθήκη ισονομίας, για όλους. Μόνο έτσι, εξασφαλίζεται η εύνομη πολιτεία του Ρουσσώ, η οποία δεν μπορεί, παρά να είναι πολιτεία ισονομίας⁵³. Ενώ, μόνο μέσω του νόμου η ίση πολιτική ελευθερία του κάθε ατόμου, η οποία έγκειται στην ισότητα ως προς το άρχειν και το άρχεσθαι, μπορεί να επιτευχθεί. Άρα, η πολιτική ελευθερία, είναι συνδυασμός δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Αυτό που ορίζει, λοιπόν, την έννοια της πολιτικής υποχρέωσης, είναι η υπακοή και η υποταγή στους νόμους, που θέτουν οι ίδιοι. Οι πολίτες, δηλαδή, πρέπει να αναλαμβάνουν την υποχρέωση να συμμορφώνονται προς τους συστατικούς της πολιτικής κοινωνίας, νόμους, άρα, να τους υπακούουν έτσι ώστε να είναι πολίτες και υπήκοοι των νόμων που θέτουν οι ίδιοι⁵⁴. Συνεπώς, η έννοια του δικαιώματος, άρα και της υποχρέωσης, στο άρχειν και στο άρχεσθαι, ορίζεται ως τέτοια, μέσω της αρχής της ισότητας μέσω της οποίας νομιμοποιείται η λαϊκή κυριαρχία⁵⁵.

Χωρίς το νόμο, χωρίς την έννοια και τη σημασία του, χωρίς την ισονομία, η οποία εξασφαλίζει την ισότητα όλων στο άρχειν και στο άρχεσθαι, από κοινού, η λαϊκή κυριαρχία, ως πολιτική ελευθερία, καταντά προνόμιο. Συνεπώς, όλοι είναι πολιτικά ελεύθεροι, ως ίσοι, απέναντι στο νόμο⁵⁶. Ισότητα μπορεί να υπάρχει, ως προς την απόλαυση των δικαιωμάτων και ως προς την υποχρέωση συμμόρφωσης προς τις επιταγές του νόμου· άρα, και της υπακοής σε αυτόν. Συνοψίζοντας, η κυριαρχία του λαού, αφορά την ενεργητική διάσταση του πολιτικού σώματος. Η κυρίαρχη εξουσία του, σε αυτή την περίπτωση, ταυτίζεται με την δικαιοθετική πράξη, δηλαδή, με το να θέτει το νόμο. Το κοινό, δημόσιο πρόσωπο, όμως, έχει και άλλη ονομασία, όταν επιλέγει άλλη λειτουργία. Είναι παθητικό, δηλαδή, όταν αυτοί που σχηματίζουν την πολιτική ένωση, δεν ενεργούν κατά την άσκηση της κυρίαρχης εξουσίας τους, τότε, ονομάζονται υπήκοοι. Αυτοί, υπακούν στις επιταγές των αποτελεσμάτων αυτής της πράξης, χωρίς να πράττουν κάτι άλλο· δηλαδή, υποτάσσονται και υπακούν στους νόμους που οι ίδιοι θέτουν⁵⁷.

Εν συνεχεία, θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε το λόγο για τον οποίο ο Ρουσσώ, αναφέρεται σε ένα δικαίωμα το οποίο θα αφορά όλους· τον λόγο, δηλαδή, για τον οποίο

⁵³ . Ο.π., σελ. 207.

⁵⁴ . Ο.π., σελ. 327-329,342,434.

⁵⁵ . Ο.π., σελ. 334.

⁵⁶ . Ο.π., σελ. 322.

⁵⁷ . Ο.π., σελ. 315.

πρόκειται για ένα δικαίωμα που πρέπει να αποκτάται από όλους ισότιμα. Επίσης, θα προσπαθήσουμε να ακολουθήσουμε το συλλογισμό του Ρουσσώ, σύμφωνα με τον οποίο, όταν αναφέρεται σε αυτό το δικαίωμα, το θεωρεί προϊόν κατόπιν, ίσης ελεύθερης απόφασης όλων, από κοινού. Θα διερευνήσουμε τη λογική, σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι αποφασίζουν, από κοινού, να θεσπίσουν νόμο στον εαυτό τους, αποδεχόμενοι την ίση, πολιτική ιδιότητά τους, η οποία έγκειται, αφενός στο *άρχειν*, δηλαδή, στο δικαίωμά τους να ασκούν την εξουσία, θέτοντας τους νόμους, και αφετέρου στο *άρχεσθαι*, δηλαδή, στην αυτόβουλη υποχρέωσή τους, στο αυτόβουλο καθήκον τους, να είναι υπήκοοι των νόμων που θέτουν οι ίδιοι, στον εαυτό τους⁵⁸.

Η απόκτηση της ιδιότητας του πολίτη, μέσω της ένωσης των ατόμων, προβάλλεται ως ίση δυνατότητα όλων, άρα ως εκούσιο δικαίωμα για όλους. Ο Ρουσσώ, με την μεθοδολογία του, μας εισάγει στη στιγμή εκείνη όπου οι άνθρωποι αποφασίζουν να εγκαταλείψουν την απεριόριστη φυσική τους ελευθερία σε όσα «*η φύση παρέχει*»⁵⁹ και να μπου σε κοινωνία.

«Διατυπώνω την υπόθεση ότι φτάνει κάποια στιγμή που τα εμπόδια, με την αντίστασή τους, ξεπερνούν τη φυσική ισχύ που κάθε άτομο μπορεί να διαθέτει για την αυτοσυντήρησή του στη φυσική κατάσταση. Τότε αυτή η πρωτόγονη κατάσταση δεν είναι δυνατόν να διατηρηθεί, και το ανθρώπινο γένος, θα είχε εκλείψει αν δεν άλλαζε τον τρόπο διαβίωσής του. Πλην, όμως, καθώς οι άνθρωποι δεν μπορούν να δημιουργούν καινούργιες μορφές φυσικής ισχύος, αλλά μόνο να συνενώσουν [...] τις ήδη υπάρχουσες, δεν έχουν άλλο τρόπο για τη διαφύλαξη της ζωής παρά να ενωθούν σχηματίζοντας ένα σύνολο δυνάμεων που να μπορεί να υπερνικά τις αντιστάσεις, να θέτει σε κίνηση τις δυνάμεις αυτές [...] και να τις κάνει να ενεργούν εναρμονισμένα»⁶⁰.

Ο συλλογισμός ενισχύεται και σε ένα ακόμη σημείο του κειμένου,

«η αρχαιότερη και η μοναδική φυσική κοινωνία είναι η οικογένεια [...] Τα παιδιά παραμένουν μαζί με τον πατέρα όσο τον χρειάζονται για την αυτοσυντήρησή τους. Μόλις η ανάγκη αυτή ξεπεραστεί, ο φυσικός δεσμός λύεται [...], αποκτούν εξίσου και οι δύο την ανεξαρτησία τους. Αν παραμείνουν μαζί, ο δεσμός τους δεν οφείλεται στη φύση, αλλά στην απόφασή τους, και η οικογένεια δεν διατηρείται παρά μόνο με σύμβαση». [...] «Η

⁵⁸. Ο.π., σελ. 315, 332.

⁵⁹. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «*Το κοινωνικό Συμβόλαιο* 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ.67.

⁶⁰. Ο.π., σελ.60-61.

οικογένεια είναι, αν θέλετε, το αρχέτυπο των πολιτικών κοινωνιών», [...] «...αφού όλοι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι (ως προς την ανεξαρτησία τους), απαλλοτριώνουν την ελευθερία τους μόνο για χάρη της ωφελιμότητάς τους»⁶¹.

Στο σημείο αυτό, προβάλλεται και προϋποτίθεται, η θεμελιώδης, φυσικοδικαιική αρχή που ορίζει πως όλοι οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι και ίσοι⁶². Ο Ρουσσώ, στο *Κοινωνικό Συμβόλαιο*, τοποθετεί τον άνθρωπο, στο κέντρο της θεωρίας του, αναδεικνύοντας την έννοια της ελευθερίας⁶³, η οποία προβάλλεται, ως η δυνατότητα να έχει κάποιος τον εαυτό του⁶⁴. Αυτή η πρωταρχική συνθήκη της ελευθερίας του ανθρώπου, αποτελεί ανεξάλειπτο προσδιορισμό της ανθρώπινης φύσης. Είναι η μείζων καθοριστική ιδιότητα της ανθρώπινης ύπαρξης. Είναι το αναγκαίο κατηγορημά της. Χωρίς το «ελεύθερος», δεν ορίζεται η έννοια «άνθρωπος». Για τον Ρουσσώ, εάν πούμε «άνθρωπος», εννοούμε «ελεύθερος»⁶⁵. Ωστόσο, η έννοια της ελευθερίας, βρίσκεται πάντοτε σε συνάρτηση με την έννοια της ευθύνης⁶⁶.

Πιο συγκεκριμένα ο Ρουσσώ αναφέρει ότι,

«το να απαρνηθείς την ελευθερία σου, σημαίνει ότι απαρνείσαι την ιδιότητά σου ως ανθρώπου, τα δικαιώματά και επίσης τα καθήκοντά της»⁶⁷.

«Όταν η φωνή του καθήκοντος διαδέχεται τη φυσική ροπή και το δικαίωμα των ορέξεων του, ο άνθρωπος που μέχρι τότε ασχολούνταν μόνο με τον εαυτό του αναγκάζεται να ενεργήσει βάσει άλλων αρχών και να συμβουλευτεί το λογικό του πριν ακούσει τις ροπές του»⁶⁸.

Ο Ρουσσώ, προβάλλει την έννοια της αξίας του ανθρώπου. Η αξία αυτή αποκτάται, επειδή η βούλησή του, είναι ελεύθερη, νοούμενη ως ελευθερία της συνείδησης⁶⁹, η οποία αποτελεί και την προϋπόθεση για κάθε έλλογη, ελεύθερη και συνειδητή επιλογή. Με άλλα λόγια, ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να επιλέγει ελεύθερα. Ακολούθως,

⁶¹. Ο.π., σελ.49.

⁶². Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ.533.

⁶³. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ.17.

⁶⁴. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 196.

⁶⁵. Ο.π., σελ. 533.

⁶⁶. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ.17.

⁶⁷. Ο.π., σελ.55.

⁶⁸. Ο.π., σελ.67.

⁶⁹. Ο.π., σελ.23.

προϋπόθεση για κάθε ελεύθερη επιλογή, είναι η ελεύθερη βούληση, που, όμως, αποτελεί την *ενότητα* βούλησης και λόγου· είναι, δηλαδή, εκδήλωση της *έλλογης ελευθερίας*, που επιτρέπει στον άνθρωπο να αναστοχάζεται τους όρους των επιλογών που κάνει και να επεξεργάζεται τα αποτελέσματα και τις συνέπειές τους⁷⁰.

Συνεπώς, η λαϊκή κυριαρχία, ως εξουσία, διασφαλίζεται, ως δικαίωμα, για αυτούς, οι οποίοι αποτελούν τα ενεργά υποκείμενα της πράξης, που οδηγεί στο κοινωνικό συμβόλαιο. Δηλαδή, για εκείνους, οι οποίοι αποφασίζουν να εγκαταλείψουν την αρχική, φυσική ελευθερία τους, καθώς και το απεριόριστο φυσικό δικαίωμά τους σε όλα, ώστε να μετάσχουν στην ιδρυτική πράξη της πολιτικής ένωσης, η οποία θα καταλήξει στην κατεξοχήν γενική σύμβαση, το κοινωνικό συμβόλαιο⁷¹. Άρα, η πράξη της συγκρότησης του λαού, που οδηγεί στην απόκτηση της λαϊκής κυριαρχίας, είναι απότοκη ίσης διαβούλευσης⁷². Σε αυτήν, οφείλει ο λαός, την ύπαρξή του⁷³. Η συγκρότηση δηλαδή αυτής της ενότητας, μέσω μίας πράξης, είναι και αυτή, πράξη ίσης, έλλογης ελεύθερης επιλογής. Οι ίδιοι οι συμβαλλόμενοι, από τη στιγμή που καθίστανται αμοιβαία και ισότιμα μέλη, παύουν πλέον να είναι πλήθος⁷⁴.

Τον νόμο, τον θέτουν όλα τα μέλη της πολιτικής ένωσης, δηλαδή, οι πολίτες, οι οποίοι συναποτελούν το κυρίαρχο πολιτικό σώμα. Πρόκειται για την ισόποση, ισότιμη κυριαρχία, η οποία εκδηλώνεται *ενεργητικά* με την *νομοθετική πράξη* και *παθητικά*, με την *ίση υποχρέωση υπακοής* στα αποτελέσματά της, δηλαδή στο νόμο⁷⁵. Η υποχρέωσή τους, είναι η ίση υπακοή στο νόμο. Οι πολίτες, αναλαμβάνουν την υποχρέωση να συμμορφώνονται προς τους συστατικούς, της πολιτικής κοινωνίας, νόμους, άρα, να είναι και πολίτες και υπήκοοι του νόμου⁷⁶. Όπως αναφέραμε, ήδη, αυτή η επιβολή του νόμου, στο εαυτό τους, είναι συνέπεια μίας αρχικής, ίσης, έλλογης ελεύθερης επιλογής⁷⁷, η οποία έγκειται στη *«ριζική απαλλοτρίωση κάθε συμβαλλόμενου από όλα*

⁷⁰. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 180.

⁷¹. *Ο.π.*, σελ. 490.

⁷². *Ο.π.*, σελ. 218-219.

⁷³. *Ο.π.*, σελ. 218.

⁷⁴. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο Ή Αρχές Πολιτικού Δικαίου», βλ. φράση : “πάντα θα διαφέρει πολύ να υποτάξεις ένα πλήθος από το να κυβερνήσεις μία κοινωνία”, σελ. 59.

⁷⁵. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 320.

⁷⁶. *Ο.π.*, σελ. 328.

⁷⁷. *Ο.π.*, σελ. 328.

τα δικαιώματά του σε όλη την κοινότητα»⁷⁸. Η αυτόβουλη υπαγόρευση του καθήκοντος για υπακοή στο νόμο, λοιπόν, είναι πράξη ελευθερίας, επειδή ακριβώς, η συμμετοχή στην πολιτική ένωση, καθώς και η συνακόλουθη σύσταση του ενιαίου συλλογικού σώματος, είναι αποτέλεσμα ελεύθερης επιλογής⁷⁹.

Η παρούσα συνθήκη περιγράφεται στο κείμενο του *Κοινωνικού Συμβολαίου*,

«Καθένας [...] θέτει από κοινού το πρόσωπό του και όλη του τη δύναμη κάτω από την ανώτατη καθοδήγηση της γενικής βούλησης και ως σώμα (δέχεται) κάθε μέλος ως αδιαίρετο μέρος του συνόλου»⁸⁰.

Τελώντας, λοιπόν, αυτή την πράξη του αυτοκαθορισμού, οι άνθρωποι, επιλέγουν να είναι σε συνθήκη ισονομίας, «από κοινού», άρα να απολαμβάνουν δικαιώματα, επειδή υπέχουν υποχρεώσεις. Ακολούθως, υπόκεινται σε έννομους περιορισμούς της αρχικής ελευθερίας τους⁸¹. Δηλαδή, έχουν συνομολογήσει ότι επιθυμούν να είναι πολίτες, σε μία πολιτεία, ίσης πολιτικής ελευθερίας και ισονομίας⁸². Συνεπώς, έχουν θέσει ως αντικείμενο της κοινής τους βούλησης, την ισονομία· δηλαδή, την ισότητα και ως προς την απόλαυση των δικαιωμάτων και ως προς την υποχρέωση συμμόρφωσης προς τις επιταγές του νόμου και της υπακοής σε αυτόν⁸³. Έχουν αποδεχτεί, δηλαδή, την κυριαρχία του νόμου, που θέτουν οι ίδιοι στον εαυτό τους⁸⁴.

Συνεπώς, εφόσον έχουν δεχτεί την κυριαρχία του νόμου, τον οποίο οι ίδιοι θέτουν στον εαυτό τους, γίνεται αντιληπτό ότι η ένωση, δια της ισονομίας, που είναι αποτέλεσμα της ατομικής και συλλογικής αυτοδέσμευσής τους, άρα είναι αποτέλεσμα της ίσης, ατομικής, ενώπιον όλων των άλλων, έλλογης, ελεύθερης επιλογής τους, ως προς την άσκηση και την πράξη αυτοκαθορισμού τους, τους καθιστά αυτόνομους, άρα ανεξάρτητους⁸⁵. Υπακούν, δηλαδή, μόνο στον νόμο που θέτουν οι ίδιοι στον εαυτό τους, κατ'επέκταση υπακούν μόνο στον εαυτό τους. Έτσι εξηγείται το γεγονός ότι «ο

⁷⁸. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «*Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου*», σελ. 62.

⁷⁹. Στέφανος Δημητρίου, «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος - ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*», σελ. 278.

⁸⁰. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «*Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου*», σελ. 62.

⁸¹. Στέφανος Δημητρίου, «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*», σελ. 339.

⁸². *Ο.π.*, σελ. 332.

⁸³. *Ο.π.*, σελ. 332.

⁸⁴. *Ο.π.*, σελ. 338-339.

⁸⁵. *Ο.π.*, σελ. 309-310 & 339-340, αναφορικά με την ανεξαρτησία, σχετικά με την μη επιστροφή στην εξάρτηση από τα ίδια-ατομικά επιμέρους συμφέροντα και στην εύρεση κοινού στόχου.

καθένας, αν και σχηματίζει ενιαίο σώμα με όλους, θα υπακούει ωστόσο μόνο στον εαυτό του και θα παραμένει το ίδιο ελεύθερος όσο και πριν»⁸⁶. Υπακούει μόνο στο νόμο, χάριν του οποίου αυτοδεσμεύτηκε, στον εαυτό του, ενώπιον όλων των άλλων, από κοινού με τους υπόλοιπους, να σχηματίσει ενιαίο σώμα. Υπακούει, δηλαδή, μόνο στο νόμο που θέτει προς υπεράσπιση του δημοσίου συμφέροντος της πολιτείας. Δεσμεύεται ο ίδιος, μόνο απέναντι στον εαυτό του⁸⁷, από κοινού με όλους τους άλλους, ότι μετέχει στην ιδρυτική πράξη, από κοινού με όλους τους άλλους, ώστε να καταστεί ισότιμο μέλος του συλλογικού σώματος, του ενιαίου και αδιαιρέτου υποκειμένου-φορέα της κυριαρχίας, δεδομένου ότι για να είναι και για να θεωρείται πολίτης, οφείλει να είναι αναπόσπαστο μέρος του συνόλου. Δεν δεσμεύεται, δεν υπάγεται στην κυριαρχία των άλλων, ούτε στην κυριαρχία κάποιου άλλου, έξωθεν του πολιτικού σώματος. Υπακούει και δεσμεύεται μόνο στο νόμο που θέτει ο ίδιος στον εαυτό του, άρα, μόνο στον εαυτό του, ο οποίος, όμως, είναι κοινός και για όλους τους άλλους, ως αναπόσπαστα μέρη του όλου, προκειμένου να υπάρξει πολιτικό σώμα, δηλαδή, πολιτεία.

Κατ' επέκταση, στην περίπτωση που «ο καθένας παραχωρεί τον εαυτό του σε όλους, δεν τον παραχωρεί σε κανέναν»⁸⁸. Παραχωρεί τον εαυτό του, στον σκοπό χάριν του οποίου, καθίσταται αναπόσπαστο μέρος του συνόλου. Γίνεται μια παραχώρηση στον ίδιο τον σκοπό, το δημόσιο συμφέρον, χάρη στον οποίο, αποκτά νόημα, αξία και λόγο ύπαρξης, η ίδια η πολιτεία. Παραχωρεί τον εαυτό του, στην ίδια την αξία της πολιτείας. Έτσι, με αυτήν την λογική, τον παραχωρεί στο ευρύτερο ενιαίο, πολιτικό σώμα· διότι, χάριν του ίδιου σκοπού, αποτελούν όλοι, από κοινού, μέρη του ευρύτερου συνόλου, ειδάλλως δεν μπορεί να γίνεται λόγος για τον όρο και το περιεχόμενο της έννοιας του πολίτη. Αντιθέτως, στην περίπτωση που θα υπάγονταν σε άλλον κυρίαρχο, πλην του εαυτού τους, θα ήταν σαν να ήθελαν να παραιτηθούν από την αυτεξουσιότητά τους, η οποία διασφαλίζεται μόνο από ένα κυρίαρχο σώμα, το οποίο συγκροτείται επί τη βάση των θεμελιωδών αρχών της ελευθερίας και της ισονομίας⁸⁹. Θα ήταν, μάλιστα, σαν να ήθελαν να απολέσουν το αναπόσπαστο κατηγορημα που δίνει νόημα στην ύπαρξή τους,

⁸⁶. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 61.

⁸⁷. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 310.

⁸⁸. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 62.

⁸⁹. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 310.

την ελευθερία τους, ως ελευθερία βούλησης και λόγου. Θα ήταν, δηλαδή, σαν να επέλεγαν να μην θέλουν να είναι άνθρωποι.

Η συνένωση, λοιπόν, καθίσταται πραγματικό γεγονός, ύστερα από την αυτόβουλη απόφαση καθενός να δεσμευτεί απέναντι στον εαυτό του, ότι θα μετάσχει στο ενωτικό συστατικό της πολιτείας εγγείρημα και, ως συμβληθέν μέλος της ένωσης, είναι πλέον, ένα με όλους τους άλλους⁹⁰. Με αυτό τον τρόπο, αυτοί που συγκροτούν την πολιτική κοινότητα, δια του σχηματισμού της πολιτικής ένωσης, παραμένουν ανεξάρτητοι, όλοι από κοινού. Ανεξάρτητοι και ανεπηρέαστοι από τα επιμέρους συμφέροντά τους⁹¹. Παραμένουν ανεξάρτητοι-πιστοί στον σκοπό χάριν του οποίου ενώθηκαν και θέσπισαν νόμο στον εαυτό τους, που είναι η ευνομία της πολιτείας, που έγκειται στην υπηρετηση και την εξασφάλιση του δημόσιου συμφέροντος⁹². Συνεπώς, η ένωσή τους, δια της ισονομίας, τους οδηγεί στην αυτονομία. Ως εκ τούτου, είναι ένα με όλους τους άλλους, επειδή, ύστερα από αυτή την εκούσια παραχώρηση, είναι ισότιμο μέλος της πολιτικής κοινότητας της ελευθερίας και της ισονομίας, άρα, παραμένει ο εαυτός του, όχι πλέον ως απλός άνθρωπος αλλά ως *πολιτικός άνθρωπος*⁹³. Θεσπίζοντας, από κοινού, όλοι, το νόμο της ισοπολιτείας, δίνουν τη δυνατότητα στον ίδιο τους τον εαυτό, παραχωρώντας τον, να τον διατηρούν, ταυτόχρονα. Επομένως, ως πολίτες, υπάγονται στην αρχή της ισονομίας, ώστε το *“κύριον της πολιτείας”*, θα είναι ακριβώς αυτοί, που θα ασκούν την κυριαρχία δια του νόμου, ως φορείς της ισονομίας, αλλά και της πολιτικής αρετής⁹⁴.

Το συγκεκριμένο δικαίωμα-υποχρέωση, την κυριαρχία, ως πολιτική ελευθερία, μπορεί να το έχει κάποιος, μόνο σε μία πολιτικά οργανωμένη κοινωνία, στην οποία, θα συνυπάρχει ισότιμα με όλους τους άλλους. Άλλωστε, μόνο έτσι, μπορεί να υπάρξει ως κυρίαρχος, ως πολίτης· μπορεί να υπάρξει μόνον ως μέρος του όλου. Συνεπώς, η ελευθερία που θα έχουν όσοι διαβουλεύονται, θα είναι πολιτική ελευθερία, επειδή μόνο στην πολιτική κοινότητα, μπορούν να έχουν τέτοια ελευθερία⁹⁵.

⁹⁰. *Ο.π.*, σελ. 315.

⁹¹. *Ο.π.*, σελ. 340. Βλ. Κεφάλαιο 4 *“Νόμος και Ελευθερία”*, σχετικά με την επιστροφή στο φεουδαρχικό σύστημα των προνομίων.

⁹². *Ο.π.*, σελ. 320-321, αναφορικά με την εύνομη πολιτεία του Ρουσσώ.

⁹³. *Ο.π.*, σελ. 315.

⁹⁴. *Ο.π.*, σελ. 250.

⁹⁵. *Ο.π.*, σελ. 219.

Η κυριαρχία στον Ρουσσώ, είναι κυριαρχία του λαού, δηλαδή, της συντεταγμένης ενότητας των πολιτών, οι οποίοι συναπαρτίζουν το κυρίαρχο πολιτικό σώμα⁹⁶. Ο Mathew Simpson, αναφέρεται στην πολιτική ελευθερία, ορίζοντάς την, *“ως την δυνατότητα των πολιτών να αυτοκαθορίζονται ισότιμα, δηλαδή, την δυνατότητά τους ως προς το να ορίζουν και να οργανώσουν τη θέση τους, στο συλλογικό, πολιτικό βίο”*⁹⁷. Το κυρίαρχο, πολιτικό σώμα, συγκροτείται επί τη βάση των θεμελιωδών αρχών της πολιτικής ελευθερίας και της ισονομίας. Ως εκ τούτου, οι πολίτες είναι φορείς ίσης, πολιτικής ελευθερίας και ίσου πολιτικού δικαιώματος⁹⁸.

⁹⁶. *Ο.π.*, σελ. 465.

⁹⁷. *Ο.π.*, σελ. 279, βλ. σχόλιο 108.

⁹⁸. *Ο.π.*, σελ. 465.

1.3. Η εξασφάλιση της νομιμοποίησης της λαϊκής κυριαρχίας

Πριν εστιάσουμε στον τρόπο με τον οποίο, ο νόμος λειτουργεί, ώστε να εξασφαλίζει την συνοχή του πολιτικού δεσμού, δηλαδή, τη συνοχή της λαϊκής κυριαρχίας, θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε σε τι έγκειται η διάσπαση της συνοχής του πολιτικού σώματος. Θα διερευνήσουμε, δηλαδή, την περίπτωση εκείνη, όπου διασπάται η συνοχή της ενιαίας, γενικής βούλησης του πολιτικού σώματος, προς προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος του όλου της πολιτείας. Άρα, η διάσπαση αυτή, αφορά, τη διάσπαση της νομιμοποίησης της λαϊκής κυριαρχίας, η οποία έγκειται στην υπακοή, από κοινού, όλων, στο νόμο της ισοπολιτείας, στην ίση λειτουργία του άρχειν και του άρχεσθαι, που έχουν θεσπίσει από κοινού μέσα από μία πράξη κοινωνικής ένωσης. Σύμφωνα με το νόμο αυτό, «καθένας [...] θέτει από κοινού το πρόσωπό του και όλη του τη δύναμη κάτω από την ανώτατη καθοδήγηση της γενικής βούλησης (του δημοσίου συμφέροντος)· και ως σώμα (δέχεται) κάθε μέλος ως αδιαίρετο μέρος του συνόλου»⁹⁹. Αυτό το οποίο, μπορεί να αποπροσανατολίσει τα άτομα από το γενικό, δημόσιο συμφέρον του όλου της πολιτείας, το οποίο είναι και δικό τους ατομικό συμφέρον, δεδομένου ότι αποτελούν αναπόσπαστα μέρη του ενιαίου συνόλου, είναι τα ίδια, ατομικά συμφέροντα, καθενός ξεχωριστά. Η διάσπαση της συνοχής, λοιπόν, έγκειται στην επικράτηση των ατομικών συμφερόντων-ίδιων συμφερόντων, επί του δημοσίου συμφέροντος, το οποίο έγκειται στην ίση, πολιτική ελευθερία όλων, μέσω της προάσπισης του δημοσίου συμφέροντος, του όλου της πολιτείας.

Σε τέτοιες περιπτώσεις, η γενική βούληση του συνόλου του πολιτικού σώματος, που προσανατολίζεται προς την διασφάλιση της ίσης, πολιτικής ελευθερίας όλων, ως δημόσιο αγαθό προς επίτευξη, διαρρηγνύεται-διασπάται. Ο άνθρωπος, δεν υπακούει στις κελεύσεις του νόμου που έχει θέσει ο ίδιος, στον εαυτό του, διότι το ενδιαφέρον του διαφοροποιείται από εκείνο του υπόλοιπου συνόλου της πολιτείας¹⁰⁰. Με αυτό τον τρόπο, η πολιτεία η οποία αποτελείται από το σύνολο των ατόμων, δεδομένου ότι «είναι ένα...πρόσωπο που η ζωή του στηρίζεται στην ένωση των μελών του»¹⁰¹,

⁹⁹. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 62.

¹⁰⁰. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», Κεφάλαιο 4ο "Νόμος και ελευθερία", υποκεφάλαιο 1 "οι δύο όψεις του κυρίαρχου : εξαναγκασμός και ελευθερία" σελ. 281-342, αναφορικά με την διάσπαση της συνοχής του πολιτικού σώματος και την διάκριση ανάμεσα στο γενικό και στο ίδιον συμφέρον.

¹⁰¹. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 79.

χωρίζεται σε ιδιώτες-ανθρώπους και στα υπόλοιπα μέλη του πολιτικού σώματος· και οι ιδιώτες, σταθμίζουν το τι είναι αγαθό, κρίνοντας με γνώμονα, το τι είναι σύμφωρο προς τους ιδίους¹⁰².

Ο Ρουσσώ αναφέρει ότι,

«Πράγματι, κάθε άτομο μπορεί ως άνθρωπος να έχει μια ιδιαίτερη βούληση αντίθετη ή διαφορετική από τη γενική βούληση που έχει ως πολίτης. Το επιμέρους συμφέρον του μπορεί να του υπαγορεύει εντελώς διαφορετικά πράγματα από το κοινό συμφέρον· η απόλυτη και εκ φύσεως ανεξάρτητη ύπαρξή του μπορεί να τον κάνει να θεωρεί όσα οφείλει για τον κοινό σκοπό σαν δωρεάν συνεισφορά, που η μη καταβολή της θα ζημιώσει λιγότερο τους άλλους απ' όσο η απόδοσή της θα είναι επαχθής για τον ίδιο. Και [...], θα απολάμβανε τα δικαιώματα του πολίτη χωρίς να εκπληρώνει τις υποχρεώσεις του υπηκόου.»¹⁰³

Συμπληρώνει, λέγοντας ότι, «...η επιμέρους βούληση από τη φύση της τείνει σε διαφορετικές προτιμήσεις, ενώ η γενική βούληση προς την ισότητα»¹⁰⁴

Συνεπώς, σε αυτές τις περιπτώσεις, ο πολίτης επιλέγει να μην έχει ως γνώμονα, ως στόχο της πρακτικής του δραστηριότητας την πολιτική αρετή, η οποία ισοδυναμεί με την εκτέλεση της επιταγής του νόμου της ισοπολιτείας, ως έκφραση της γενικής βούλησης, άρα και πραγμάτωσης της πολιτικής ελευθερίας¹⁰⁵. Έχουμε, ήδη, αναφέρει, πως η πολιτική αρετή του ανθρώπου, έγκειται στη διπλή λειτουργία της πολιτικής του ιδιότητας, στο άρχειν και στο άρχεσθαι, προς υπηρετήση του δημοσίου συμφέροντος της πολιτείας. Το δημόσιο συμφέρον του όλου της πολιτείας, είναι η ισότητα όλων ως προς την πολιτική ελευθερία. Μόνο πολιτικά, και όλοι από κοινού, μπορούν να θεωρηθούν ελεύθεροι άνθρωποι¹⁰⁶. Συνεπώς, σε αυτές τις περιπτώσεις, ο πολίτης επιλέγει να δρα εκτός του οριοθετημένου, από την γενικότητα της ενιαίας βούλησης, πεδίου, δηλαδή, εκτός του νόμου, άρα και εκτός του πεδίου της δικαιοσύνης. Μόνο έτσι, δρουν και επιβιώνουν τα επιμέρους συμφέροντα, οι επιμέρους βουλήσεις και οι

¹⁰². Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 241-247, αναφορικά με την διάκριση ανάμεσα στο “δίκαιον τι” και το “δίκαιον”.

¹⁰³. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο Ή Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 66.

¹⁰⁴. Ο.π., σελ. 74.

¹⁰⁵. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 325.

¹⁰⁶. Ο.π., σελ. 568.

ατομικές, ιδιωτικές παρορμήσεις¹⁰⁷. Άρα, επιλέγει να μην είναι πολίτης και κατ' επέκταση ελεύθερος, ως πολιτικός άνθρωπος¹⁰⁸.

Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με τον Ρουσσώ, όποιος επιθυμεί να είναι ελεύθερος να απολαμβάνει τα δικαιώματά του χωρίς να υπέχει την υποχρέωση να εκπληρώνει υποχρεώσεις, όπως ορίζει ο νόμος, του οποίου είναι υπήκοος, δεν μπορεί να είναι πολίτης. Τότε, όμως, δεν θα μπορεί να είναι και ελεύθερος, επειδή έξω από το νόμο της πολιτείας δεν υπάρχει έννομη σχέση αλλά μόνο αυθαιρεσία και καταδυνάστευση. Πέραν του νόμου, δεν υπάρχουν δικαιώματα αλλά επιλεκτικά απονέμονται προνόμια, από τον αφέντη στους υποτακτικούς του και δεν υπάρχει ίση, έννομη υποχρέωση αλλά υποδούλωση¹⁰⁹. Ο Ρουσσώ τονίζει την αναγκαιότητα ως προς την «ισότητα γιατί η ελευθερία δεν υπάρχει χωρίς αυτήν»¹¹⁰. Η ελευθερία για τον Ρουσσώ, χωρίς το νόμο, καταντά προνόμιο, εφόσον, δεν υπάρχουν η ισονομία, η έννοια και ο ρόλος του νόμου¹¹¹. Η εύνομη πολιτεία, δεν μπορεί παρά να είναι πολιτεία ισονομίας¹¹².

Συνεπώς, δεν είναι πολίτης, επειδή αίρεται η συζυγία της σχέσης της ελευθερίας με το νόμο¹¹³. Ο νόμος είναι εκείνος, ο οποίος του εξασφαλίζει την πραγματική του ελευθερία. Αρνείται, χάνει την ιδιότητά του ως πολίτης, επειδή ακυρώνει, αρνείται την ισχύ της αρχής της πολιτικής ισότητας και της ισονομίας, με το να αρνείται την ισότητα ανάμεσα στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του, ανάμεσα στο να είναι πολίτης και υπήκοος¹¹⁴. Αρνούμενος, όμως, εν τοις πράγμασι, την ισότητα, αρνείται και το να είναι πολίτης, οπότε ούτε δικαιώματα μπορεί να απολαμβάνει, γιατί αυτά μόνο ως πολίτης μπορεί να τα έχει, στο βαθμό που θα έχει και ίσες υποχρεώσεις¹¹⁵. Συνεπώς, ως μη πολίτης, μόνο προνόμια θα μπορεί να έχει, εάν κάποια δεσποτική εξουσία του τα απονείμει¹¹⁶.

¹⁰⁷. *Ο.π.*, σελ. 327.

¹⁰⁸. *Ο.π.*, σελ. 575-576.

¹⁰⁹. *Ο.π.*, σελ. 335.

¹¹⁰. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο Ή Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 106.

¹¹¹. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 402.

¹¹². *Ο.π.*, σελ. 525.

¹¹³. *Ο.π.*, σελ. 336.

¹¹⁴. *Ο.π.*, σελ. 334-335.

¹¹⁵. *Ο.π.*, σελ. 335.

¹¹⁶. *Ο.π.*, σελ. 335.

Η παραβίαση της πολιτικής υποχρέωσης, έναντι των καθηκόντων που ορίζει ο νόμος, επιφέρει την ακύρωση της ισονομίας¹¹⁷. Χωρίς, λοιπόν, την εκτέλεση των δύο λειτουργιών, που απορρέουν από αυτή τη διφυή υπόστασή του (δηλαδή και να απολαμβάνει τα δικαιώματα αλλά και να εκπληρώνει τις υποχρεώσεις του υπηκόου), δηλαδή, το να συμμορφώνεται προς τις επιταγές του νόμου, δεν είναι πολίτης με την πλήρη σημασία του όρου. Ωστόσο, ο ίδιος δεν θα ακυρώνεται μόνο ως προς αυτό, δηλαδή, ως προς την ουσία της πολιτικής του ιδιότητας. Κατά συνέπεια, δεν θα ανταποκρίνεται στην ίδια την μείζονα απαίτηση της ίδιας της πολιτικής ελευθερίας, δηλαδή, ως προς την ουσιαστική, εσωτερική και αρραγή σχέση νόμου και ελευθερίας, όπου ο πρώτος, ο νόμος, προάγει και εξασφαλίζει τη δεύτερη, την ελευθερία, και η δεύτερη, δηλαδή, η ελευθερία, δεν υπάρχει και δεν σημαίνει απολύτως τίποτα χωρίς τον πρώτο¹¹⁸. Σε αυτές τις περιπτώσεις, συντελείται η παραβίαση της επιταγής του θεμελιώδους νόμου της ισοπολιτείας, ενώ όταν συντελείται η παραβίασή του, ο άνθρωπος χάνει την ιδιότητά του ως πολίτης¹¹⁹.

Έχουμε, ήδη, αναφέρει πως η πολιτική αρετή συνίσταται στο να γνωρίζει κανείς να κάνει και τα δύο· το άρχειν και το άρχεσθαι¹²⁰, «ως μέλος του κυρίαρχου σώματος και ως μέλος του κράτους»¹²¹. Η πολιτική αρετή του πολίτη, συνίσταται στο να γνωρίζει να επιτελεί και τα δύο αυτά καθήκοντα· δηλαδή, και να είναι μέλος του κυρίαρχου σώματος, οπότε να εκδηλώνει ενεργώς την κυριαρχία του, κατά την πράξη της συλλογικής νομοθέτησης, αλλά και στο να γνωρίζει πώς να υπακούει στο νόμο που θέτει¹²². Θα πρέπει να ανταποκρίνεται και στις δύο όψεις της πολιτικής ιδιότητας· αυτή είναι η προϋπόθεση, προκειμένου να μπορεί να συνυπάρξει από κοινού, με όλους τους άλλους, σε εύνομη πολιτεία¹²³. Τι συμβαίνει, όμως, στην περίπτωση όπου δεν πληροί την ιδιότητα του πολίτη; Όταν ο πολίτης, δεν πληροί τη διφυή υπόσταση της ιδιότητάς του, δεν αποτελεί μέρος του ενιαίου όλου και εντέλει καταρρέει το ίδιο το πολιτικό σώμα¹²⁴, και «το κοινωνικό σύμφωνο [...] (καταλήγει) να...είναι κενός τύπος»¹²⁵.

¹¹⁷. *Ο.π.*, σελ. 339.

¹¹⁸. *Ο.π.*, σελ. 342-343.

¹¹⁹. *Ο.π.*, σελ. 325.

¹²⁰. *Ο.π.*, σελ. 285.

¹²¹. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «*Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου*», σελ. 64.

¹²². Στέφανος Δημητρίου, «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*», σελ. 324.

¹²³. *Ο.π.*, σελ. 339.

¹²⁴. *Ο.π.*, σελ. 325.

¹²⁵. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «*Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου*», σελ. 66.

Παραβιάζεται δηλαδή η ισονομία, ως προς την ίση, κοινή υποχρέωση υπακοής όλων σε αυτό το νόμο και εφαρμογής της εντολής του· δηλαδή, της ίσης άσκησης όλων από κοινού, του άρχειν και του άρχεσθαι, προς υπηρετήση του δημοσίου συμφέροντος, και ακολουθεί το επιμέρους συμφέρον του¹²⁶, το οποίο «μπορεί να του υπαγορεύει εντελώς διαφορετικά πράγματα από το κοινό συμφέρον»¹²⁷.

Η άρνηση, η αμφισβήτηση της υπακοής όλων στον νόμο της ισοπολιτείας, δηλαδή, της πολιτικής ισότητας όλων, στο άρχειν και στο άρχεσθαι, αποτελεί «μια αδικία που η επέκτασή της θα επέφερε την κατάρρευση του πολιτικού σώματος»¹²⁸. Η αδικία, συνίσταται στο γεγονός ότι, παραβιάζεται ένας νόμος ως προς την γενικότητά του, δηλαδή, ως προς την γενική του απαίτηση¹²⁹. Άρα, ο νόμος παραβιάζεται και ως προς την υποχρέωση που συνάγεται από αυτή τη γενικότητά του, ως συμμόρφωση στην δικαική επιταγή και την αντίστοιχη εφαρμογή της. Καθολικός νόμος είναι αυτός που εκφράζει την γενική βούληση αλλά και την γενικότητά της, ως προς το να προκρίνεται το δημόσιο συμφέρον¹³⁰. Πιο συγκεκριμένα, ο νόμος, είναι μία εντολή, ως η καθολικής ισχύος και αξίωσης επιταγή, προς την διασφάλιση της ύπαρξης του πολιτικού σώματος. Είναι δηλαδή, μία επιτακτική εντολή, η γενικότητα της οποίας, αποσκοπεί στο συμφέρον της πολιτείας, δηλαδή, στη διαρκή, ισχυρή κραταίωση και διασφάλιση της πολιτικής ελευθερίας και της ισονομίας, που είναι οι προϋποθέσεις και οι εγγυητικοί όροι για την ύπαρξη της λαϊκής κυριαρχίας¹³¹. Γι' αυτό το λόγο, άλλωστε, κινδυνεύει υπό κατάρρευση το ίδιο το πολιτικό σώμα και η ίδια η πολιτική κατάσταση, εν γένει· δεδομένου ότι,

«μόλις αυτό το πλήθος συγκροτηθεί ...σε σώμα ,δεν μπορεί κανείς να ζημιώσει κάποιο μέλος του χωρίς να προσβάλει το σώμα, πολλώ μάλλον να ζημιώσει το σώμα χωρίς τα μέλη του να υποστούν τις συνέπειες. Έτσι λοιπόν το καθήκον και το συμφέρον υποχρεώνουν εξίσου τα δύο συμβαλλόμενα μέρη να είναι αλληλέγγυα, και οι ίδιοι οι άνθρωποι οφείλουν να αναζητούν σε αυτή την αμοιβαία σχέση τα πλεονεκτήματα που

¹²⁶. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 325.

¹²⁷. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο Ή Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 66.

¹²⁸. Ο.π., σελ. 66.

¹²⁹. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 324.

¹³⁰. Ο.π., σελ. 324-325.

¹³¹. Ο.π., σελ. 327.

συνεπάγεται»· «[...]το κυρίαρχο σώμα [...] δεν μπορεί να βλάψει κανένα από τα μέλη του ξεχωριστά»¹³².

Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι «...καθώς το κυρίαρχο σώμα σχηματίζεται από τα άτομα που το απαρτίζουν, δεν έχει, ούτε μπορεί να έχει, διαφορετικό συμφέρον από το δικό τους»¹³³. Σε αντίθετη περίπτωση, αυτό θα σήμαινε και αναπόδραστη κατάρρευση του πολιτικού σώματος, άρα κατάρρευση της ίδιας της εύνομης πολιτείας, «εφόσον η ύπαρξη του πολιτικού σώματος ή του κυρίαρχου προέρχεται μόνον από το απαραβίαστο του συμβολαίου, [...] παραβίαση της πράξης χάρη στην οποία υφίσταται ισοδυναμεί με την εκμηδένισή του, και το τίποτα παράγει τίποτα»¹³⁴

Αυτό σημαίνει ότι, στην περίπτωση που, καταστρατηγείται το απαραβίαστο του συμβολαίου, επέρχεται η ακύρωση του αποτελέσματος της ιδρυτικής πράξης, οπότε ακυρώνεται και η ίδια η ιδρυτική πράξη¹³⁵. Θα είναι σαν να μην είχε συμβεί αυτό ποτέ, οπότε, αυτή η παραβίαση θα ήταν η αυτοχειρία του κυρίαρχου πολιτικού σώματος, δηλαδή, η εκμηδένισή του, άρα, θα ήταν μηδέν¹³⁶. Φαίνεται, ο τρόπος με τον οποίο πραγματώνεται η αρχή της ισότητας, χωρίς την ύπαρξη της οποίας, δεν μπορεί να έχει οποιαδήποτε κυριαρχική ισχύ το κοινωνικό συμβόλαιο¹³⁷.

Συνεπώς, αναδεικνύεται, πλήρως, η αξία της πολιτείας στον Ρουσσώ, η οποία, υπέρκειται των επιμέρους ατόμων και των αντίστοιχων βουλήσεων και συμφερόντων. Η πολιτεία, λογίζεται ως όλον¹³⁸. Η σχέση πολιτικής ελευθερίας, νόμου και δημόσιου συμφέροντος, είναι αυτή που νοηματοδοτεί την έννοια της πολιτικής αρετής¹³⁹. Οι πολίτες, για τον Ρουσσώ, οφείλουν να πράττουν σύμφωνα με την αξία της πολιτείας¹⁴⁰ και γι' αυτό το λόγο, δεν θα πρέπει κανένας πολίτης να «απολαμβάνει τα δικαιώματα του πολίτη, χωρίς να εκπληρώνει τις υποχρεώσεις του υπηκόου»¹⁴¹. Ο πολίτης, που δεν συμμορφώνεται προς τη γενική βούληση δηλαδή, εκείνος που ως πολίτης, αποφασίζει να απολαμβάνει τα δικαιώματά του, χωρίς να εκπληρώνει τις υποχρεώσεις του νόμου,

¹³². Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 65.

¹³³. Ο.π., σελ. 65.

¹³⁴. Ο.π., σελ. 65.

¹³⁵. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 310.

¹³⁶. Ο.π., σελ. 310.

¹³⁷. Ο.π., σελ. 331.

¹³⁸. Ο.π., σελ. 317.

¹³⁹. Ο.π., σελ. 317.

¹⁴⁰. Ο.π., σελ. 317-318.

¹⁴¹. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 66.

δηλαδή, χωρίς να ανταποκρίνεται και στις δύο απαιτήσεις της πολιτικής του ιδιότητας, είναι κατά το ήμισυ ίσος προς τους υπόλοιπους. Συνεπώς, θα είναι και κατά το ήμισυ ελεύθερος. Σε αυτή την περίπτωση, το πολιτικό σώμα, απειλείται και τελεί υπό κατάρρευση¹⁴². Συνεπώς, η κατάρρευσή του, θα ισοδυναμούσε με την κατάρρευση της ίδιας της πολιτικής κατάστασης¹⁴³.

Στην περίπτωση, λοιπόν, που κάποιος, «...αρνηθεί να υπακούσει στη γενική βούληση θα εξαναγκασθεί από ολόκληρο το σώμα»¹⁴⁴, διότι, χάρη στην ύπαρξη αυτού του σώματος, υπάρχει και αποκτά νόημα και ο καθένας ξεχωριστά. Ο πολίτης, ως πολιτικά ελεύθερος άνθρωπος, νοείται με αυτό τον τρόπο, δηλαδή, μόνον ως αναπόσπαστο μέρος ενός ενιαίου όλου¹⁴⁵.

Θα εξαναγκαστεί από ολόκληρο το σώμα, δηλαδή, θα εξαναγκαστεί από τον ίδιο τον νόμο, ο οποίος αποτελεί την έκφραση της γενικής βούλησης του ενιαίου πολιτικού σώματος¹⁴⁶. Θα μπορούσαμε να πούμε, μάλιστα, πως θα εξαναγκαστεί από ολόκληρο το σώμα, το οποίο θα του υπενθυμίσει την αρχική αυτόβουλη δέσμευσή του και εκφράζει τη γενική βούληση, η οποία αποτελεί και βούληση, έκαστου ατόμου, ξεχωριστά¹⁴⁷. Σε αυτό το σημείο, ο Ρουσσώ, αναφέρεται στο λαό ως το κυρίαρχο σώμα, του οποίου η *ακαταγώνιστη ισχύς*, δεν γνωρίζει ούτε υφίσταται άλλον εξωτερικό προς αυτήν περιορισμό· αντιθέτως, μπορεί μόνον να αυτοπεριορίζεται¹⁴⁸. Επίσης, διαφαίνεται και ο *αδέσμευτος* χαρακτήρας της λαϊκής εξουσίας¹⁴⁹, διότι, «*δεν χρειάζεται κανέναν εγγυητή έναντι των μελών της*»¹⁵⁰, δηλαδή έναντι των μελών του πολιτικού σώματος, διότι ακριβώς αυτά, συναπαρτίζουν το κυρίαρχο σώμα, άρα σ' αυτά ισόποσα και ισοσθενώς κατανέμεται¹⁵¹. Το κυρίαρχο σώμα, λοιπόν, είναι ο καθένας, ως πολίτης,

¹⁴². Στέφανος Δημητρίου, «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*», σελ. 344-345.

¹⁴³. *Ο.π.*, σελ. 343.

¹⁴⁴. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «*Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου*», σελ. 66.

¹⁴⁵. Στέφανος Δημητρίου, «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*», σελ. 414.

¹⁴⁶. *Ο.π.*, σελ. 320.

¹⁴⁷. *Ο.π.*, σελ. 330-332, Κεφάλαιο 3ο “*Αυτεξουσιότητα και ελευθερία*”, υποκεφάλαιο 5-6, σελ. 213-280, αναφορικά με την διαδικασία του προσωπικού αυτοκαθορισμού και άσκησης της αυτονομίας ως προς την ισότιμη υπαγωγή όλων στην κυριαρχική εξουσία της ισχύος του δικαίου και των επιταγών του νόμου.

¹⁴⁸. *Ο.π.*, σελ. 291.

¹⁴⁹. *Ο.π.*, σελ. 314.

¹⁵⁰. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «*Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου*», σελ. 65.

¹⁵¹. Στέφανος Δημητρίου, «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*», σελ. 314.

από κοινού με όλους τους άλλους¹⁵². Συνεπώς, το κυρίαρχο σώμα, δηλαδή, η ένωση όλων αυτών¹⁵³ «δεν μπορεί να βλάψει κανένα από τα μέλη ξεχωριστά» και «καθώς το κυρίαρχο σώμα σχηματίζεται από τα άτομα που το απαρτίζουν, δεν έχει, ούτε μπορεί να έχει, διαφορετικό συμφέρον από το δικό τους»¹⁵⁴. Στην περίπτωση που οι πολίτες, δεν λειτουργούν προς όφελος του όλου της πολιτείας, αυτοακυρώνονται και αυτοκαταργούνται ως πολίτες. Έτσι καταρρέει το πολιτικό σώμα, το οποίο προκύπτει από την ιδρυτική πράξη της πολιτικής ένωσης, με την οποία γίνονται πολίτες, χάριν της ελευθερίας και της ισονομίας¹⁵⁵. Η δέσμευση και η συμμόρφωση όλων, προς αυτή την υποχρέωση, είναι η προϋπόθεση για την τήρηση οποιασδήποτε άλλης υποχρέωσης και επέχει θέση φυσικού νόμου¹⁵⁶. Είναι, δηλαδή, ο όρος ο οποίος χωρίς να έχει επίσημα διατυπωθεί ρητά, χωρίς να περιλαμβάνεται στο ίδιο το κοινωνικό συμβόλαιο, την ιδρυτική πράξη της πολιτικής ένωσης και κοινωνίας, υπονοείται και όλοι τον αναγνωρίζουν. Αυτό σημαίνει ότι ο κοινός πολιτικός δεσμός τους, ο οποίος συνέχει την πολιτική ενότητα, λύεται και καταρρέει, εφόσον καταρρεύσει ο ορισμός της πολιτικής ιδιότητας του καθενός ξεχωριστά, ως διπλής υποχρέωσης. Θα πρέπει, δηλαδή, όλοι οι πολίτες, να είναι από κοινού και υπήκοοι του νόμου, ώστε εκτός από μέλη του κυρίαρχου πολιτικού σώματος, να είναι και υπήκοοι του κράτους, να πειθαρχούν σε αυτόν και να συμμορφώνονται σε όσα αυτός προστάζει¹⁵⁷.

Οι πολίτες, έχοντας αποδεχτεί την κυριαρχία του νόμου, έχουν αποδεχτεί και τη δυνατότητά του να επιβάλει αναγκαστικά και να εκτελεί αυτό το οποίο ο ίδιος ορίζει ως καθήκον. Άλλωστε, το *δίκαιο*, δηλαδή, οι νόμοι είναι συμφυείς ως προς την ευχέρεια της εξαναγκαστικής ισχύος και επιβολής τους. Συνεπώς, έχουν ήδη αποδεχτεί ότι θα υποστούν αυτό τον εξαναγκασμό από όλους τους υπόλοιπους, επειδή ο νόμος ισχύει το ίδιο για όλους, αλλιώς η πολιτική κοινωνία δεν μπορεί να είναι κοινωνία ισονομίας¹⁵⁸.

«Θα εξαναγκασθεί από ολόκληρο το σώμα» γιατί αυτό είναι ο φορέας της κυριαρχίας, ώστε τα μέλη του, να έχουν ισόποση και ισότιμη κυριαρχία, η οποία θα εκδηλώνεται

¹⁵². *Ο.π.*, σελ. 315.

¹⁵³. *Ο.π.*, σελ. 315.

¹⁵⁴. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο Ή Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 65.

¹⁵⁵. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 325-326.

¹⁵⁶. *Ο.π.*, σελ. 337.

¹⁵⁷. *Ο.π.*, σελ. 337-338.

¹⁵⁸. *Ο.π.*, σελ. 339.

ενεργητικά με την νομοθετική πράξη και παθητικά με την υποχρέωση υπακοής στα αποτελέσματά της, δηλαδή, το νόμο¹⁵⁹. «*Θα εξαναγκαθεί να είναι ελεύθερος*»· η πράξη του εξαναγκασμού αποτρέπει μία αδικία «*που η επέκτασή της θα επέφερε την κατάρρευση του πολιτικού σώματος*»¹⁶⁰. Η πολιτική αρετή των πολιτών, αποτελεί και τον σκοπό που καθοδηγεί την πρακτική συμπεριφορά τους και τους αναγκάζει με την αυτοκυρίαρχη συναίνεσή τους, σε αυτόν τον εξαναγκασμό, να πράττουν υπέρ του γενικού συμφέροντος, δηλαδή υπέρ της πολιτείας, άρα, και υπέρ της πολιτικής ελευθερίας και της ισονομίας όλων, ως προς την διασφάλιση της λαϊκής κυριαρχίας¹⁶¹. Όταν ο Ρουσσώ λέει πως «*όποιος αρνηθεί να υπακούσει στη γενική βούληση θα εξαναγκαθεί από ολόκληρο το σώμα*», αναφέρεται στην ευχέρεια του κυρίαρχου πολιτικού σώματος ως προς την άσκηση της εξαναγκαστικής ισχύος και επιβολής του, σε όποιον αρνηθεί να υπακούσει την γενική βούληση, η οποία ταυτίζεται με την ευχέρεια της εξαναγκαστικής ισχύος και επιβολής του ίδιου του νόμου, δηλαδή, του δικαίου¹⁶². Έτσι, είναι σαφές ότι αυτός που θα αρνηθεί να υπακούσει, εξαναγκασμένος από ολόκληρο το σώμα, θα εξαναγκαστεί να είναι ελεύθερος. Αυτός ο εξαναγκασμός, ως προς την απόκτηση της ελευθερίας, είναι η άρση του νόμου, που ταυτίζεται με την αυθαίρετη βούληση ενός κυρίαρχου στην συνθήκη των φεουδαρχικών προνομίων και την υποκατάσταση της αυθαίρετης εξουσίας του, από την εξουσία του νόμου. Αυτή την ελευθερία έχει υπόψη ο Ρουσσώ¹⁶³.

Το ζήτημα είναι για ποιον λόγο, ο εξαναγκασμός οδηγεί στην ελευθερία και μάλιστα την επιβάλλει. Μόνο αποκτώντας αυτού του είδους την ελευθερία, μπορούν να θεωρηθούν πραγματικοί άνθρωποι. Επιβάλλει την πολιτική ελευθερία, διότι, μόνο μία τέτοιου είδους ελευθερία, μπορούν να αποκτήσουν οι άνθρωποι και διότι, αυτή είναι ο σκοπός ύπαρξης του κοινωνικού συμβολαίου. Επιβάλλει, δηλαδή, αυτού του είδους την πολιτική ελευθερία, σύμφωνα με την οποία, φορείς, θα είναι όλοι οι πολίτες, από κοινού, με όλους τους άλλους¹⁶⁴. Εφόσον, λοιπόν, θα είναι πολίτες, θα πρέπει να πληρούν και να ικανοποιούν τις προϋποθέσεις της πολιτικής ιδιότητας που τους καθιστά πολίτες, δηλαδή, το να είναι συνεπείς και να θέτουν το νόμο αλλά και να τον

¹⁵⁹. *Ο.π.*, σελ. 320.

¹⁶⁰. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «*Το κοινωνικό Συμβόλαιο Ή Αρχές Πολιτικού Δικαίου*», σελ. 66.

¹⁶¹. Στέφανος Δημητρίου, «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*», σελ. 327-328.

¹⁶². *Ο.π.*, σελ. 321.

¹⁶³. *Ο.π.*, σελ. 321.

¹⁶⁴. *Ο.π.*, σελ. 339.

εφαρμόζουν. Άρα, εκτός από το να απολαμβάνουν τα δικαιώματα, να εκτελούν και τις καθορισμένες από το νόμο υποχρεώσεις ως υπήκοοι του νόμου¹⁶⁵. «Θα εξαναγκαθεί από ολόκληρο το σώμα, πράγμα που σημαίνει ότι θα εξαναγκαθεί να είναι ελεύθερος» γιατί αυτό επιτάσσει αυτός ο όρος, ο οποίος νοσηματοδοτεί το κοινωνικό συμβόλαιο¹⁶⁶, ώστε αυτό «να μην είναι κενός τύπος»¹⁶⁷. Και δεν είναι «κενός τύπος», επειδή εμπεριέχει σιωπηρά αυτή την υποχρέωση που δίνει ισχύ στις υπόλοιπες, δηλαδή, την υποχρέωση του εξαναγκασμού¹⁶⁸. Όταν ο Ρουσσώ αναφέρεται στην «υποχρέωση, που δίνει ισχύ στις υπόλοιπες»¹⁶⁹, ώστε «το κοινωνικό σύμφωνο να μην είναι ένας κενός τύπος», αναφέρεται στον ίδιο το νόμο. Τέτοια υποχρέωση, είναι ο ίδιος ο νόμος¹⁷⁰. Ο νόμος είναι η αναγκαία συνθήκη, ώστε ο άνθρωπος να απαλλαγεί από την προσωπική εξάρτηση, από το καθεστώς των προνομίων και της αυθαιρεσίας¹⁷¹. Το νόμο, τον θέτει ο ίδιος ο άνθρωπος, από κοινού και ισότιμα με όλους τους άλλους, και υπακούει σε αυτόν, από κοινού, με όλους τους άλλους, ως ισότιμο μέλος του πολιτικού σώματος, άρα και της πολιτικής κοινωνίας¹⁷². Η εν λόγω υποχρέωση, αφορά την ενδεχόμενη άρνηση οποιουδήποτε να υπακούσει στη γενική βούληση¹⁷³. Γίνεται αντιληπτή, η σχέση ανάμεσα στο νόμο και την ελευθερία, δηλαδή, η σχέση της ελευθερίας, ως πολιτικής ελευθερίας, με τον κανόνα, δηλαδή, το νόμο¹⁷⁴. Θα μπορούσαμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι, ο εξαναγκασμός στην ελευθερία κατά βάση δεν αποτελεί «εξαναγκασμό», αλλά υπενθύμιση σε όσα ο ίδιος ο άνθρωπος έχει θεσπίσει στον ίδιο του τον εαυτό.

Έχουμε, ήδη, αναφέρει τι είναι αυτό το οποίο μπορεί να διασπάσει τη συνοχή του πολιτικού σώματος, καθώς και τι συνεπάγεται αυτό, για την ίδια την ταυτότητα και την ύπαρξη τόσο του πολιτικού σώματος, όσο και για την ίδια την πολιτική κοινωνία και την πολιτική κατάσταση, εν γένει. Η ενότητα, δηλαδή, η συνοχή η οποία έγκειται στην ενιαία, γενική βούληση των πολιτών, άρα στον κοινό στόχο που έχουν από κοινού,

¹⁶⁵. *Ο.π.*, σελ. 339.

¹⁶⁶. *Ο.π.*, σελ. 345.

¹⁶⁷. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «*Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου*», σελ. 66.

¹⁶⁸. Στέφανος Δημητρίου, «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*», σελ. 320.

¹⁶⁹. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «*Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου*», σελ. 66.

¹⁷⁰. Στέφανος Δημητρίου, «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*», σελ. 319-320.

¹⁷¹. *Ο.π.*, σελ. 320.

¹⁷². *Ο.π.*, σελ. 320.

¹⁷³. *Ο.π.*, σελ. 331.

¹⁷⁴. *Ο.π.*, σελ. 342.

δηλαδή, το δημόσιο συμφέρον, μπορεί να διασπαστεί, όταν επικρατήσουν τα ίδια, ατομικά συμφέροντα, έναντι του δημοσίου συμφέροντος, δηλαδή έναντι της ίσης ελευθερίας όλων, που είναι η έκφραση της ενιαίας βούλησης όλων. Όταν διασπάται η ενότητα του πολιτικού σώματος, τόσο η ίδια η πολιτεία όσο και η ίδια η πολιτική κατάσταση, διαλύονται. Αυτό συμβαίνει, διότι, η πολιτεία, συγκροτείται ως τέτοια, από το ενιαίο, πολιτικό σώμα, δηλαδή, από το όλον του πολιτικού σώματος. Όταν, λοιπόν, το ενιαίο πολιτικό σώμα, δεν αποσκοπεί στην υπεράσπιση του δημοσίου συμφέροντος της πολιτείας, παύει να έχει την ταυτότητά του, ως πολιτικό σώμα, ακριβώς επειδή, την αποκτά αποκλειστικά μέσω του όλου· μέσω της υπεράσπισης του συμφέροντος του όλου της πολιτείας, της οποίας αποτελεί αναπόσπαστο μέρος. Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι, μέσω της πολιτικής ενότητας των πολιτών, διατηρείται στη ζωή, η ίδια η εύνομη πολιτεία του δημοσίου συμφέροντος.

Ποιος θα είναι, λοιπόν, αυτός ο οποίος θα εξασφαλίζει τη συνοχή του πολιτικού σώματος, δηλαδή, τη διασφάλιση της ενιαίας, γενικής βούλησης της πολιτείας, ώστε το κοινό συμφέρον, δηλαδή, η ελευθερία όλων μέσω της ισότητας, να παραμένει κοινός στόχος όλων; Η διαφύλαξη της αναγκαίας ενότητας της πολιτικής ένωσης, άρα, και η ίδια η διαφύλαξη του πολιτικού αγαθού, επιτυγχάνεται χάρη στον ίδιο το νόμο. Έτσι, ο νόμος θα εξασφαλίζει τη συνοχή του πολιτικού δεσμού, δηλαδή τη συνοχή του κυρίαρχου σώματος του λαού, η συνοχή του οποίου, θα αποσκοπεί στην άσκηση της κυριαρχίας, προς υπεράσπιση και υπηρετήση του δημοσίου συμφέροντος, του όλου της πολιτείας. Αυτός, λοιπόν, που θα εξασφαλίζει τη συνοχή του πολιτικού σώματος, άρα και τη διασφάλιση της ενιαίας, γενικής βούλησης, ώστε το κοινό συμφέρον, η ελευθερία μέσω της ισότητας όλων, να παραμένει κοινός στόχος όλων, θα είναι ο νόμος.

Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Ρουσσώ,

«ο λαός θέλει πάντα το καλό, αλλά από μόνος του, δεν μπορεί πάντα να το διακρίνει. Η γενική βούληση είναι πάντοτε σωστή, αλλά η κρίση που την καθοδηγεί, δεν είναι πάντα φωτισμένη»¹⁷⁵.

Γίνεται, ξεκάθαρο, λοιπόν, πως θα πρέπει να βρεθεί μία λύση, προκειμένου το ενιαίο όλον, να υπηρετεί το δημόσιο συμφέρον, το οποίο θα αντιστοιχεί και στο πολιτικό αγαθό. Άρα θα πρέπει να υπάρξει κάποιος που θα μπορεί να εμπνεύσει το πολιτικό σώμα, να σκέφτεται και να ενεργεί κατ' αυτό τον τρόπο και προς αυτόν τον σκοπό, δηλαδή, προς επίτευξη του δημοσίου αγαθού. Σύμφωνα με τον Ρουσσώ, ο νόμος θα είναι εκείνος, ο οποίος θα δώσει συγκεκριμένη βούληση και κίνηση στην πολιτική ένωση, άρα, θα είναι εκείνος ο οποίος, επί της ουσίας, θα υποδεικνύει την κατεύθυνση και το περιεχόμενο, που θα πρέπει να έχει το συλλογικό, πολιτικό σώμα, αναφορικά με το πολιτικό πράττειν στη δημόσια πολιτική σφαίρα. Συνεπώς, ο νόμος, θα κατευθύνει το πολιτικό σώμα, προς την υπηρετήση του γενικού, δημοσίου συμφέροντος¹⁷⁶. Το πώς θα του υπαγορεύει να πράττει, σχετικά με τις πολιτικές πρακτικές επιλογές, στάσεις και συμπεριφορές, ώστε η στάση του, να εναρμονίζεται με τη γενική βούληση του όλου της πολιτείας, θα το δούμε στην πορεία. Προς το παρόν, ας μείνουμε στο γεγονός ότι ο νόμος προσανατολίζει τον άνθρωπο, προς συγκεκριμένη κατεύθυνση. Άρα, τον ωθεί να αποκτά συγκεκριμένη βούληση, οποία θα καθορίζει την κίνησή του, δηλαδή, την κατεύθυνση που θα ακολουθεί. Ο νόμος, δίνοντας βούληση και κίνηση στο πολιτικό σώμα, ουσιαστικά του εξασφαλίζει, με έννομο τρόπο, τη διατήρηση της ζωής του, δηλαδή, το λόγο ύπαρξής του¹⁷⁷.

Η παρούσα θέση εξηγείται από τον Ρουσσώ,

«με το κοινωνικό συμβόλαιο προσφέραμε την ύπαρξη και τη ζωή στο πολιτικό σώμα· το ζήτημα τώρα είναι να του δώσουμε κίνηση και βούληση με τη νομοθεσία. Γιατί η πρωταρχική πράξη με την οποία το σώμα αυτό σχηματίζεται και ενώνεται δεν είναι ακόμα καθοριστική για ό,τι πρέπει να κάνει ώστε να διατηρηθεί».¹⁷⁸

¹⁷⁵. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ.90

¹⁷⁶. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 505,529.

¹⁷⁷. Ο.π., σελ. 505-506.

¹⁷⁸. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ.87.

Ο ίδιος ο Ρουσσώ, λοιπόν, αποσαφηνίζει ότι η πράξη του κοινωνικού συμβολαίου είναι αυτή που δημιουργεί το πολιτικό σώμα· είναι η ζωοποιός του ενέργεια¹⁷⁹. Αυτό το σώμα, όμως, όπως κάθε σώμα, ακριβώς επειδή έχει ζωή, θα έχει επίσης κίνηση και βούληση¹⁸⁰. Ο Ρουσσώ, θα μας εξηγήσει τι είναι αυτό που του δίνει κίνηση και βούληση. Αυτό, θα είναι ο νόμος¹⁸¹. «*το πολιτικό σώμα [...] να του δώσουμε κίνηση και βούληση με την νομοθεσία*». Ξεκίνα επισημαίνοντας την αναγκαία για τη δημιουργία του πολιτικού σώματος, πράξη του κοινωνικού συμβολαίου, αλλά και την ανεπάρκειά της, ως προς το να εξασφαλίζει ότι το πολιτικό αυτό σώμα, θα διατηρείται στη ζωή¹⁸².

¹⁷⁹. Στέφανος Δημητρίου, «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος - ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*», σελ.505.

¹⁸⁰. *Ο.π.*, σελ. 505.

¹⁸¹. *Ο.π.*, σελ. 505.

¹⁸². *Ο.π.*, σελ. 505-506.

1.3.1. Τα χαρακτηριστικά του νόμου

Πριν διερευνήσουμε τους τρόπους με τους οποίους ο νόμος, εξασφαλίζει τη συνοχή του πολιτικού σώματος, δηλαδή, τη συνοχή και τη διασφάλιση της ενιαίας, γενικής βούλησης της πολιτείας, ώστε το κοινό συμφέρον, δηλαδή, η ελευθερία όλων μέσω της ισότητας, να παραμένει κοινός στόχος όλων, θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε το ερώτημα, αναφορικά με το πώς καταφέρνει να παραμένει πιστός, ως προς τον ορισμό, άρα ως προς το περιεχόμενό του, αλλά και τι ακριβώς σημαίνει αυτό. Ο νόμος είναι συνεπής, ως προς το σκοπό του, δηλαδή, ως προς την διατήρηση της συνοχής του πολιτικού σώματος, άρα της ίδιας της πολιτικής κοινωνίας και της πολιτικής κατάστασης. Ο Ρουσσώ, ορίζει το νόμο ως πράξη, όπως αναφέρεται ρητά, «*την πράξη αποκαλώ νόμο*»¹⁸³. Σύμφωνα με τον Ρουσσώ, «*οι νόμοι είναι (πάντοτε) πράξεις της γενικής βούλησης*»¹⁸⁴. Άρα, πάντα αντικείμενο του νόμου είναι το πολιτικό σώμα. Έκφραση του και περιεχόμενό του είναι πάντοτε η ενιαία, γενική βούληση του πολιτικού σώματος, η οποία αποσκοπεί στην υπηρετήση του δημοσίου συμφέροντος. Εκεί έγκειται και η γενικότητά- καθολικότητά της· στο γεγονός ότι το περιεχόμενό της, ως έκφραση και ως στόχος της, που είναι το δημόσιο συμφέρον, αφορά το όλον του πολιτικού σώματος. Άρα, η γενικότητα, ως καθολικότητα του χαρακτήρα του νόμου, οφείλεται και αφορά στη γενικότητα του ίδιου του αντικειμένου του, που είναι το ενιαίο πολιτικό σώμα. Η γενικότητα, δηλαδή, η καθολικότητα του χαρακτήρα του νόμου, προκύπτει από την γενικότητα, την καθολικότητα του αντικειμένου του, που είναι το ενιαίο πολιτικό σώμα. Η γενικότητα-καθολικότητα του ενιαίου πολιτικού σώματος, έγκειται και προκύπτει από το στόχο του, ως ενιαίος, κοινός στόχος όλων. Αυτός είναι το δημόσιο συμφέρον, που είναι επιπλέον και ο λόγος ύπαρξής του. Συνεπώς, ο νόμος ορίζεται ως τέτοιος, μέσω της γενικότητας του αντικειμένου του, του πολιτικού σώματος. Έτσι, η γενικότητα του περιεχομένου του, αφορά την έκφραση της γενικότητας της ίδιας της ενιαίας βούλησης, του όλου της πολιτείας¹⁸⁵. Η γενικότητα, της γενικής βούλησης, ως προς το περιεχόμενό της, είναι η έκφραση της γενικότητας των αρχών της ελευθερίας και της ισονομίας¹⁸⁶. Έτσι εξηγείται το γεγονός ότι, «*ο νόμος συνδέει την καθολικότητα της βούλησης (δηλαδή του πολιτικού σώματος) και του*

¹⁸³. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «*Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου*», σελ. 88.

¹⁸⁴. *Ο.π.*, σελ. 89.

¹⁸⁵. Στέφανος Δημητρίου, «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος - ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*», σελ. 518.

¹⁸⁶. *Ο.π.*, σελ. 519.

αντικειμένου»¹⁸⁷, που είναι το δημόσιο συμφέρον, ως αντικείμενο του πολιτικού σώματος. Οι νόμοι, για να υπάρξουν ως πράξεις της γενικής βούλησης, θα πρέπει πάντα να συνδέουν την καθολικότητα της βούλησης και του αντικειμένου. Από αυτό, γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι, ο νόμος δεν είναι απλώς στατικός¹⁸⁸. Πρέπει να εξασφαλίζει πάντοτε τη διατήρηση της ενιαίας βούλησης, μέσω της διατήρησης του σκοπού της, που είναι το δημόσιο συμφέρον, προκειμένου ο ίδιος να έχει λόγο ύπαρξης, «ως (πράξη) της γενικής βούλησης»¹⁸⁹. Έτσι εξηγείται ο λόγος για τον οποίο, «ο νόμος αντιμετωπίζει τους ...υπηκόους (του), σαν σώμα, τις δε πράξεις εν αφαιρέσει των επιμέρους διαφόρων»¹⁹⁰. Τέλος, έτσι εξηγείται το γεγονός ότι, ο νόμος «ποτέ δεν λαμβάνει υπόψη έναν άνθρωπο ως επιμέρους άτομο, ούτε μία επιμέρους πράξη [...] ο νόμος μπορεί μεν να αποφαίνεται ότι θα υπάρχουν προνόμια, αλλά δεν μπορεί ... να τα αποδίδει ονομαστικά σε κανέναν»¹⁹¹.

Είναι πιστός, ως προς τον ορισμό και το περιεχόμενό του, άρα, και προς τον στόχο του, που εξηγήσαμε ανωτέρω. Αυτό, οφείλεται στο γεγονός ότι λειτουργεί, ως «ένας ύψιστος νους που ... εννοεί όλα τα πάθη των ανθρώπων χωρίς να πάσχει από κανένα»¹⁹². Ο νόμος, έχει αυτή τη δυνατότητα, δηλαδή να είναι νους, που να μπορεί να συλλαμβάνει, να κατανοεί, να εξηγεί τα πάθη, αλλά χωρίς να τα νιώθει, άρα, χωρίς να πάσχει από αυτά¹⁹³. Ο νόμος, είναι νους χωρίς επιθυμία. Λειτουργεί, δηλαδή, σαν έλλογος άρχων, ως κυρίαρχος, ο οποίος μπορεί να εξασφαλίζει την εύνομη οργάνωση της πολιτείας¹⁹⁴, χωρίς να κατευθύνεται από τα πάθη, συνεπώς, χωρίς να προσανατολίζεται προς την εξυπηρέτηση ατομικών, ίδιων συμφερόντων και προτιμήσεων¹⁹⁵. Υπό αυτή την έννοια εξηγείται το γεγονός ότι, ο νόμος είναι πολύ ισχυρός· διότι, δεν υποπέφτει σε σφάλματα, άρα και αμερόληπτος ως προς το σκοπό, χάριν του οποίου θεσπίζεται, που είναι η διασφάλιση της ευνομίας του δημοσίου συμφέροντος στην πολιτεία. Ο αμερόληπτος και ο δίκαιος χαρακτήρας του νόμου,

¹⁸⁷. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 89.

¹⁸⁸. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 517.

¹⁸⁹. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 89

¹⁹⁰. Ο.π., σελ. 88-89.

¹⁹¹. Ο.π., σελ. 88-89.

¹⁹². Ο.π., σελ. 91.

¹⁹³. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 557.

¹⁹⁴. Ο.π., σελ. 558.

¹⁹⁵. Ο.π., σελ. 557.

έγκειται στο εξής· (αυτός που τον θέτει, δηλαδή), ο νομοθέτης, τον συντάσσει μόνο¹⁹⁶, χωρίς να μπορεί να τον θέτει σε λειτουργία ή να ψηφίζει υπέρ ή κατά της επικράτησής του. Δεν δύναται, δηλαδή, να έχει επιμέρους νομοθετική ή εκτελεστική εξουσία, αναφορικά με το νόμο που συντάσσει.

«Όποιος επομένως συντάσσει νόμους δεν έχει, ή δεν πρέπει να έχει, κανένα νομοθετικό δικαίωμα, και ο ίδιος ο λαός δεν μπορεί, ακόμα κι αν το θελήσει να απεκδυθεί τούτο το αμεταβίβαστο δικαίωμα· καθώς σύμφωνα με το θεμελιώδες σύμφωνο μόνο η γενική βούληση υποχρεώνει τους ιδιώτες, και δεν μπορούμε ποτέ να είμαστε βέβαιοι ότι μια επιμέρους βούληση είναι σύμφωνη με τη γενική αν πρώτα δεν υποβληθεί στην ελεύθερη ψήφο του λαού»¹⁹⁷.

Συνεχίζει, λέγοντας πως η λειτουργία του νομοθέτη,

«[...] ξεχωρίζει από το έργο του άρχοντα και από της κυριαρχίας», «[...] (η) ιδιαίτερη και υπέρτατη λειτουργία (του)... δεν έχει τίποτα κοινό με την ανθρώπινη εξουσία· διότι όποιος ασκεί εξουσία σε ανθρώπους δεν πρέπει να θέτει και τους νόμους, ούτε όποιος θέτει τους νόμους πρέπει να ασκεί εξουσία σε ανθρώπους. Διαφορετικά, οι νόμοι του, υπηρέτες των παθών του, θα διαιώνιζαν τις αδικίες του, και δεν θα απέφευγε οι αντιλήψεις καθενός να αλλοιώσουν το ιερό του έργο»¹⁹⁸.

Συνεπώς, συντάσσοντας μόνον και όχι θέτοντας σε λειτουργία ή ψηφίζοντας τους νόμους, ο νομοθέτης υπηρετεί το πολιτικό αγαθό, ως κοινό αγαθό, χωρίς να του δίνεται καμία δυνατότητα να υποπέφτει στον πειρασμό, να υπηρετεί τα ίδια, ατομικά συμφέροντά του. Αν συνέβαινε αυτό, θα ήταν σαν να μην ασκούσε την κυριαρχία ο νους, αλλά η επιθυμία¹⁹⁹.

Έτσι εξηγείται το γεγονός ότι για τον Ρουσσώ,

«ο νομοθέτης είναι ένας εξαιρετικός άνθρωπος στο κράτος [...] όχι μόνο λόγω της ευφυΐας του αλλά και εξαιτίας της λειτουργίας του [...]»²⁰⁰ Έτσι καταλαβαίνουμε, τον

¹⁹⁶ Ο.π., σελ. 576.

¹⁹⁷ Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 94

¹⁹⁸ Ο.π., σελ. 93.

¹⁹⁹ Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Άνθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ.571.

²⁰⁰ Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ.93

τρόπο με τον οποίο, ο νόμος περιγράφεται ως «[...]ένα(ς) ύψιστο(ς) νους (που) εννοεί όλα τα πάθη των ανθρώπων χωρίς να πάσχει από κανένα»²⁰¹.

Έτσι γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι, ενώ δεν είναι άνθρωπος, άρα είναι ξένος προς την ανθρώπινη φύση, τη γνωρίζει σε βάθος· γνωρίζει, δηλαδή, το υλικό το οποίο θα μεταμορφώσει, τον άνθρωπο, άρα μπορεί να ασκεί την εξωτερική, διαπλαστική ισχύ του, με την οποία θα τον μεταμορφώνει²⁰². Έτσι εξηγείται ο λόγος για τον οποίο, ο νόμος ενώ «δεν έχει καμία σχέση με τη φύση μας»²⁰³, «[...]τη γνωρίζει σε βάθος»²⁰⁴. Ο νόμος, λοιπόν, είναι ο κριτής. Ο νόμος, δηλαδή, ορίζει ποιο είναι το άχρηστο, το ατομικό, το επιμέρους συμφέρον, που πρέπει να μένει εκτός κοινωνικού συμβολαίου²⁰⁵. Ο Ρουσσώ τονίζει πως, «[...] αν κάποια δικαιώματα παρέμεναν σε ορισμένα μέλη, εφόσον δεν θα υπήρχε κανείς ανώτερος απ' όλους ικανός να κρίνει τη διαφορά ανάμεσα σε αυτά και το δημόσιο συμφέρον, τότε καθώς ο καθένας θα ήταν κριτής του δικού του συμφέροντος θα αναγορευόταν σύντομα κριτής όλων»²⁰⁶.

²⁰¹. Ο.π., σελ. 91.

²⁰². Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ.557.

²⁰³. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ.91.

²⁰⁴. Ο.π., σελ.91.

²⁰⁵. Ο.π., σελ.

²⁰⁶. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ.62.

1.3.2.Ο μετριασμός της περιουσίας και των αγαθών, δια του νόμου

Στο σημείο αυτό, θα διερευνήσουμε τους τρόπους με τους οποίους ο νόμος, εξασφαλίζει τη συνοχή του πολιτικού σώματος, δηλαδή, τη συνοχή και τη διασφάλιση της ενιαίας, γενικής βούλησης της πολιτείας, ώστε το κοινό συμφέρον, δηλαδή, η ελευθερία όλων μέσω της ισότητας, να παραμένει κοινός στόχος όλων. Ο νόμος, δηλαδή, η «πολιτική μηχανή»²⁰⁷, λαμβάνει πρακτικά μέτρα, προκειμένου η ενιαία, γενική βούληση του πολιτικού σώματος, να μην πλανάται και να μην αποπροσανατολίζεται από το στόχο της, ο οποίος έγκειται στη συνεχή διασφάλιση και υπηρετήση του δημοσίου συμφέροντος, υπέρ του όλου της πολιτείας. Αυτό, το πετυχαίνει μέσω του μετριασμού που «επιβάλλει», όπως θα δούμε παρακάτω.

Ο ίδιος ο Ρουσσώ, αναφέρει πως,

«[...] η γενική βούληση είναι πάντοτε ορθή και αποβλέπει στο δημόσιο συμφέρον. Δεν συνεπάγεται όμως ότι και οι αποφάσεις του λαού είναι πάντα εξίσου σωστές. Ο άνθρωπος επιζητεί το καλό του, αλλά δεν το διακρίνει πάντα: ο λαός δεν διαφθείρεται ποτέ, συχνά όμως εξαπατάται, και μόνο σ' αυτή την περίπτωση φαίνεται σαν να θέλει ό,τι είναι κακό. Υπάρχει συχνά μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην βούληση όλων και στη γενική βούληση. Η τελευταία αποβλέπει στο κοινό συμφέρον, ενώ η άλλη σε ιδιωτικά συμφέροντα και είναι απλώς άθροισμα επιμέρους βουλήσεων. Ωστόσο, αν αφαιρέσετε από τις επιμέρους βουλήσεις τα συν και τα πλην που αλληλοεξουδετερώνονται, θα απομείνει ως υπόλοιπο η γενική βούληση»²⁰⁸.

Προκειμένου, λοιπόν, να μην παρεισφύουν και να μην επικρατούν, τα επιμέρους ιδιωτικά συμφέροντα, ο Ρουσσώ προτείνει την μεσότητα στην περιουσία, τον μετριασμό των αγαθών, του πλούτου, μέσω του οποίου, θα εξασφαλίζεται η ελευθερία όλων, που ισούται ως ίση πολιτική διαβούλευση όλων²⁰⁹. Ας προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε το συλλογισμό του Ρουσσώ, σύμφωνα με τον οποίο, ο μετριασμός των αγαθών, εξασφαλίζει την ίση, διαρκή ενασχόληση των ανθρώπων με τα κοινά, άρα, οδηγεί στην ελευθερία τους, η οποία νοείται αποκλειστικά ως πολιτική ελευθερία²¹⁰. Σύμφωνα με τον Ρουσσώ, η ελευθερία, νοούμενη ως νομικοπολιτική ισότητα, ως

²⁰⁷. Ο.π., σελ. 66.

²⁰⁸. Ο.π., σελ. 77-78.

²⁰⁹. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 568-569.

²¹⁰. Ο.π., βλ. Κεφάλαιο 4 "Νόμος και Ελευθερία" σελ. 335, 422-442.

ισονομία όλων, υπονομεύεται και κινδυνεύει υπό κατάρρευση, στις περιπτώσεις όπου παρατηρείται οικονομικός ανταγωνισμός και συνακόλουθη οικονομική ανισότητα. Χωρίς, λοιπόν, την εξασφάλιση βιοτικής αυτοτέλειας και περιορισμού του οικονομικού ανταγωνισμού, δια του περιορισμού και του ελέγχου του πλούτου, δεν υφίσταται ισότητα, δηλαδή, ουσιαστική πραγματική ισότητα και κινδυνεύει υπό κατάρρευση το πολιτικό σώμα όσο και ίδια η πολιτική κατάσταση²¹¹. Συνεπώς, ο Ρουσσώ, προς αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος, στρέφεται στην αναγκαιότητα και την αποτελεσματικότητα του μετριασμού, με κριτήριο τους δύο πρωταρχικούς σκοπούς, την ελευθερία και την ισότητα όλων, ως προς τον πλούτο²¹². «*κανένας πολίτης δεν πρέπει να είναι τόσο πλούσιος ώστε να μπορεί να εξαγοράζει κάποιον άλλο, και κανένας τόσο φτωχός ώστε να αναγκάζεται να πουλήσει τον εαυτό του*»²¹³. Αναδεικνύεται, εναργώς, η σημασία του μετριασμού της αντίθεσης, ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς. Σύμφωνα με τον Ρουσσώ, ο μετριασμός της αντίθεσης, προκειμένου να καταστεί εφικτός, «*προϋποθέτει περιορισμό των αγαθών και της επιρροής των ισχυρών και μετριασμό της φιλαργυρίας και των σφοδρών επιθυμιών των χαμηλότερων τάξεων*»²¹⁴.

Η κατάχρηση του πλούτου, δηλαδή, η υπερβολική συγκέντρωση και κατοχή του, ενδέχεται να εξασθενήσει τη βούληση του πολίτη, ως προς το να ανταποκρίνεται και να ανταπεξέρχεται στις υποχρεώσεις του, έναντι του νόμου. Σ' αυτή την περίπτωση, δηλαδή, η υπερβολικά μεγάλη περιουσία, η οποία θα αντιστοιχούσε και σε πολιτική ισχύ, εκτός από οικονομική, θα του έδινε τη δυνατότητα να παραβλέπει, ακόμη και να αναθέτει την πολιτική του υποχρέωση, δηλαδή, το να είναι εκτός από πολίτης και υπήκοος του νόμου· οπότε, να έχει καθήκον υπακοής σε αυτόν. Όμως, η εκ του πλούτου, δυνατότητά του να μην υπακούει στο νόμο, θα ισοδυναμούσε και με την ανατροπή της ίδιας της πολιτικής κοινωνίας καθώς και της ίδιας της πολιτικής κατάστασης, δεδομένου ότι, κατά τον Ρουσσώ, η εύνομη πολιτική κοινωνία, για να υπάρξει, προϋποθέτει τη σύμφυση σχέση νόμου και ελευθερίας, η οποία εκδηλώνεται έμπρακτα, ως σχέση υπακοής και ελευθερίας, άρα ως σχέση πολίτη και υπήκοου,

²¹¹. Στέφανος Δημητρίου, «*Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*», σελ. 428.

²¹². *Ο.π.*, σελ. 429.

²¹³. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «*Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου*», σελ. 106-107.

²¹⁴. *Ο.π.*, σελ. 107.

εξίσου²¹⁵. Η πολιτική, εύνομη πολιτεία, έγκειται στην κυριαρχία του λαού, θέτοντας τους νόμους αλλά και στην υπακοή σε αυτούς, ως υπήκόους τους, προς υπηρετήση και διασφάλιση του δημοσίου συμφέροντος. Ο Ρουσσώ, προτείνει τον περιορισμό των ακραίων καταστάσεων, οι οποίες απειλούν το δημόσιο αγαθό της εύνομης πολιτείας, της *Republique*²¹⁶. Η διαφύλαξη της πολιτικής ενότητας, είναι για τον Ρουσσώ, η μείζων προϋπόθεση, ώστε να μην καταρρεύσει το πολιτικό σώμα και η κυριαρχία στην πολιτεία²¹⁷.

«Θέλετε το κράτος σας να έχει συνοχή; Περιορίστε όσο το δυνατό τις ακραίες καταστάσεις: μην ανέχεστε ούτε πάμπλουτους ούτε διακονάρηδες. Αυτές οι δύο τάξεις, αχώριστες φυσικά, είναι εξίσου επιβλαβείς για το κοινό καλό. Από τη μία προέρχονται οι θιασώτες της τυραννίας, από την άλλη οι τύραννοι· πάντα ανάμεσα στις δύο γίνεται η αγοραπωλησία της δημόσιας ελευθερίας: ο ένας την αγοράζει, ο άλλος την πουλά»²¹⁸.

Ο Ρουσσώ, αναφέρεται στον δημόσιο χαρακτήρα της ελευθερίας, χωρίς τον οποίο, δεν υφίσταται καθόλου ελευθερία²¹⁹. Η ελευθερία νοείται αποκλειστικά, ως ίση, πολιτική ελευθερία. Εφόσον, νοείται αποκλειστικά ως τέτοια, στο άρχειν και στο άρχεσθαι, εξίσου, η πολιτική ελευθερία, δεν θα μπορεί να υπάρξει εκτός του πεδίου της ίσης, δημόσιας έκφρασης και πράξης, για όλους. Ο Ρουσσώ, αναζητά τον μετριασμό των αντιθέσεων, αναφορικά προς τον μετριασμό των αγαθών, προκειμένου να καταδείξει πως ο μετριασμός, δεν αποτελεί πλάσμα της θεωρίας, αλλά πως η αναγκαιότητά του, οφείλει αλλά και μπορεί να έχει, μία καταφανώς πρακτική διάσταση²²⁰. Ο οικονομικός ανταγωνισμός, διασπά την πολιτική ενότητα και είναι δυνατόν να επιφέρει την κατάρρευση του πολιτικού σώματος, εφόσον, αποδιαιθρώνει και καταλύει τη συνοχή του. Τότε είναι, που ανακύπτει ο κίνδυνος, να εμφανιστεί η τυραννία· θα προκύψει από τις δύο αυτές ακραίες καταστάσεις· τον υπερβολικό πλούτο και την υπερβολική φτώχεια. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, δεν υπάρχει μετριασμός των αντιθέσεων, άρα δεν υφίσταται και ο νόμος, ως μέτρο ικανό, να εγγυηθεί αυτόν το

²¹⁵. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 433-434.

²¹⁶. Ο.π., σελ. 435.

²¹⁷. Ο.π., σελ. 435.

²¹⁸. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ.107.

²¹⁹. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 436.

²²⁰. Ο.π., σελ. 432.

μετριασμό²²¹. Άλλωστε, ο Ρουσσώ το τονίζει: «ισότητα, γιατί η ελευθερία δεν υπάρχει χωρίς αυτήν»²²².

²²¹. *Ο.π.*, σελ. 436.

²²². Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο Ή Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ. 106.

1.3.3.Ο διαχωρισμός εκτελεστικής-νομοθετικής εξουσίας

Ο Ρουσσώ τονίζει ότι «σε κάθε πραγματική δημοκρατία, το άρχειν δεν συνιστά μια πλεονεκτική θέση, αλλά μία βαριά ευθύνη»²²³. Η «βαριά ευθύνη», έγκειται στην επιτακτική ανάγκη, να διατηρείται και να εξασφαλίζεται η *εύνομη πολιτεία*. Γι' αυτό το λόγο, εξάλλου, εστιάζει τόσο πολύ, στο ζήτημα της πολιτικής αρετής· διότι, για τον Ρουσσώ, είναι πάντα ανοιχτό το ζήτημα της εύνομης πολιτείας. Αυτή είναι η έγνοια του Ρουσσώ· χωρίς πολιτική αρετή, δεν θα υπάρχει πραγματική ευνομία στην πολιτεία, η οποία θα ισούται με πολιτική ισονομία. Χωρίς πολιτική αρετή, άρα, χωρίς πολιτική ισονομία, καταστρατηγείται και ακυρώνεται ο αναγκαίος όρος, που δίνει λόγο ύπαρξης στο κοινωνικό συμβόλαιο, με αποτέλεσμα, το πολίτευμα να εξαλλάσσεται σε δεσποτικό καθεστώς²²⁴. Χωρίς πολιτική αρετή, η οποία ισούται με την πολιτική ισονομία, όλων, στο άρχειν και στο άρχεσθαι, καταρρέει η πολιτική κοινωνία. Συνεπώς, η εύνομη πολιτική κοινωνία, κατά τον Ρουσσώ, αφορά τη σχέση νόμου και ελευθερίας, τον τρόπο, δηλαδή, με τον οποίο ο νόμος μέσω της ισότητας, διασφαλίζει την πραγματική ελευθερία, για όλους. Γι' αυτόν το λόγο, εξάλλου, ο Ρουσσώ προκρίνει την ενάρετη πολιτική κοινωνία έναντι αυτής που ενδέχεται να είναι δημοκρατική, χωρίς αυτό να συνεπάγεται αναγκαστικά και την ευνομία της²²⁵. Συνεπώς, η ελευθερία και η ισονομία, του όλου της πολιτείας, που είναι και οι θεμελιώδεις αρχές της εύνομης πολιτείας του γενικού συμφέροντος, θα είναι και τα όρια που περιορίζουν την ισχύ της κυριαρχίας. Η ισότητα όλων, έναντι του νόμου, είναι το όριο, το οποίο δεν μπορεί να παραβιάζει η κυριαρχία. Η γενική βούληση, ως νοηματική συμπύκνωση, άρα και περιεκτική έκφραση της σχέσης κυριαρχίας, ελευθερίας, ισότητας και νόμου, είναι το κριτήριο για το πώς πρέπει να λαμβάνονται οι αποφάσεις, ώστε να είναι ορθές²²⁶.

Χωρίς το νόμο, να εξισορροπεί την ελευθερία μέσω της ισότητας, θα κατέρρευε η γενικότητα της γενικής βούλησης, η οποία εκφράζεται μέσω του νόμου, άρα θα κατέρρευε και η ίδια η κυριαρχία. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, ο Ρουσσώ, διακρίνει και διαχωρίζει την νομοθετική από την εκτελεστική εξουσία, προκειμένου να αποτρέψει τον ελλοχεύοντα κίνδυνο, τα επιμέρους, ιδιωτικά συμφέροντα, να παρεισφρήσουν στο δημόσιο χώρο, με πολύ πιθανό αποτέλεσμα, να επικρατήσουν και να εδραιωθούν, ως

²²³. *Ο.π.*, σελ. 177.

²²⁴. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 587.

²²⁵. *Ο.π.*, σελ. 587.

²²⁶. *Ο.π.*, σελ. 550.

κυρίαρχα²²⁷. Συνεπώς, η διάκριση ανάμεσα στην νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία, πρέπει να έχει ως κριτήριό της, το νόμο. Οι δύο, δηλαδή, εξουσίες, διακρίνονται σε αυτή που θέτει το νόμο (που είναι η κυριαρχία) και σε εκείνη που τον εφαρμόζει, δηλαδή, σε εκείνη που εκτελεί τις επιταγές της πρώτης. Αυτή η μορφή κυβέρνησης είναι, κατά τον Ρουσσώ, πολιτειακή, δηλαδή, καθοδηγούμενη από το νόμο, τον οποίο θα θέτει το κυρίαρχο, ενιαίο και αδιαίρετο πολιτικό σώμα²²⁸. Ο Ρουσσώ, διακρίνει σαφώς την άσκηση της κυριαρχίας, από τον φορέα της. Γι' αυτό και διευκρινίζει ότι μία κυβέρνηση είναι πολιτειακή, όταν η κυριαρχία ασκείται έχοντας ως καθοδηγητική αρχή της, την γενική βούληση, έκφραση της οποίας είναι ο νόμος²²⁹.

Η ανωτέρω θέση εξηγείται στο απόσπασμα,

«Αποκαλώ, λοιπόν, πολιτεία κάθε κράτος που κυβερνάται από νόμους, οποιαδήποτε μορφή κυβέρνησης κι αν έχει: μόνο τότε κυβερνά το δημόσιο συμφέρον και η κοινή πολιτεία υπάρχει πραγματικά. Κάθε νόμιμη μορφή κυβέρνησης είναι πολιτειακή. Με αυτή τη λέξη [...] εννοώ [...] γενικά κάθε κυβέρνηση που καθοδηγείται από τη γενική βούληση, που είναι ο νόμος. Για να είναι νόμιμη η κυβέρνηση δεν πρέπει να συγχέεται με τον κυρίαρχο, αλλά να είναι πληρεξούσιός του. Τότε, ακόμα και η μοναρχία είναι πολιτεία»²³⁰

²²⁷. Ο.π., σελ., 550-551.

²²⁸. Ο.π., σελ., 542.

²²⁹. Ο.π., σελ., 541-542.

²³⁰. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 89-90.

1.3.4.Οι τύποι των νόμων

Οι νόμοι, διακρίνονται, στους έχοντες συντακτική λειτουργία, ως προς την σύσταση του πολιτεύματος και σε εκείνους που επιτελούν ρυθμιστικό έργο. Είναι δηλαδή, οι νόμοι που αφορούν τον τρόπο με τον οποίο ασκείται η πολιτική εξουσία, δηλαδή, η κυριαρχία²³¹. Οι πρώτοι, οι *συντακτικού περιεχομένου*, νόμοι της πολιτείας, είναι οι νόμοι καταστατικής ισχύος, διότι το θεμελιωτικό τους συντακτικό έργο, έγκειται στο ότι καθορίζουν το είδος του πολιτεύματος, με το να θέτουν τις καταστατικές αρχές του. Οι νόμοι, τώρα, οι οποίοι χρησιμεύουν για να ασκείται, μέσω αυτών, η πολιτική κυριαρχία, είναι *δευτερεύοντες* νόμοι. Αυτή η διάκριση, αποτυπώνεται και στη διαφορά ανάμεσα σε αυτόν που θέτει τους νόμους και σε αυτόν που ασκεί την πολιτική εξουσία, δηλαδή, ανάμεσα στον νομοθέτη λαό και τον πολιτικό άρχοντα, αυτόν που κυβερνά. Πρόκειται, για διάκριση ανάμεσα στην νομοθετική και την εκτελεστική - κυβερνητική εξουσία. Και αυτή η διάκριση, εξαρτάται από τη διάκριση ανάμεσα στις *συντακτικής ισχύος* κανονιστικές αρχές του πολιτεύματος και τους νόμους που επιτελούν την *κανονιστικής ισχύος*, ρυθμιστική λειτουργία, ως προς τις σχέσεις των πολιτών μεταξύ τους²³². Ο Ρουσσώ, διακρίνει μεταξύ των αρχών και των λειτουργιών των νόμων της πολιτείας, ότι ο λαός ως κυρίαρχο πολιτικό σώμα, θέτει το νόμο. Από την άλλη, η εκτελεστική εξουσία, δηλαδή, η κυβέρνηση, δεν δικαιούται να ασχολείται με το νομοθετικό έργο, αλλά έχει δική της βούληση, και ο λαός, σύμφωνα με την δεύτερη διάσταση της διφυούς πολιτικής ιδιότητας, οφείλει να υπακούει στο νόμο. Γι' αυτό και ο νομοθέτης (ως νομοθέτης) λαός ψηφίζει τους νόμους, αλλά δεν τους συντάσσει -είναι φορέας της κυριαρχίας, αλλά η ισχύς της κυριαρχίας του, δεν ισοδυναμεί με ισχύ συντακτικής εξουσίας· είναι κυρίαρχος αλλά όχι ως συντακτικό υποκείμενο²³³.

Ο νόμος, είναι εκείνος που διαμεσολαβεί τη σχέση ελευθερίας και κυριαρχίας²³⁴. Καθιστά την οργάνωση της κοινωνίας εύτακτη οργάνωση. Είναι, λοιπόν, προτιμότερο να άρχει ο νόμος, πάρα οποιοσδήποτε άλλος πολίτης²³⁵. Ο πυρήνας της δημοκρατικής ρεπουμπλικανικής προβληματικής, αφορά τη σχέση νόμου και ελευθερίας, ώστε, ο

²³¹. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 570.

²³². *Ο.π.*, σελ. 570-571.

²³³. *Ο.π.*, σελ. 586-587.

²³⁴. *Ο.π.*, σελ. 562.

²³⁵. *Ο.π.*, σελ. 564.

νόμος να περιορίζει την κυριαρχία, προκειμένου η ακαταμάχητη ισχύς της να μην επεκτείνεται πέραν των έννομων ορίων και να περιστέλλει την ελευθερία. Θα περιορίζει, άρα, και την ελευθερία, ώστε αυτή να μην μετατρέπεται σε ασυδοσία²³⁶. Αναμφισβήτητα, η κυριαρχία, συνιστά τη βούληση του πολιτικού σώματος και εκφράζει το όλον της πολιτείας. Ως εκ τούτου, εφόσον ο λαός, είναι και δημιουργός και υπήκοος των νόμων, η κυριαρχία, έχει ισχύ έναντι όλων. Δεν έχει, όμως, και απεριόριστη ισχύ. Η ισχύς της κυριαρχίας, περιορίζεται από το νόμο, ο οποίος είναι η έκφραση της γενικής βούλησης, περιεχόμενο της οποίας είναι η ελευθερία και η ισονομία όλων²³⁷. Έτσι, γίνεται αντιληπτός ο λόγος για τον οποίο, η ελευθερία και η ισονομία, ως οι θεμελιώδεις αρχές της εύνομης πολιτείας του γενικού συμφέροντος, που εκφράζονται και προασπίζονται μέσω του νόμου και της λειτουργίας του, θα είναι τα όρια που θα περιορίζουν την ισχύ της κυριαρχίας²³⁸. Φύλακας αυτού του αγαθού, δηλαδή, του δημόσιου αγαθού, είναι πάντα ο νόμος. Σε αυτόν, οφείλει η ενιαία, γενική βούληση, την γενικότητά της²³⁹. Συνεπώς, η ελευθερία, πραγματώνεται μόνο δια του νόμου, διότι, μόνο αυτός μπορεί να ρυθμίσει την εναλλαγή των πολιτών, ως προς την εκτέλεση των καθηκόντων του άρχειν και του άρχεσθαι²⁴⁰. Ο νόμος, είναι αυτός που εγγυάται την ελεύθερη ατομικότητα του καθενός, ως προϋπόθεση της πολιτικής αυτονομίας όλων, αλλά και την συλλογική αυτονομία, ως συνθήκη εντός της οποίας επιτυγχάνεται η ελεύθερη ατομικότητα²⁴¹.

Ο Ρουσσώ, αφού έχει ορίσει και περιγράψει την πολιτεία ως ολότητα, προχωρεί προς την εξέταση των σχέσεων που την συναπαρτίζουν.

«Για να θέσουμε σε τάξη το όλον, [...], πρέπει να λάβουμε υπόψη διάφορες σχέσεις. Πρώτον την ενέργεια του σώματος επί του εαυτού του, δηλαδή τη σχέση του συνόλου με το σύνολο, ή του κυρίαρχου με το κράτος· και αυτή, όπως θα δούμε, διαμορφώνεται από τη σχέση ανάμεσα σε ενδιάμεσους όρους»²⁴²

Αυτή η «...σχέση του συνόλου με το σύνολο», οργανώνεται με βάση κάποιους νόμους, τους οποίους ο Ρουσσώ ονομάζει πολιτικούς, οι οποίοι, μάλιστα, «καλούνται ...και

²³⁶. Ο.π., σελ. 566.

²³⁷. Ο.π., σελ. 550.

²³⁸. Ο.π., σελ. 550.

²³⁹. Ο.π., σελ. 551.

²⁴⁰. Ο.π., σελ. 567.

²⁴¹. Ο.π., σελ. 569.

²⁴². Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 109.

θεμελιώδεις νόμοι[...]²⁴³, διότι αυτοί, ρυθμίζουν την ορθή διακυβέρνηση στην πολιτεία²⁴⁴. Υπάρχει, επίσης, η «σχέση (που) αφορά τα μέλη μεταξύ τους, ή του καθενός προς το σύνολο του πολιτικού σώματος»²⁴⁵. Δηλαδή, η σχέση που έχουν τα μέλη της πολιτείας, μεταξύ τους, αλλά και το καθένα από αυτά με το σύνολο της πολιτείας²⁴⁶.

Σύμφωνα με τον Ρουσσώ,

«η σχέση αυτή οφείλει να είναι μεταξύ των μελών όσο ελάχιστη γίνεται, και ως προς το σύνολο όσο το δυνατόν μεγαλύτερη»²⁴⁷ έτσι ώστε, «κάθε πολίτης (να) μπορεί να είναι εντελώς ανεξάρτητος έναντι όλων των άλλων και εντελώς εξαρτημένος από την πολιτεία»²⁴⁸.

Από αυτή τη σχέση, προκύπτουν οι αστικοί νόμοι²⁴⁹. Τέλος, υπάρχει και μία ακόμη σχέση, η οποία αφορά το πώς σχετίζονται οι άνθρωποι με το νόμο²⁵⁰, αφορά, δηλαδή, «την αξιόποινη ανυπακοή»²⁵¹. Αποτέλεσμά της, είναι οι ποινικοί νόμοι, οι οποίοι επικυρώνουν όλους τους άλλους²⁵². Αυτές οι τρεις σχέσεις, αντιστοιχούν σε τρία είδη νόμων (πολιτικοί ή θεμελιώδεις, αστικοί και ποινικοί)²⁵³. Ανάλογα το είδος της σχέσης που πρέπει να ρυθμιστεί, κάθε φορά, υπάρχει και το αντίστοιχο κατάλληλο είδος νόμου, που θα την οργανώσει.

²⁴³. Ο.π., σελ. 109.

²⁴⁴. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 581.

²⁴⁵. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 109.

²⁴⁶. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 581.

²⁴⁷. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 109-110.

²⁴⁸. Ο.π., σελ. 110.

²⁴⁹. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 581.

²⁵⁰. Ο.π., σελ. 581.

²⁵¹. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 110.

²⁵². Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 581.

²⁵³. Ο.π., σελ. 581.

1.3.5. Το «τέχνασμα και το παιχνίδι» της «πολιτικής μηχανής»

Ο νόμος, «νομιμοποιεί τις πολιτικές δεσμεύσεις»²⁵⁴, δηλαδή, εξασφαλίζει, την ισότητα όλων, ως προς το άρχειν και το άρχεσθαι της εξουσίας, προς την υπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος. Χωρίς αυτόν, δηλαδή, το νόμο, να εξασφαλίζει στη βάση της αρχής της ισότητας, το άρχειν και το άρχεσθαι όλων, από κοινού, οι δεσμεύσεις αυτές, θα ήταν «τυραννικές και εκτεθειμένες στις μεγαλύτερες καταχρήσεις»²⁵⁵. Το ζήτημα είναι να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο ο νόμος, «νομιμοποιεί τις πολιτικές δεσμεύσεις», ώστε να δικαιολογηθεί το γεγονός ότι, λειτουργεί επιτελώντας μία μορφή τεχνάσματος²⁵⁶. Το τέχνασμα, απαντά στον τρόπο με τον οποίο νομιμοποιεί, εξασφαλίζει δηλαδή, την νομιμοποίηση των πολιτικών δεσμεύσεων και σε αυτό που πετυχαίνει εντέλει. Ο τρόπος, αποτυπώνεται στον όρο του κοινωνικού συμβολαίου· «όποιος απαρνηθεί να υπακούσει στη γενική βούληση θα εξαναγκαστεί από ολόκληρο το σώμα, πράγμα που σημαίνει ότι θα εξαναγκαστεί να είναι ελεύθερος»²⁵⁷. Το «τέχνασμα και το παιχνίδι της πολιτικής μηχανής»²⁵⁸, αφορά τη νομιμοποιητική λειτουργία του νόμου. Σκοπός της είναι, να νομιμοποιήσει-εξασφαλίσει τις πολιτικές δεσμεύσεις, πετυχαίνοντας την ίση συγκατάθεση όλων, αναφορικά με την μετάβασή τους, από το πεδίο της αντιφατικής σχέσης των όρων δουλείας-δικαίου μέσω της ισχύος, στο πεδίο της σχέσης ελευθερίας-νόμου, όπου ο ένας όρος προϋποθέτει τον άλλον²⁵⁹. Το τέχνασμα και το παιχνίδι της πολιτικής μηχανής, συνίσταται στο ότι η υπακοή στο νόμο μέσω της πειθούς, πραγματοποιεί τη μετάβαση από το πεδίο της κίβδηλης σχέσης, ανάμεσα στη δουλειά και το δίκαιο, στο πεδίο της ουσιώδους και πραγματικής σχέσης νόμου και ελευθερίας²⁶⁰. Μέσω της υπακοής στο νόμο, δηλαδή, «στη γενική βούληση [...] κάθε πολίτης προσφέροντας στην πατρίδα, διασφαλίζεται από την προσωπική του εξάρτηση»²⁶¹. Συνεπώς, η υπακοή στο νόμο, καθίσταται ο όρος, ως προϋπόθεση και υποχρέωση για την προαγωγή της ελευθερίας. Αυτό κάνει η πολιτική μηχανή και σε

²⁵⁴ . Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 66.

²⁵⁵ . Ο.π., σελ. 66.

²⁵⁶ . Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 345.

²⁵⁷ . Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 66.

²⁵⁸ . Ο.π., σελ. 66.

²⁵⁹ . Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 405.

²⁶⁰ . Ο.π., σελ. 406.

²⁶¹ . Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 66.

αυτό έγκειται το τέχνασμα και το παιχνίδι της²⁶². Δηλαδή, στην πειθώ προκειμένου να εναρμονίζεται το ατομικό προς το συλλογικό συμφέρον της πολιτείας.

Ο νόμος, νομιμοποιώντας, δια της πειθούς, τις πολιτικές δεσμεύσεις, δηλαδή, την εναλλαγή στο άρχειν και στο άρχεσθαι, προς την υπηρετήση του δημοσίου συμφέροντος, εξασφαλίζει την εναρμόνιση του ατομικού με το συλλογικό στοιχείο. Κατ'αυτόν τον τρόπο, εξασφαλίζοντας την συγκατάθεση του κάθε πολίτη, στο άρχειν και στο άρχεσθαι, με σκοπό την υπηρετήση του κοινού αγαθού, το οποίο είναι η ελευθερία όλων, διασφαλίζει τον άνθρωπο, από την προσωπική του εξάρτηση, με το να του «αποσπά» την συγκατάθεση²⁶³, ώστε να δρα, «προσφέροντας στην πατρίδα»²⁶⁴. «Το τέχνασμα και το παιχνίδι της πολιτικής μηχανής», έχει ως αποτέλεσμα, την εναρμόνιση του ατομικού, με το συλλογικό στοιχείο²⁶⁵. Ανανοηματοδοτείται, η κίβδηλη σχέση του δικαίου-δουλείας. Ο εξαναγκασμός στην ελευθερία, εκφράζει την συμφυή σχέση νόμου και ελευθερίας, έτσι ώστε η δεύτερη να εξυψώνεται και να καταξιώνεται δια της υπακοής στον πρώτο, δηλαδή, στο νόμο. Έτσι μπορεί, να επιτευχθεί η εναρμόνιση του ατομικού με το συλλογικό συμφέρον, ώστε να διασφαλιστεί η πολιτική ενότητα, που είναι ο στόχος του Ρουσσώ, και ο οποίος, προϋποθέτει την συνοχή του πολιτικού σώματος²⁶⁶. Ο στόχος του νόμου, έγκειται στο να μπορεί να λειτουργεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να εξασφαλίζει νομικά, διαρκώς, μία ενιαία, γενική βούληση των ατόμων, προσανατολισμένη στην υπηρετήση του δημοσίου συμφέροντος. Άρα, να εξασφαλίζει την ίση συγκατάθεση όλων, ως προς την εξασφάλιση του δημοσίου συμφέροντος, δηλαδή, ως προς την ελευθερία όλων, ως κοινού στόχου. Συνεπώς, εξασφαλίζει και την υπακοή όλων, στον ίδιο στόχο, δεδομένου ότι, ο ίδιος ο νόμος, αποτελεί την έκφραση του δημοσίου συμφέροντος. Εξάλλου, μόνο μέσω της εναρμόνισης του ατομικού με το συλλογικό συμφέρον, επιτυγχάνεται η εύνομη πολιτεία.

²⁶². Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»,σελ. 406.

²⁶³. Ως προς τον τρόπο με τον οποίο η "πολιτική μηχανή" νομιμοποιεί δια της πειθούς τις πολιτικές δεσμεύσεις. Βλ. Κεφάλαιο 4ο, "Νόμος και Ελευθερία", υποκεφάλαιο 2 σελ. 344-401. Ως προς την εναρμόνιση του ατομικού με το συλλογικό συμφέρον, σελ. 402-406, Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ».

²⁶⁴. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο Ή Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 66.

²⁶⁵. Το τέχνασμα έγκειται στην πειθώ και το παιχνίδι στην μετάβαση από το πεδίο της κίβδηλης σχέσης ανάμεσα στην δουλεία και το δίκαιο στο πεδίο της σχέσης νόμου και ελευθερίας. Το παιχνίδι προϋποθέτει την ύπαρξη του τεχνάσματος. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»,σελ. 402-403.

²⁶⁶. Ο.π., σελ. 402-403.

Όπως έχουμε, ήδη, αναφέρει, η εύνομη πολιτεία, λογίζεται και υφίσταται μόνο ως το όλον. Γι' αυτό το λόγο, άλλωστε, το ενιαίο, πολιτικό σώμα λειτουργεί προς την διαρκή προάσπιση του συμφέροντος του όλου της πολιτείας, διότι, αυτό το συμφέρον, είναι και το συμφέρον καθενός ξεχωριστά. Πρέπει, να επιτυγχάνεται η εναρμόνιση του ατομικού με το συλλογικό συμφέρον, ώστε να διασφαλίζεται η πολιτική ενότητα. Ο νόμος, λειτουργεί με τέτοιο τρόπο, ώστε καθίσταται εφικτή η «απεξάρτηση» των ανθρώπων από τα προσωπικά τους πάθη και τα ατομικά συμφέροντα. Το αντίθετο, άλλωστε, δεν θα καθιστούσε εφικτή, την ύπαρξη ενός ενιαίου πολιτικού σώματος. Ο νόμος-πολιτική μηχανή, είναι ο όρος της ελευθερίας, ώστε να νομιμοποιούνται οι πολιτικές δεσμεύσεις. Χωρίς αυτόν το παιχνίδι και το τέχνασμά του, ως προς την υπακοή σε αυτόν, οι δεσμεύσεις θα απέβαιναν «τυραννικές και εκτεθειμένες στις μεγαλύτερες καταχρήσεις»²⁶⁷. Μιλάμε, για ένα πλαίσιο έννομης και περιορισμένης ελευθερίας για όλους²⁶⁸. Αυτό είναι το κρίσιμο ζήτημα για τον Ρουσσώ· να καταδείξει και να δικαιολογήσει ότι αυτή ακριβώς η σχέση δεν συνιστά αντίφαση, όπως συμβαίνει στη σχέση δουλειάς-δικαίου της προπολιτικής κοινωνικής κατάστασης. Αντιθέτως, μιλάμε για ένα αυτόβουλο καθήκον υπακοής όλων στους κανόνες του πολιτικού δικαίου²⁶⁹. Άρα, πρόκειται για μία συνθήκη ίσης ελευθερίας και ισονομίας²⁷⁰. Την έννομη ισχύ, την κατέχει ο νόμος, ακριβώς μέσω της εφαρμογής του, σε όσα επιτάσσει, διότι, έχει ήδη ουσιαστική νομιμοποίηση από την ιδρυτική συμφωνία, εντός της οποίας θεσπίζεται και λειτουργεί²⁷¹. Έτσι, η σχέση νόμου και ελευθερίας, είναι η θεμελιωτική βάση των αρχών του πολιτικού δικαίου, δηλαδή, των θεμελιωδών αρχών και των προϋποθέσεων του κοινωνικού συμβολαίου· των αρχών της ισονομίας και της ελευθερίας²⁷².

²⁶⁷ . Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 66.

²⁶⁸ . Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 403.

²⁶⁹ . Ο.π., σελ. 404.

²⁷⁰ . Ο.π., σελ. 405.

²⁷¹ . Ο.π., σελ. 405-406.

²⁷² . Ο.π., σελ. 406.

1.3.6. Ο πολιτικός ανθρωπισμός, ως το κατεξοχήν έργο της «πολιτικής μηχανής», δηλαδή του νόμου

Σύμφωνα με τον Ρουσσώ, ο νομοθέτης είναι ο «μηχανικός, ο εφευρέτης της μηχανής»²⁷³, δηλαδή του νόμου. Ο νομοθέτης, μέσω του νόμου που συντάσσει, διαμορφώνει συγκεκριμένη πολιτειακή παιδεία στους πολίτες. Διαμορφώνοντας συγκεκριμένη πολιτειακή παιδεία στους πολίτες, η οποία αντιστοιχεί σε συγκεκριμένο, πολιτικό ήθος, διασφαλίζει τη συνοχή του πολιτικού σώματος, άρα, κατ' επέκταση την εύνομη πολιτεία του δημοσίου συμφέροντος, χάριν του οποίου επιτυγχάνεται η συνοχή του πολιτικού σώματος²⁷⁴. Ο νομοθέτης, είναι εκείνος που διαμορφώνει τον αρχικό, φυσικό άνθρωπο, σε πολιτικό άνθρωπο, ο οποίος είναι φορέας ελεύθερης ατομικότητας, ανεξάρτητης προσωπικότητας και ηθικής ελευθερίας²⁷⁵. Άρα, στην εύνομη πολιτεία της δημόσιας αρετής και του δημοσίου συμφέροντος, πραγματώνεται η ανθρώπινη φύση²⁷⁶. Αυτό, εξηγείται από το γεγονός ότι, ο άνθρωπος, κατά τον Ρουσσώ, δεν είναι φύσει πολιτική οντότητα· άρα, η πολιτεία και ο πολίτης, είναι τεχνικά δημιουργήματα²⁷⁷. Ο νομοθέτης, με οδηγητικό γνώμονα, την ελευθερία και την ισότητα των πολιτών, στην εύνομη πολιτεία του δημοσίου συμφέροντος, αποσκοπεί στο να αλλάξει, να μεταμορφώσει τον άνθρωπο, σε πραγματικά ελεύθερο²⁷⁸. Η μεταμόρφωση, άρα, η αλλαγή του ανθρώπου, σε πραγματικά ελεύθερο, γίνεται μέσω της μετάβασης από την φυσική ελευθερία, νοούμενη ως ανεξαρτησία, στην πολιτική ηθική ελευθερία, νοούμενη ως ενσυνείδητη υπακοή στο νόμο της ισοπολιτείας, δηλαδή, στο νόμο που επιτάσσει την ίση εναλλαγή όλων, στο άρχειν και στο άρχεσθαι της εξουσίας, με διαρκή στόχο την υπηρετήση του δημοσίου συμφέροντος της πολιτείας. Ο νομοθέτης, μέσω του νόμου που συντάσσει, αποσκοπεί στο «να αντικαταστήσει τη φυσική και ανεξάρτητη ύπαρξη, που όλοι έχουμε εκ φύσεως, με μία ηθική ύπαρξη»²⁷⁹. Σε αυτήν ακριβώς τη μεταμόρφωση, συνίσταται ο πολιτικός ανθρωπισμός του Ρουσσώ. Η μεταμόρφωση του ανθρώπου, έγκειται στην αλλαγή της

²⁷³ . Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 92.

²⁷⁴ . Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 555-556.

²⁷⁵ . Ο.π., σελ. 555.

²⁷⁶ . Ο.π., σελ. 555.

²⁷⁷ . Ο.π., σελ. 556.

²⁷⁸ . Ο.π., σελ. 577.

²⁷⁹ . Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 92.

ελευθερίας, από την φυσική ανεξαρτησία, στην *πολιτική-ηθική ελευθερία*. Αυτή η μεταμόρφωση γίνεται δια του νόμου²⁸⁰.

Η συγκεκριμένη μεταμόρφωση των ανθρώπων, δηλαδή ο πολιτικός ανθρωπισμός τους, επιτυγχάνεται μέσω της αγωγής τους. Γίνεται, δηλαδή, μέσω μίας μορφής πολιτικής και πολιτειακής παιδείσεως-πολιτικής αγωγής των πολιτών. Κάτι τέτοιο περιλαμβάνει έναν τρόπο διαπαιδαγώγησης των πολιτών, με σκοπό να πράττουν με γνώμονα την υπηρετήση του δημοσίου συμφέροντος. Η συγκεκριμένη αγωγή, είναι το έργο του νομοθέτη και το μέσο για την ενεργό και αποτελεσματική επίτευξή της, είναι ο νόμος²⁸¹. Άρα, η αγωγή είναι ένα από τα καθήκοντα του νομοθέτη²⁸². Ο ανθρωπολογικός ανακαθορισμός του ανθρώπου, σε πολιτικό άνθρωπο-φορέα, της πολιτικής ελευθερίας, πλέον, δοκιμάζεται διαρκώς στο πεδίο της πολιτικής συμμετοχής²⁸³. Η αγωγή είναι μία από τις λειτουργίες του νόμου άρα είναι και ένα από τα καθήκοντα του νομοθέτη, εφόσον αυτό ο ίδιος τον θέτει σε λειτουργία²⁸⁴. Ωστόσο, θα χρειαστεί να βρεθεί τρόπος, ώστε η αρχική, φυσική ελευθερία του ανθρώπου, να μετατρέπεται σε ελεύθερη ατομικότητα· ώστε, να γίνει, δηλαδή, ο ίδιος αυτεξούσια προσωπικότητα²⁸⁵. Αυτό είναι κάτι το οποίο μαθαίνεται, δεδομένου ότι διδάσκεται²⁸⁶. Κατά συνέπεια, ο νομοθέτης είναι αυτός ο οποίος μέσω του νόμου που συντάσσει, καθιστά πραγματώσιμη την μεταμόρφωση του ανθρώπου²⁸⁷. Οι πολίτες, λοιπόν, θα αποκτήσουν το κατάλληλο, εύρωστο πολιτικό και πολιτειακό φρόνημα, ώστε να είναι ενεργά προσηλωμένοι, σε αυτό τον σκοπό, δηλαδή, την υπηρετήση του δημοσίου συμφέροντος²⁸⁸. Ωστόσο, για να καταστεί κάτι τέτοιο εφικτό, δεν αρκεί απλώς και μόνο να αναγνωρίζουν ότι, μία συγκεκριμένη πολιτική στάση και συμπεριφορά θα πρέπει να τηρηθεί από πλευράς τους. Αλλά να έχουν πειστεί πως αυτό πρέπει να ακολουθήσουν, δηλαδή, την υπηρετήση του δημοσίου συμφέροντος²⁸⁹. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να έχουν εσωτερικεύσει αυτή την πεποίθηση, ώστε αυτή να μετατρέπεται σε

²⁸⁰. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»,σελ. 588-589.

²⁸¹. *Ο.π.*, σελ. 582.

²⁸². *Ο.π.*, σελ. 582.

²⁸³. *Ο.π.*, σελ. 555.

²⁸⁴. *Ο.π.*, σελ. 582.

²⁸⁵. *Ο.π.*, σελ. 556.

²⁸⁶. *Ο.π.*, σελ. 556.

²⁸⁷. *Ο.π.*, σελ. 556.

²⁸⁸. *Ο.π.*, σελ. 582.

²⁸⁹. *Ο.π.*, σελ. 582.

έθος, δηλαδή, σε συνήθεια, με αποτέλεσμα να πράττουν σύμφωνα με αυτό. Ο μεγάλος νομοθέτης, θα πρέπει να φέρει εις πέρας, αυτό το *πείθεσθαι*²⁹⁰.

Ο νομοθέτης, πρέπει να *«μπορεί να παρακινεί δίχως βία και να πείθει χωρίς να πειθαναγκάζει»*²⁹¹. Με αυτό τον τρόπο, εξασφαλίζει την υπακοή των ανθρώπων στο νόμο η οποία εκφράζει, για τον Ρουσσώ, την ωριμότητα των πολιτών, που συναποτελούν το λαό²⁹². Το καθήκον του νομοθέτη καθώς και η ουσία της δράσης του είναι το *“ευνομείσθαι”*²⁹³. Συντάσσοντας τους κατάλληλους νόμους, πείθει το πολιτικό σώμα, άρα εξασφαλίζει την υπακοή των ανθρώπων σε αυτούς²⁹⁴. Το *πείθεσθαι παρά το έθος*, έγκειται στη *διαπλαστική λειτουργία* του νόμου. Ο νόμος, δηλαδή, διαπλάθει πολιτικό ήθος στους ανθρώπους. Με αυτό τον τρόπο, εσωτερικεύει ο πολίτης την προσταγή του νόμου, ως θέλησή του η οποία δεσμεύεται στην γενική βούληση²⁹⁵. Ο νόμος, δηλαδή, μέσω της πειθούς, που είναι το τέχνασμα, κάνει πραγματώσιμη την πολιτική, ψυχική διάπλαση των ανθρώπων. Ο σκοπός του νομοθέτη είναι το *«να συντηρεί το πνεύμα των θεσμών στον λαό»*²⁹⁶. Το επιτυγχάνει, με το να *«αντικαθιστά ανεπαισθήτως τη δύναμη της συνήθειας με τη δύναμη της αυθεντίας»*²⁹⁷. Τα ήθη, τα έθιμα και η κοινή γνώμη είναι τα μέσα, ο τρόπος για την επίτευξη αυτού του σκοπού²⁹⁸. Ο νομοθέτης, ο *«μηχανικός»* της *«πολιτικής μηχανής»*, στηρίζει την αποτελεσματικότητα του νομοθετικού του έργου, δηλαδή το *πείθεσθαι*, σε αυτό το είδος νόμου²⁹⁹, το οποίο *«αποτελεί το αληθινό σύνταγμα του κράτους»*³⁰⁰.

«Στα τρία είδη νόμων προστίθεται ένα τέταρτο, το σημαντικότερο: δεν χαράσσεται ούτε στο μάρμαρο ούτε στο χαλκό, αλλά στις καρδιές των πολιτών. Όταν οι άλλοι νόμοι γερνούν ή σβήνουν, τους ξαναζωντανεύει ή τους αντικαθιστά. Μιλώ για τα ήθη, τα έθιμα, κυρίως όμως για την κοινή γνώμη, [...], από το οποίο εξαρτάται η έκβαση όλων των

²⁹⁰ . Ο.π., σελ. 582. Επίσης αναφορικά με το *“πείθεσθαι παρά το έθος”* μπορούμε να πούμε πως αυτό συμβαδίζει με το αντίστοιχο στην αριστοτελική σκέψη.

²⁹¹ . Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, *«Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου»*, σελ., 95.

²⁹² . Στέφανος Δημητρίου, *«Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Άνθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»*, σελ. 576.

²⁹³ . Ο.π., σελ. 555.

²⁹⁴ . Ο.π., σελ. 576.

²⁹⁵ . Ο.π., σελ. 588.

²⁹⁶ . Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, *«Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου»*, σελ., 110.

²⁹⁷ . Ο.π., σελ. 110.

²⁹⁸ . Στέφανος Δημητρίου, *«Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Άνθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»*, σελ. 582.

²⁹⁹ . Ο.π., σελ. 582.

³⁰⁰ . Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, *«Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου»*, σελ., 110.

άλλων .Με αυτό το είδος ο μεγάλος νομοθέτης ασχολείται μυστικά, [...], ενώ τα ήθη, που καθυστερούν να αναπτυχθούν, θα σχηματίσουν εντέλει το θολόλιθο»³⁰¹.

Ο θολόλιθος λοιπόν, της πολιτικής κοινωνίας είναι τα ήθη των μελών της, δηλαδή, των πολιτών³⁰².

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθούμε στο ζήτημα της χρονικότητας· στον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί και διαμορφώνεται το πολιτικό πράττειν των πολιτών, μέσα στο χρόνο. Θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε το εξής· ενώ αρχικά, η ανάγκη είναι εκείνη που οδηγεί στη θέσπιση νόμων, με την πάροδο του πολιτικού χρόνου, αποκτάται μία πολιτική συνήθεια, ως προς την υπακοή των ανθρώπων σε αυτούς. Με άλλα λόγια, η πολιτική ένωση, από προϊόν ανάγκης, καταλήγει σε ενσυνείδητη υπακοή στο νόμο, τον οποίο θέτουν όλα τα ισότιμα μέλη του πολιτικού σώματος. Η σπουδαιότητα της έννοιας του χρόνου, αφορά την ιδέα για το πολιτικό *γίνεσθαι* μέσα σε αυτόν. Χρειάζεται πολιτικός χρόνος, δηλαδή, διαρκής ενασχόληση με τα πολιτικά πράγματα, ώστε η πολιτική ελευθερία, να ανυψωθεί σε πολιτική-ηθική ελευθερία, άρα σε ενσυνείδητη ενασχόληση με τα κοινά και ενσυνείδητη υπακοή στο νόμο³⁰³. Τέλος, πρόκειται για την πολιτική, ηθική ελευθερία και αρετή, ως κορύφωση της προσωπικής και συλλογικής αυτονομίας, η οποία έγκειται στην πράξη της συλλογικής αυτονομοθέτησης του ενιαίου πολιτικού σώματος, προς την υπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος της πολιτείας.

³⁰¹ . Ο.π., σελ. 110.

³⁰². Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Άνθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 583.

³⁰³. Η σκέψη αυτή προέρχεται από το βιβλίο : Patrick Riley, *The Cambridge Companion to Rousseau*, Cambridge University Press, *University of Wisconsin Madison*, 2001. p. 133-134.

2. Η μετάβαση από το πρώτο «κακό» συμβόλαιο μεταξύ πλουσίων- φτωχών προς το Κοινωνικό Συμβόλαιο που προτείνει ο Ρουσσώ: από την τυπική νομιμότητα του πρώτου στην ουσιαστική νομιμότητα του δεύτερου

Η νομιμότητα του συμβολαίου μεταξύ πλουσίων -φτωχών, έγκειται στο γεγονός ότι, πρώτον, πράγματι απέσπασε την πλήρη, ίση και σύμφωνη συγκατάθεση όλων, προκειμένου να θεσπισθεί και δεύτερον, πως πράγματι θεσπίστηκαν ίσα δικαιώματα και ίσες υποχρεώσεις για όλους. Ωστόσο, τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις, δεν τηρήθηκαν από όλους. Τηρήθηκαν μόνον από την πλευρά των φτωχών³⁰⁴. Σε αυτό, έγκειται η τυπική νομιμότητά του. Αυτό συνέβη, διότι, επί της ουσίας, ο πραγματικός στόχος, δεν ήταν η υπέρθεση του δημοσίου συμφέροντος, το οποίο έγκειται στην εξασφάλιση της ελευθερίας όλων. Ο πραγματικός στόχος των πλουσίων, ήταν η ικανοποίηση και η εξασφάλιση των ίδιων συμφερόντων τους. Συνεπώς, θεμελίωσαν έναν νόμο, ο οποίος, κατ' ουσίαν, νομιμοποιούσε τις μεγάλες ιδιοκτησίες τους, εναντίον των φτωχών³⁰⁵. Άρα, νομιμοποιήθηκε εσφαλμένως η ανισότητα. Αυτό συνέβη, μέσω της εγκαθίδρυσης μίας κατάστασης, στην οποία, επικρατούσε η ισχύς των πλουσίων, η οποία μεταφραζόταν ως δίκαιο³⁰⁶. Άρα, το συγκεκριμένο συμβόλαιο, κατέληξε να επικρατεί πλέον ως μη νόμιμο, άρα ως παράνομο. Ήταν μη νόμιμο, άρα παράνομο, διότι δεν διατηρήθηκε ως τέτοιο, κατόπιν της ίσης, ελεύθερης συγκατάθεσης όλων.

Ο Ρουσσώ αναφέρει ότι,

«προκειμένου για τη νομιμοποίηση μιας αυθαίρετης κυβέρνησης, θα έπρεπε σε κάθε γενιά ο λαός να την εγκρίνει ή να την απορρίπτει· αλλά τότε, αυτή η κυβέρνηση δεν θα ήταν πλέον αυθαίρετη»³⁰⁷

Δεν μπορούσε, εξάλλου, να αποσπάσει την πλήρη συγκατάθεση των ανθρώπων, ως προς το να συμφωνήσουν να υποδουλωθούν, δηλαδή, να συμφωνήσουν σε μία

³⁰⁴ . Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 49. Το παρόν σχολιάζεται από το βιβλίο του Στέφανου Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 168.

³⁰⁵ . Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 142.

³⁰⁶ . Ό.π., Αναφορικά με το αν η ισχύς ποιεί δίκαιο, βλ. Κεφάλαιο 3ο "Δίκαιο και ισχύς" : Είναι η ισχύς θεμέλιο του δικαίου;, σελ. 183-186 & Κεφάλαιο 4ο "Δουλεία και δίκαιο" : Οι όροι μίας αντίφασης σελ. 186-213.

³⁰⁷ . Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 55.

συνθήκη, η οποία θα προέβλεπε και θα επέτασσε πως το ένα εκ των δύο συμβληθέντων μερών της συμφωνίας, δεν θα λάμβανε τίποτα.

«Τελικά, είναι μάταιη και αντιφατική μια σύμβαση που ορίζει απόλυτη εξουσία για το ένα μέρος, ενώ για το άλλο απεριόριστη υποταγή».«[...] να δίνει κανείς δίχως αντιστάθμισμα, χωρίς να παίρνει τίποτα, δεν συνεπάγεται την ακύρωση της πράξης;»³⁰⁸

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα, ο Ρουσσώ λέει πως σε μία τέτοια περίπτωση, ακυρώνεται η ίδια η πράξη της συμφωνίας. *«Η υποταγή στη δύναμη είναι πράξη ανάγκης, όχι βούλησης»³⁰⁹*, αναφέρει ο Ρουσσώ. Το συγκεκριμένο κοινωνικό συμβόλαιο, είναι παράνομο, άρα και άδικο, διότι εγκαθιδρύει μία κατάσταση, όπου κάποιοι υποδουλώνονται σε κάποιους άλλους. Είναι παράνομο, διότι δικαιώματα έχουν μόνον όσοι κατέχουν, τη δύναμη, την ισχύ. Το μέσο, με το οποίο, επιτυγχάνεται η υποδούλωση, είναι η ισχύς³¹⁰. Αυτό, λοιπόν, οδηγεί στο ότι η απόκτηση ισχύος, δίνει το δικαίωμα, άρα, πως η ισχύς ποιεί δίκαιο. Όμως, την ισχύ, στη συγκεκριμένη συνθήκη, δεν την έχουν όλοι, άρα, η ισχύς δεν ποιεί δίκαιο, διότι, δεν οδηγεί σε δικαιώματα, αλλά σε προνόμια³¹¹.

Σύμφωνα με τον Ρουσσώ, η μεταβολή της ελευθερίας σε δουλεία, δεν είναι νόμιμη. Για να θεωρηθεί κάτι νόμιμο, θα πρέπει να είναι προϊόν-αποτέλεσμα συμφωνίας. Η δουλεία, δηλαδή, δεν μπορεί να θεωρηθεί νόμιμη, διότι δεν προκύπτει από την έγκριση κάποιου, ώστε να καταστεί νόμιμη. Δεν προβλέπει δικαιώματα και υποχρεώσεις και για τα δύο συμβαλλόμενα μέρη. Δεν υφίσταται, δηλαδή, καμιά δίκαιη, έννομη και θεμιτή αξίωση υπακοής στην αυθαιρεσία³¹². Η νομιμότητα, δηλαδή, το κατά πόσο μπορεί να είναι δίκαιη η υφαρπαγή της ελευθερίας των ανθρώπων, καθώς και η συνακόλουθη υποδούλωσή τους, θα πρέπει να συνδεθεί με κάποιο δικαίωμα³¹³. Όταν κάποιος, υποδουλώνεται σε κάποιον, είναι σαν να συμφωνεί πως δεν θα έχει κανένα δικαίωμα, παρά μόνο υποχρεώσεις. Συνεπώς, χωρίς την έννοια του δικαιώματος να

³⁰⁸. *Ο.π.*, σελ. 55.

³⁰⁹. *Ο.π.*, σελ. 52.

³¹⁰. Στέφανος Δημητρίου, *«Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»*, σελ. 174.

³¹¹. *Ο.π.*, σελ. 175.

³¹². *Ο.π.*, Κεφάλαιο 3ο, υποκεφάλαιο 1 *“Η ελευθερία ως κατεξοχήν συνθήκη της ανθρώπινης υπόστασης”*, σελ. 171-178, υποκεφάλαιο 2 *“Η κοινή αυτή ελευθερία είναι συνέπεια της ανθρώπινης φύσης”*, σελ. 179-183, υποκεφάλαιο 3 *“Δίκαιο και ισχύς: είναι η ισχύς θεμέλιο του δικαίου;”*, σελ. 183-186 και υποκεφάλαιο 4 *“Δουλεία και δίκαιο: οι όροι μίας αντρίφρασης”*, σελ. 186-234, αναφορικά με το γεγονός ότι η μεταβολή της ελευθερίας σε δουλεία είναι μη δίκαιη άρα και μη νόμιμη.

³¹³. *Ο.π.*, σελ. 174-175.

διαμεσολαβεί, τη σχέση ισχύος και αποτελέσματος, το ζήτημα της νομιμότητας αυτής της κατάστασης, δηλαδή, το αν είναι δίκαιη η υφαρπαγή της ελευθερίας των ανθρώπων, εξακολουθεί να βρίσκεται σε εκκρεμότητα³¹⁴. Κατ' αυτό τον τρόπο, η έννοια του δικαιώματος, εισάγεται, όχι απλώς για να διαμεσολαβήσει τη σχέση ισχύος και αποτελέσματος, προς εξέταση του αρχικού ζητήματος, δηλαδή, ως προς το αν είναι νόμιμη η μεταβολή της αρχικής κατάστασης του ανθρώπου, αφού γεννιέται ελεύθερος, εντούτοις «παντού να βρίσκεται αλυσοδεμένος»³¹⁵, αλλά εισάγεται ως η κύρια έννοια που θα στηρίξει την επιχειρηματολογία του, ο Ρουσσώ³¹⁶.

Το δικαίωμα είναι μία έννοια, η οποία συνυπάρχει με την έννοια της υποχρέωσης και συντάσσεται λογικά με την έννοια του περιορισμού και της ισότητας, διαφορετικά χωρίς την έννοια της ισότητας δεν θα ήταν δικαίωμα αλλά προνόμιο. Τα δικαιώματα όπως και υποχρεώσεις ισχύουν για όλους. Τα προνόμια, απονέμονται επιλεκτικά σε λίγους³¹⁷. Έτσι λοιπόν, η υποταγή εξηγείται, δεν δικαιολογείται ως νόμιμο αποτέλεσμα, επειδή από την άσκηση ισχύος μπορεί να προκύψει ως αποτέλεσμα ένα καθήκον το οποίο θα αναφέρεται στην υποταγή. Εφόσον, δεν υπάρχει ένα δικαίωμα καθήκον ως προς την υποταγή, άρα και αντίστοιχη δικαιολόγηση της, η εξήγηση της υποταγής, θα χρειαστεί άλλα κίνητρα, όπως η ανάγκη και το συμφέρον³¹⁸.

Η ισχύς του δυνατότερου, ο οποίος επιβάλλει τη δουλεία για κάποιους άλλους, δεν μπορεί να θεωρηθεί πως ποιεί δίκαιο. Η ισχύς δεν ποιεί δίκαιο, διότι βασίζεται αλλά κυρίως θεμελιώνεται στον εξαναγκασμό κάποιων έναντι άλλων και δεν προκύπτει ως προϊόν συμφωνίας. Το δικαίωμα στην άσκηση ισχύος, το έχει όποιος έχει τη δύναμη, δηλαδή, την ισχύ. Άρα, το «δικαίωμα» αυτό, δεν το έχουν όλοι. Ο Ρουσσώ, αντιλαμβάνεται την υποδούλωση όπως και την ανισότητα, ως αποτέλεσμα της εμπειρίας και όχι ως αρχή και φύση των πραγμάτων³¹⁹. Η δουλειά, λοιπόν, θα είναι πάντοτε κάτι ξένο προς την ανθρώπινη κοινωνία, επειδή δεν υπάρχει πραγματικά έννομη και δίκαιη σύμβαση, που να την θεμελιώνει, δηλαδή, να νομιμοποιεί την μεταβολή από το ότι «ο άνθρωπος γεννήθηκε ελεύθερος» στο ότι «κατέστη

³¹⁴ . Ο.π., σελ. 175.

³¹⁵ Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο Ή Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 48.

³¹⁶ Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 176.

³¹⁷ . Ο.π., σελ. 176-177.

³¹⁸ . Ο.π., σελ. 183.

³¹⁹ . Ο.π., σελ. 181.

αλυσοδεμένος»³²⁰. Σύμφωνα με τον Ρουσσώ, η δουλεία, είναι εμπειρικά αναγνωρίσιμη, όχι επειδή οι υπόδουλοι είναι από τη φύση τους δούλοι, αλλά εξαιτίας της δέσμευσης και της παραμονής των ανθρώπων στην συνθήκη της δουλειάς³²¹. Εδώ, πρόκειται για την κοινωνική κατάσταση, όπως την αντιλαμβάνεται ο Ρουσσώ, δηλαδή, ως προς την προ πολιτειακή σύμβαση της αδικίας, της ανισότητας και των προνομίων. Η ισχύς είναι ευκαιριακή· δεν είναι σταθερή· όσο έχει ο καθένας τη δύναμη, εξουσιάζει³²².

Η μετατροπή της ελευθερίας σε δουλειά, δεν είναι νόμιμη. Αυτό εξηγείται και από το γεγονός ότι, «αφού όλοι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι»³²³ ως προς την ανεξαρτησία τους, «η ελευθερία τους ανήκει και κανένας δεν έχει δικαίωμα να τη διαθέσει εκτός από τα ίδια»³²⁴, σύμφωνα με τον Ρουσσώ. Συνεπώς, λέγοντας ότι, «εφόσον εκ φύσεως κανένας δεν διαθέτει εξουσία πάνω στους ομοίους του»³²⁵ και «αφού όλοι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι», η μόνη περίπτωση, στην οποία προβλέπεται να «απαλλοτριώνουν την ελευθερία τους»³²⁶ είναι «μόνο για χάρη της ωφελιμότητάς τους»³²⁷. Ο Ρουσσώ, συσχετίζει την υφαρπαγή της ελευθερίας, δηλαδή, την πράξη της υποδούλωσης, με την ισχύ³²⁸. Υπάρχει μία αιτιώδης συνάφεια, ανάμεσα στην έννοια της ισχύος και της δουλειάς, ως κατάσταση του ανθρώπου. Η δουλεία, μπορεί να εννοηθεί μόνο ως μια σχέση μέσω προς έναν σκοπό· η ισχύς, θα είναι το μέσο³²⁹. Η υποδούλωση, είναι αποτέλεσμα μίας αιτίας, και αυτή η αιτία είναι η ισχύς³³⁰.

Ο Ρουσσώ διασαφηνίζει τη θέση του λέγοντας ότι,

«η ισχύς είναι μια φυσική δύναμη, και δεν βλέπω καθόλου ποια ηθική μπορεί να προκύψει από τα αποτελέσματά της». Άρα, «η ισχύς δεν δημιουργεί δίκαιο»· συνεπώς, «οφείλουμε υπακοή μόνο στις έννομες δυνάμεις»³³¹.

³²⁰ . Ο.π., σελ. 181.

³²¹ . Ο.π., σελ. 181.

³²² . Ο.π., σελ. 198-199.

³²³ . Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 49.

³²⁴ . Ο.π., σελ. 54.

³²⁵ . Ο.π., σελ. 53.

³²⁶ . Ο.π., σελ. 49.

³²⁷ . Ο.π., σελ. 49.

³²⁸ . Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 173.

³²⁹ . Ο.π., σελ. 173.

³³⁰ . Ο.π., σελ. 175.

³³¹ . Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 52-53.

Μόνο μέσω του νόμου, μπορεί η υπακοή, να μετατραπεί σε αυτόβουλο καθήκον· διότι, ο νόμος, θα προϋποθέτει την ισότητα όλων³³². Άρα, θα είναι δικαίωμα και υποχρέωση για όλους.

Το κοινωνικό συμβόλαιο μεταξύ πλουσίων και φτωχών, εκτός από μη νόμιμο, είναι και παράλογο. Διότι, κάποιος συμφωνώντας να πουλήσει την ελεύθερη βούλησή του, είναι σαν να συμφωνεί να μην αποτελεί το ένα, εκ των δύο συμβαλλομένων μερών της συμφωνίας· άρα, θα ήταν σαν να συμφωνεί να μην συμφωνήσει σε τίποτα.

«Να λέμε πάλι ότι ένας άνθρωπος προσφέρει τον εαυτό του δίχως αντάλλαγμα είναι ακατανόητο και παράλογο. Η πράξη αυτή είναι παράνομη και άκυρη, από το γεγονός και μόνον ότι όποιος την αποφασίζει δεν είναι στα συγκαλά του», αναφέρει ο Ρουσσώ. Και συνεχίζει, λέγοντας: *«Δεν μπορεί να υπάρχει κανένα αντιστάθμισμα για όποιον απαρνείται πάντα»*, *«το δικαίωμα της υποδούλωσης [...] είναι παράλογο και δίχως νόημα»*³³³.

Κανείς δεν μπορεί να συμφωνήσει να είναι υπόδουλος κάποιου άλλου. Αυτό σημαίνει ότι κανείς δεν μπορεί να συμφωνήσει να πουλήσει την ελεύθερη βούληση του. Δεν μπορεί να συμφωνήσει κάποιος ή ένας λαός, να υποδουλωθεί, δηλαδή, να χάσει την ελευθερία του³³⁴. Διότι, αν υποδουλωθεί χάνει την ουσία της ύπαρξής του, την ίδια του την οντότητα. Ο Ρουσσώ, αναγνωρίζει την ελευθερία, ως την μείζονα καθοριστική ιδιότητα της έννοιας «άνθρωπος». Αν πούμε «άνθρωπος», τότε εννοούμε ελεύθερος· εάν δεν είναι «ελεύθερος» τότε, δεν είναι «άνθρωπος», ο οποίος είναι σε συμφωνία με την αυθεντική του υπόσταση³³⁵. Το γεγονός ότι, ο άνθρωπος, από ελεύθερος, κατέστη υπόδουλος, είναι αποτέλεσμα μίας σύμβασης, αλλά όχι δίκαιης σύμβασης³³⁶.

Η θέση του Ρουσσώ, είναι ξεκάθαρη·

«Να λέμε πάλι ότι ένας άνθρωπος προσφέρει τον εαυτό του δίχως αντάλλαγμα είναι ακατανόητο και παράλογο. Η πράξη αυτή είναι παράνομη και άκυρη, από το γεγονός και μόνον ότι όποιος την αποφασίζει δεν είναι στα συγκαλά του»· *«Να απαρνηθείς την*

³³². Στέφανος Δημητρίου, *«Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»*, σελ. 278.

³³³. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, *«Το κοινωνικό Συμβόλαιο Ή Αρχές Πολιτικού Δικαίου»*, σελ., 54-55 & 59.

³³⁴. Στέφανος Δημητρίου, *«Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ»*, σελ. 187-213, αναφορικά με το ερώτημα αν κατά τον Ρουσσώ είναι εφικτό να παραχωρήσει κάποιος σε άλλον την ελευθερία του και να την απαλλοτριώσει αυτοβούλως.

³³⁵. *Ο.π.*, σελ. 193-194.

³³⁶. *Ο.π.*, σελ. 178.

ελευθερία σου, σημαίνει ότι απαρνείσαι την ιδιότητά σου ως ανθρώπου, τα δικαιώματα και επίσης τα καθήκοντά της. Δεν μπορεί να υπάρχει κανένα αντιστάθμισμα για όποιον απαρνείται πάντα. Η απάρνηση αυτή είναι ασύμβατη με την ανθρώπινη φύση, καθώς αφαιρώντας κάθε ελευθερία από τη θέλησή σου αφαιρείς κάθε ηθική από τις πράξεις σου»³³⁷

Ο Ρουσσώ, κλείνει λέγοντας ότι,

«απ' όποια πλευρά κι αν δει κανείς τα πράγματα, το δικαίωμα της υποδούλωσης είναι άκυρο· όχι μόνο γιατί είναι παράνομο, αλλά κι επειδή είναι παράλογο και δίχως νόημα. Οι λέξεις δουλεία και δίκαιο είναι αντιφατικές και αλληλοαποκλείονται. Είτε απευθύνονται από έναν άνθρωπο σε άλλον, είτε από έναν άνθρωπο σ' ένα λαό, τα παρακάτω λόγια θα είναι πάντα ακατανόητα: Κάνω μαζί σου μία σύμβαση εντελώς σε βάρος σου και εντελώς σε όφελός μου, που θα τηρήσω όσο καιρό μου αρέσει και θα τηρήσεις όσο αρέσει σε μένα»³³⁸

Ο Ρουσσώ, θα μεταβεί από την εσφαλμένως νομιμοποιημένη ανισότητα στη βάση της ισχύος, καθενός, ως δίκαιο, στη νομιμοποιημένη ισότητα, δηλαδή, στις έννομες συμβάσεις, στις οποίες μόνο, πρέπει να υπακούμε. Το λέει, άλλωστε, ο ίδιος ο Ρουσσώ· «οφείλουμε υπακοή ...μόνο στις έννομες δυνάμεις»³³⁹. Άρα, μεταβαίνει από τη σχέση δουλείας-δικαίου, μέσω της ισχύος, στη σχέση ελευθερίας-δικαίου, όπου την σχέση αυτή, θα διαμεσολαβεί ο νόμος. Άρα, μέσω του νόμου, θα διασφαλίζεται η ελευθερία όλων. Αυτός είναι ο λόγος, άλλωστε, για τον οποίο ο Ρουσσώ, προτείνει ένα κοινωνικό συμβόλαιο· προκειμένου, να μετατραπούν οι όροι της ανελευθερίας και της υποταγής του προηγούμενου κοινωνικού συμβολαίου, μεταξύ των φτωχών και των πλουσίων, σε όρους ελευθερίας και ισότητας³⁴⁰.

Στο Κοινωνικό Συμβόλαιο, διερευνάται

³³⁷. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 54-55.

³³⁸. Ο.π., σελ. 59.

³³⁹. Ο.π., σελ. 53.

³⁴⁰. Ο συλλογισμός ακολουθεί το Κεφάλαιο 3 "Αυτεξουσιότητα και Ελευθερία", Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 171-280.

«αν στην οργάνωση των πολιτικών πραγμάτων μπορεί να υπάρξει ένας νόμιμος και ασφαλής κανόνας διακυβέρνησης, εκλαμβάνοντας τους ανθρώπους όπως είναι και τους νόμους όπως μπορούν να γίνουν»³⁴¹.

Αυτό, σημαίνει ότι, εκλαμβάνει τους ανθρώπους, όπως έγιναν, δηλαδή, ανελεύθεροι, καθώς εντάχθηκαν στην κοινωνική κατάσταση των προνομίων³⁴². Εκτός από αυτή την ερμηνεία, υπάρχει και μία άλλη· οι άνθρωποι όπως πραγματικά είναι, δηλαδή, με τα δικά τους συμφέροντα και πάθη.

Γι' αυτό, άλλωστε, ο Ρουσσώ λέει πως,

«θα προσπαθώ διαρκώς να συνδυάζω όσα επιτρέπει το δίκαιο, με ό,τι υπαγορεύει το συμφέρον, ώστε η δικαιοσύνη και η ωφελιμότητα να μη βρίσκονται καθόλου σε διάσταση»³⁴³.

Συνεπώς, πρόκειται για μία μετάβαση, από τη σχέση δουλείας-δικαίου, σε αναφορά με την ισχύ, στη σχέση που έχει η ελευθερία με το δίκαιο, δηλαδή, στη σχέση ελευθερίας και νόμου. Η ουσιαστική νομιμότητα, του κοινωνικού συμβολαίου που προτείνει ο Ρουσσώ, θα οδηγήσει τον άνθρωπο, στην πραγματική πολιτική ελευθερία και σε έννομα δικαιώματα. Η ουσιαστική νομιμότητά του, έγκειται στο γεγονός ότι, εξασφαλίζει, μέσω του νόμου, ίσα δικαιώματα και ίσες υποχρεώσεις για όλους. Εξασφαλίζει νομικοπολιτική ισότητα για όλους. Με αυτό τον τρόπο, θα εξασφαλίζει στους ανθρώπους, την πραγματική τους ελευθερία. Θα είναι νόμιμο, δίκαιο, ωφέλιμο και σταθερό για όλους :

«μια σύμβαση του σώματος με κάθε μέλος του. (Θα) είναι νόμιμη γιατί (θα) έχει για βάση το κοινωνικό συμβόλαιο· δίκαιη, γιατί (θα) είναι κοινή για όλους· ωφέλιμη, γιατί (θα) έχει σκοπό μόνο το γενικό καλό, και σταθερή, γιατί (θα) την εγγυώνται η δημόσια ισχύς και η υπέρτατη εξουσία»³⁴⁴.

Η όλη διαδικασία που θα ακολουθείται, από την αρχή, έως ότου συναφθεί, θα είναι καθ' όλα νόμιμη· από την συγκρότηση του λαού, μέχρι την συγκρότηση πολιτικής κοινωνίας. Η συγκρότηση του λαού, νοούμενη ως «η διοργάνωση κοινωνίας» θα «είναι

³⁴¹. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 47.

³⁴². Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 172.

³⁴³. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 47.

³⁴⁴. Ο.π., σελ. 82-83.

δικαίωμα»³⁴⁵ όλων. Ο λαός, θα είναι το αληθινό θεμέλιο της κοινωνίας. Έτσι εξηγείται ο λόγος για τον οποίο ο Ρουσσώ θεωρεί «αναγκαίο να ανατρέχουμε πάντα σε μια πρώτη σύμβαση»³⁴⁶. δηλαδή, στην ένωση, για την δημιουργία κοινωνίας.

Το κοινωνικό συμβόλαιο, που προτείνει ο Ρουσσώ, ως σύμβαση, θα είναι προϊόν ίσης, ελεύθερης συγκατάθεσης όλων. Θα προκύπτει ως τέτοιο, κατόπιν της ίσης ελευθερίας όλων, ως συνδέσμου βούλησης, λόγου και ελευθερίας. Θα υπάρχει κοινό αγαθό, οργανωμένο πολιτικό σώμα και νόμος, που θα εξασφαλίζει όλα τα παραπάνω. Στο κοινωνικό συμβόλαιο, δηλαδή, θα υπάρχει και θα ασκείται πλήρως η πολιτική, η οποία θα εξασφαλίζει την ελευθερία όλων³⁴⁷.

Και για τον ίδιο τον Ρουσσώ, άλλωστε,

«διαφέρει ...να υποτάξεις ένα πλήθος από το να κυβερνήσεις μια κοινωνία. Αν μεμονωμένοι άνθρωποι υποταχθούν ο ένας μετά τον άλλον σ' έναν μόνο, [...], βλέπω μονάχα έναν αφέντη και δούλους· όχι ένα λαό και τον ηγέτη του. Είναι αν θέλετε μια μάζα, όχι όμως μια συνένωση, καθώς δεν υπάρχει ούτε δημόσιο αγαθό ούτε πολιτικό σώμα. Μόλις αυτός ο άνθρωπος χαθεί, το κράτος του διασκορπίζεται, χωρίς να διατηρηθεί κανένας δεσμός.»³⁴⁸.

Ο Ρουσσώ, στο *Κοινωνικό Συμβόλαιο*, κάνει λόγο για δικαιώματα και συμβάσεις· «παραμένουν λοιπόν οι συμβάσεις, ως βάση κάθε έννομης αρχής μεταξύ των ανθρώπων»³⁴⁹, αναφέρει. Όταν μιλάει για μία σύμβαση, αναφέρεται σε μία απόφαση, ως προϊόν, κατόπιν ίσης ελεύθερης βούλησης και επιλογής, από όλους, από κοινού. Δηλαδή, όταν μιλάει για απόφαση, αναφέρεται στην ισότιμη, έλλογη, ελεύθερη συγκατάθεση όλων να πράξουν, με συγκεκριμένο τρόπο, μέσω μίας διαδικασίας-συνδέσμου βούλησης και λόγου. Αναφέρεται, δηλαδή, σε κάθε έννομη σύμβαση, η οποία θα έχει ως προϋπόθεση, την ίση έλλογη βούληση όλων. Συνεπώς, από το πέμπτο κεφάλαιο του *Κοινωνικού Συμβολαίου* και έπειτα, ασχολείται με τη συμφυή σχέση

³⁴⁵ . Ο.π., σελ. 48.

³⁴⁶ . Ο.π., σελ. 59.

³⁴⁷ . Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», Κεφάλαιο 3ο "Αυτεξουσιότητα και ελευθερία", υποκεφάλαιο 2 "Η κοινή αυτή ελευθερία είναι συνέπεια της ανθρώπινης φύσης", σελ. 179-183, υποκεφάλαιο 5 "Η αναγκαία προϋπόθεση της πρώτης σύμβασης" : ένα βήμα πριν από την πράξη του κοινωνικού συμβολαίου, σελ. 213-220 και υποκεφάλαιο 6 "Η πράξη του κοινωνικού συμβολαίου ως ιδρυτική συνθήκη της πολιτικής κοινωνίας" : ελευθερία και ισότητα, σελ. 220-280.

³⁴⁸ . Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, «Το κοινωνικό Συμβόλαιο 'Η Αρχές Πολιτικού Δικαίου», σελ., 59.

³⁴⁹ . Ο.π., σελ. 53.

ελευθερίας και νόμου, βάσει της οποίας θα προκύψει η πραγματική ελευθερία, ως πολιτική ελευθερία όλων.

Για την νομιμοποίηση του κοινωνικού συμβολαίου, απαιτείται ως προϋποθετικός όρος, η ύπαρξη της ελευθερίας του ανθρώπου. Συνεπώς, η συμφωνία θα θεωρείται δικαίωμα για όλους· άρα, και η σύναψή του, θα νοείται ως η δυνατότητα άσκησης και πραγμάτωσης αυτής της ελευθερίας. Ο Ρουσσώ, με την επιχειρηματολογία του, λοιπόν, μας οδηγεί στην κρίσιμη έννοια, της *συμφωνίας*³⁵⁰. Η σύμβαση, προϋποθέτει, πάντοτε, τη συμφωνία, δηλαδή, τη συναίνεση αυτών που θα ζήσουν μαζί σ' αυτήν, υπό ένα καθεστώς κανόνων που θα ισχύει για όλους³⁵¹. Είναι προϊόν απόφασης, μίας ελεύθερης όμως απόφασης, και προϋπόθεσή της, είναι η δυνατότητα να επιλέγει κάποιος ελεύθερα³⁵². Ακολούθως, προϋπόθεση για την ελεύθερη επιλογή, είναι η ελεύθερη βούληση, που όμως, θα αποτελεί ενότητα βούλησης και λόγου. Είναι εκδήλωση της έλλογης ελευθερίας που επιτρέπει στους δρώντες ανθρώπους, να αναστοχάζονται τους όρους των επιλογών που κάνουν και να επεξεργάζονται τα αποτελέσματα και τις συνέπειες αυτών³⁵³. Επομένως, αυτό που προϋποθέτει κάθε έννομη σύμβαση, είναι ίση, ελεύθερη συγκατάθεση των ανθρώπων να υπακούν στις κελεύσεις του νόμου, που θεσπίζουν όλοι, από κοινού. Ο Ρουσσώ, αυτή την ελευθερία, που καθιστά δυνατή μια τέτοια συμφωνία, την αναγνωρίζει, ως εγγενή, στην ανθρώπινη φύση³⁵⁴. Πρόκειται για εκείνο το είδος ελευθερίας, νοούμενο ως δυνατότητα του ανθρώπου, να δρα με αυτοσυνείδηση. Η αυτοσυνείδηση, νοείται ως η προϋπόθεση της δυνατότητας του ανθρώπου, για έλλογο αυτοκαθορισμό· άρα, για έλλογο, ελεύθερο αυτοπεριορισμό στις επιταγές του νόμου³⁵⁵. Έτσι εξηγείται και ο λόγος για τον οποίο ο Ρουσσώ, προσπαθεί να προσδιορίσει την ίδια την έννοια της δικαιοσύνης, ώστε αυτή να συμπορεύεται με την έννοια του συμφέροντος. Διότι ο άνθρωπος είναι το κέντρο, ο πυρήνας του πολιτικού πράττειν. Άρα, αναπροσδιορίζεται η ίδια η έννοια του συμφέροντος, ώστε εντέλει το καθήκον των ανθρώπων, να ταυτίζεται με το συμφέρον τους.

³⁵⁰. Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», σελ. 178.

³⁵¹. *Ο.π.*, σελ. 178.

³⁵². *Ο.π.*, σελ. 180.

³⁵³. *Ο.π.*, σελ. 180.

³⁵⁴. *Ο.π.*, σελ. 180.

³⁵⁵. *Ο.π.*, σελ. 195.

Εντέλει, ο άνθρωπος, συνάπτοντας το συγκεκριμένο κοινωνικό συμβόλαιο, αποκτά έννομα, άρα, εξασφαλισμένα, νομικώς, δικαιώματα καθώς και την πλέον νομικώς κατοχυρωμένη πολιτική του ελευθερία, νοούμενη ως πολιτική ισότητα³⁵⁶. Το δικαίωμα του ανθρώπου στην ιδιοκτησία, μετατρέπεται πλέον σε νόμιμο δικαίωμα στην ιδιοκτησία, συνδεδεμένο, όμως, με την πολιτική ελευθερία και την καθοριστική αρχή της γενικής βούλησης³⁵⁷. Αυτό σημαίνει ότι το δικαίωμα στην ιδιοκτησία αποκτάται και διασφαλίζεται ως δικαίωμα, μόνο στην πολιτική κατάσταση· δηλαδή, μόνο κατόπιν *πολιτικής διαβούλευσης* των ανθρώπων, μεταξύ τους³⁵⁸. Μόνο τότε, το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, μπορεί να θεωρηθεί δικαίωμα, σύμφωνα με τον Ρουσσώ.

Εδώ, φαίνεται ξεκάθαρα, η ισχυρή σύνδεση της ιδιοκτησίας με την πολιτική ισονομία· άρα, και η μετατροπή της αυθαίρετης απόσπασης κτήσης, ως προνόμιο για λίγους, όπως εγγράφεται στην προπολιτική κατάσταση, σε νομικά κατοχυρωμένο δικαίωμα για όλους³⁵⁹. Συνεπώς, αυτή η μετατροπή, συνιστά αλλαγή της ίδιας της φύσης της ιδιοκτησίας, άρα αλλάζει και η ίδια η φύση του δικαιώματος του *κατέχειν*³⁶⁰. Το θεμελιώδες επίτευγμα του κοινωνικού συμβολαίου, έγκειται στο γεγονός ότι εγκαθιστά μία *ηθική και νόμιμη ισότητα* για όλους³⁶¹. Γίνονται όλοι, δηλαδή, με το κοινωνικό συμβόλαιο, *ίσοι*³⁶². Την νομικοπολιτική ανισότητα, διαδέχεται η *νομικοπολιτική ισότητα*. Ωστόσο, το πιο σπουδαίο επίτευγμα του κοινωνικού συμβολαίου έγκειται στο γεγονός ότι, προσδίδει στην αρχή της ισότητας, κανονιστική διάσταση. Η ισότητα, δηλαδή, για τον Ρουσσώ, είναι ζήτημα *δεοντολογικής* τάξης και συνδέεται άμεσα με την πεποίθηση ότι όλοι οι άνθρωποι πρέπει να είναι *ίσοι*³⁶³. Γι' αυτό το λόγο άλλωστε, ο μετασχηματισμός της ισότητας, δεν αφορά αποκλειστικά και μόνο, την ανατροπή της ανισότητας της κοινωνικής κατάστασης. Αφορά και τον μετασχηματισμό και τον αναβιβασμό της πρωταρχικής ισότητας (νοούμενης ως φυσικής ανεξάρτητης υπόστασης του ανθρώπου), σε μία ηθική και νόμιμη ισότητα. Η πρωταρχική ισότητα, συνεπώς, μετασχηματίζεται σε νομική ισότητα. Η ισότητα όπως

³⁵⁶ . *Ο.π.*, σελ. 422.

³⁵⁷ . *Ο.π.*, σελ. 422.

³⁵⁸ . *Ο.π.*, σελ. 422.

³⁵⁹ . *Ο.π.*, σελ. 423.

³⁶⁰ . *Ο.π.*, σελ. 423.

³⁶¹ . *Ο.π.*, σελ. 423.

³⁶² . *Ο.π.*, σελ. 423.

³⁶³ . *Ο.π.*, σελ. 423.

και η ανισότητα στην κοινωνία είναι ζήτημα δεοντολογικής τάξης και όχι οντολογικής, για τον Ρουσσώ³⁶⁴.

Συνοψίζοντας, στο κοινωνικό συμβόλαιο μεταξύ πλουσίων και φτωχών, υπάρχει μόνο *άμορφο πλήθος*, απουσιάζει το κοινό αγαθό και επικρατούν τα *ίδια*, ατομικά συμφέροντα. Απουσιάζει παντελώς, η έννοια, το περιεχόμενο και η ουσία του πολιτικού πράττειν, δηλαδή, της πολιτικής. Ο Ρουσσώ, στο κοινωνικό συμβόλαιο που προτείνει, αναφέρεται στην σημαντικότητα ως προς την απόκτηση της ιδιότητας του πολίτη, τη δημιουργία πολιτικού σώματος και την έννοια του πολιτικού, δημοσίου αγαθού. Μόνο εντός του πεδίου που εφαρμόζεται η πολιτική, ως ίση πολιτική διαβούλευση όλων, μπορούν να υπάρξουν δικαιώματα, έναντι των προνομίων³⁶⁵.

³⁶⁴ . Ο.π., σελ. 423.

³⁶⁵ . Ο.π., Κεφάλαιο 3ο “*Αυτεξουσιότητα και ελευθερία*”, υποκεφάλαιο 5-6, σελ. 213-280.

Επίλογος

Ο στόχος του Ρουσσώ, είναι η ίδρυση μιας ενάρετης πολιτικής κοινωνίας έναντι μίας που είναι μόνο δημοκρατική, αλλά μπορεί να μην είναι ενάρετη. Αυτή είναι η έγνοια του Ρουσσώ. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, εμμένει τόσο πολύ στην σημασία αλλά και στην διαδικασία απόκτησης της πολιτικής αρετής. Διότι, χωρίς πολιτική και ηθική αρετή, δεν μπορεί να παραχθεί πολιτική ιδιότητα, συνεπώς ούτε πολιτικό σώμα, ούτε εύνομη, ρεπουμπλικανική πολιτεία. Η πολιτική-ηθική αρετή, αφορά την ενσυνείδητη, αυτόβουλη υπακοή όλων στον νόμο της ισοπολιτείας, δηλαδή, στην συμφωνία ως προς την ίση εναλλαγή όλων στο άρχειν και στο άρχεσθαι, προς υπηρετήση και διασφάλιση του δημοσίου συμφέροντος. Το κοινό κίνητρο, ως ικανό αντάλλαγμα για άλλους, που είναι η ελευθερία, ανάγεται σε δημόσιο αγαθό και οδηγεί στην δημιουργία μίας ενιαίας, γενικής βούλησης, που προσανατολίζεται προς αυτό. Ο νόμος οφείλει να εκφράζει πάντοτε το αντικείμενο της γενικής βούλησης, δηλαδή τη βούληση του πολιτικού σώματος, που έγκειται στην προάσπιση του γενικού συμφέροντος. Εκεί, έγκειται η γενικότητα-καθολικότητα του. Συνεπώς, φορέας της κυριαρχίας, θα είναι ο λαός, δηλαδή, το σύνολο των πολιτών, που σχηματίζουν την πολιτική ένωση, η οποία θα συστήνει την εύνομη πολιτεία, του γενικού συμφέροντος και ο νόμος θα είναι εκείνος που διασφαλίζει την κυριαρχία αυτή. Θα την διασφαλίζει περιορίζοντας την ισχύ της, μέσω της διάκρισης εκτελεστικής-νομοθετικής εξουσίας. Η έννομη σύμβαση, είναι η μοναδική συνθήκη εντός της οποίας οι άνθρωποι μπορούν ως πολιτικοί άνθρωποι, να αποκτήσουν ίσα δικαιώματα και ίσες υποχρεώσεις. Δηλαδή, μόνον όντας ως μέλη που συναπαρτίζουν μία κοινότητα, ένα όλον μπορούν να θεωρούνται πραγματικά ελεύθεροι και πραγματικά άνθρωποι. Άρα, μπορούν να είναι ελεύθεροι, μόνο, ως πολιτικά ίσοι. Είναι εξαιρετικά σημαντικό το γεγονός ότι, σύμφωνα με τον Ρουσσώ, η ελευθερία εξασφαλίζεται μόνο μέσω της κοινής πολιτικής διαβούλευσης όλων· δηλαδή, μέσω της κοινής ενασχόλησης όλων με τα κοινά. Διατρανώνεται η σημασία, η ουσία, δηλαδή, της πολιτικής· η ουσία που αποκτά η πολιτική. Ελεύθερος σύμφωνα με το Ρουσσώ, είναι ο καθένας ο οποίος δέχεται αυτοβούλως να αυτονομοθετείται, να αυτοδεσμεύεται, να αυτοπεριορίζεται, έτσι ώστε να μπορεί να συνυπάρξει, από κοινού,

με όλους τους άλλους, ως πολιτικά ελεύθερος, άρα, και ως πολιτικά αλλά και ηθικά ελεύθερος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πρωτογενής βιβλιογραφία

- ◆ Rousseau Jean-Jacques, «*Το Κοινωνικό Συμβόλαιο, Ἡ Αρχές Πολιτικού Δικαίου*», μτφ: Γρηγοροπούλου Βασιλική & Αλφρέδος Σταινχάουερ, επιμ.-εισαγωγή-σημειώσεις-επίμετρο: Γρηγοροπούλου Βασιλική, Εκδόσεις: Πόλις.
- ◆ Rousseau Jean-Jacques, «*Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους*», μτφ: Αλεξίου-Καναγκίνη Μέλω, Εκδόσεις: Σύγχρονη Εποχή

Δευτερογενής βιβλιογραφία

- ◆ Στέφανος Δημητρίου, «Ο Ελεύθερος Άνθρωπος-ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και η "Πολιτική Μηχανή" του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ», Εκδόσεις: Πόλις
- ◆ Στυλιανού Άρης (Απρίλιος 2013), «*Θεωρίες του Κοινωνικού Συμβολαίου - Από τον Γκρότιους στον Ρουσσώ*», Εκδόσεις: Πόλις
- ◆ Rojda Azizoğlu & Γιώργος Φαράκλας (Δεκέμβριος 2021), «*Ἡ δημοκρατία στην ἔξορία- Ένας ὁδηγὸς γιὰ τὴν σκέψη τοῦ Ρουσσώ 300 χρόνια μετὰ τὴν γέννησή του*» Συλλογικό, Σειρά: Παραδόσεις 30, Εκδόσεις: Νήσος
- ◆ Riley Patrick, «*The Cambridge Companion to Rousseau*», Cambridge Companions Online, Cambridge University Press, 2001

Δευτερογενής βιβλιογραφία και αρθρογραφία που βοήθησε στην κατανόηση των κειμένων

- ◆ Rousseau Jean-Jacques, «*Χειρόγραφο της Γενεύης*” *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο πριν το Κοινωνικό Συμβόλαιο*, Μετάφραση: Σταινχάουερ Αλφρέδος, Εκδόσεις ΕΡΜΑ, Δεκέμβριος 2019
- ◆ Levine Andrew, «*Ἡ Γενική Βούληση*” *Ρουσσώ-Μαρξ-Κομμουνισμός*, Μετάφραση: Μπαμπασάκης Γιώργος-Ίκαρος, Επιμέλεια: Βαλλιάνος Χρήστος, Εκδόσεις ΣΤΑΧΥ, Απρίλιος 2000
- ◆ Δημήτρης Κοτρόγιαννος, «*Φυσικό δίκαιο και ανθρώπινα δικαιώματα*», Άρθρο, Περιοδικό *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Τεύχος 75, Σελίδες 46-48, 11 Μαρτίου 1989, σε διαδικτυακή μορφή από 14 Μαρτίου 2016